Godina XXXVI/2017

Broj 1

Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja

Izdavač
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

ISSN: 0350-2694
UDK: 343

Urednice
Branislava Knežić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
i Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija
Ivana Stevanović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Redakcija
Ana Batrićević, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija
Stanko Bejatović, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Srbija
Marc Cools, Department of Criminology, Criminal Law and Social Law at the Ghent University, Belgium
Sanja Ćopić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija
Hajdana Glomazić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija
Marina Hughson, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija
Vladan Joldžić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija
Slađana Jovanović, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu, Srbija
Janko Međedović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija
Gorazd Meško, Fakultet bezbednosnih studija Univerziteta u Ljubljani, Slovenija
Reuben Jonathan Miller, School of Social Work Michigan, SAD
Ljubinko Mitrović, Fakultet pravnih nauka Panevropski Univerzitet APEIRON u Banja Luci, Bosna i Hercegovina
Olivera Pavićević, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija
Claus Roxin, Pravni fakultet Univerziteta u Minhenu, Nemačka
Miodrag Simović, Pravni fakultet Univerziteta u Banja Luci, Bosna i Hercegovina
Đurađ Stakić, Human Development and Family Studies Pennsylvania State University, SAD
Slobodan Uzelac, Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Hrvatska
Vid Jakulin, Pravni fakultet Univerziteta u Ljubljani, Slovenija

Sekretar redakcije
Ljeposava Ilijić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Tehnički urednik
Milka Raković

Kompjuterska obrada teksta
Slavica Miličić

Zbornik Instituta je naučni časopis Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja koji se publikuje od 1972. godine dva puta godišnje sa manjim prekidima, a od 2016. godine izlazi tri puta godišnje. Časopis je tematski otvoren za različite naučne oblasti, a u skladu sa politikom njegovog izdavača i relevantnim naučnim oblastima: krivično pravo, kriminologija, sociologija, psihologija, penološka andragogija, viktimologija, socijalna patologija i dr. Uređivačku politiku Zbornika vodi Redakcija i Urednice. Radovi u časopisu su dvostruko anonimno recenzirani.

Publisher
Institute of Criminological and Sociological Research in Belgrade

ISSN: 0350-2694
UDK: 343

Editors
Branislava Knežić, Institute of Criminological and Sociological Research
and Faculty of Philosiphy, University of Belgrade, Serbia
Ivana Stevanović, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Redaction
Ana Batrićević, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia
Stanko Bejatović, Faculty of Law, University of Kragujevac, Serbia
Marc Cools, Department of Criminology, Criminal Law and Social Law at the Ghent University, Belgium
Sanja Ćopić, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia
Hajdana Glomazić, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia
Marina Hughson, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia
Vladan Joldžić, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia
Slađana Jovanović, Faculty of Law, University Union in Belgrade, Serbia
Janko Međedović, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia
Gorazd Meško, Faculty of Security Studies, University of Ljubljana, Slovenia
Reuben Jonathan Miller, School of Social Work Michigan, SAD
Ljubinko Mitrović, Faculty of Legal Studies, Pan-European University APEIRON in Banja Luka, Republic of Srpska
Olivera Pavićević, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia
Claus Roxin, Faculty of Law, University of Munich, Germany
Miodrag Simović, Faculty of Law, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina
Đurađ Stakić, Human Development and Family Studies Pennsylvania State University, SAD
Slobodan Uzelac, Faculty for Education and Rehabilitation, University of Zagreb, Croatia
Vid Jakulin, Faculty of Law, University of Ljubljana, Slovenia

Secretary of the Redaction
Ljeposava Ilijić, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Technical Editor
Milka Raković

Computer Typesetting
Slavica Miličić

The Journal of the Institute is a scientific journal of the Institute of Criminological and Sociological Research that has been published twice a year since 1972 with smaller intermissions and since 2016, it has been published three times a year. The journal is thematically focused on different scientific fields, in accordance with the policy of its publisher and relevant scientific areas: criminal law, criminology, sociology, psychology, penological andragogy, victimology, social pathology etc. The editorial policy of the Journal is created by the Redaction and the Editors. The papers published in the Journal are reviewed by two anonymous reviewers.

Za izdavača
Dr Ivana Stevanović

E: krinstitut@gmail.com

Štampa
"Pekograf d.o.o"

Tiraž
300

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja (IKSI)
godina XXXVI / broj 1 / 2017

S A D R Ž A J

Veljko Turanjanin, Emir Ćorović
O SKRIVENOJ NEURAČUNLJIVOSTI IZ ČLANA 24.
KRIVIČNOG ZAKONIKA SRBIJE 7

Tara Bulut
THE CONCEPT OF SADISM IN THE CURRENT
EMPIRICAL LITERATURE 23

Olivera Pavićević, Aleksandra Bulatović
TRANSFORMACIJA KRIMINALNIH ORGANIZACIJA KROZ
DRUŠTVENI KONSTRUKT SOCIJALNOG BANDITIZMA 43

Tamara Džamonja Ignjatović, Jasna Hrnčić
PRAĆENJE ISHODA SPROVOĐENJA VASPITNIH
NALOGA ZA MLADE U SUKOBU SA ZAKONOM 59

Nikola Paunović
KRIVIČNOPRAVNI I VIKTIMOLOŠKI ASPEKTI EKOLOŠKIH
KRIVIČNIH DELA U REPUBLICI SRBIJI 79

Ana Batrićević
NEPROPISNO ODLAGANJE OTPADA U SRBIJI - AKTUELNO
STANJE I KAZNENOPRAVNA REAKCIJA 107

Dragan Jovašević
USLOVNA OSUDA U KRIVIČNOM PRAVU
MAKEDONIJE I SLOVENIJE 123

Milica Kolaković Bojović
INKRIMINACIJA PRISILNOG NESTANKA U KRIVIČNOM
PRAVU REPUBLIKE SRBIJE 135

Ljeposava Ilijić, Marina Kovačević Lepojević
O FAKTORMA RIZIKA SAMOUBISTVA OSUĐENIKA
I MOGUĆNOSTIMA PREVENTIVNOG DELOVANJA 149

Vladan Joldžić, Ana Batrićević, Vera Stanković, Nikola Paunović
PRIKAZ MEĐUNARODNOG NAUČNOG SKUPA
"CILJEVI ODRŽIVOG RAZVOJA U III MILENIJUMU" 163

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2017 / Vol. XXXVI / 1 / 7-21
Originalni naučni rad

O SKRIVENOJ NEURAČUNLJIVOSTI IZ ČLANA 24. KRIVIČNOG ZAKONIKA SRBIJE

Veljko Turanjanin*
Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu

Emir Ćorović*
Departman za pravne nauke - Državni Univerzitet u Novom Pazaru

U radu se analizira odredba člana 24. Krivičnog zakonika Republike Srbije, koja se odnosi na tzv. skrivljenu neuračunljivost. Ovom odredbom se, u stvari, nastoji rešiti problematika koja je u teoriji poznata pod nazivom actiones liberae in causa. Autori kritički razmatraju predmetnu odredbu, ukazuju na neka njena neprihvatljiva tumačenja, kao i na to da se problematika koja se dovodi u vezu sa skrivljenom neuračunljivošću može u nekim slučajevima rešavati putem drugih krivičnopravnih instituta.

KLJUČNE REČI: krivica / actiones liberae in causa / neuračunljivost / radnja

Prema vladajućem shvatanju u teoriji krivičnog prava, a koje je prihvaćeno i u članu 14. stav 1. Krivičnog zakonika Srbije (KZ),[1] krivično delo predstavlja *skrivljeno ponašanje* (*nullum crimen sine culpa*). Pri tome, da bi se krivično delo imputiralo njegovom autoru krivica mora postojati *tempore criminis*, što prema prihvaćenoj teoriji delatnosti iz člana 16. KZ znači u vreme kad je učinilac radio (u slučaju činjenja), ili bio dužan da radi (za slučaj nečinjenja), bez obzira kada je posledica nastupila. Vremenska podudarnost između radnje krivičnog dela i krivice naziva se *principom koincidencije* ili *simultanim principom* (Eser, Burkhardt, 1992: 200).

* E-mail: turanjaninveljko@gmail.com
* E-mail: ecorovic@np.ac.rs

[1] Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.

Sadržina krivice je određena u članu 22. KZ. Zakonodavac je prihvatio *psihološko-normativnu teoriju krivice*, predviđajući u navedenom članu da su njeni konstitutivni elementi: 1) *uračunljivost*, 2) *umišljaj, odnosno nehat* (kada zakon predviđa kažnjivost i za taj oblik krivice) i 3) *svest o zabranjenosti* (protivpravnosti), koja, pak, može biti *aktuelna* (kada je učinilac bio svestan zabranjenosti svoga dela) ili *potencijalna* (ako nije bio svestan, ali je bio dužan i mogao biti svestan zabranjenosti svoga dela). U smislu prethodno rečenog, da bi se moglo reći da je neko lice "skrivilo" "krivično" delo, neophodno je postojanje sva tri konstitutivna elementa krivice u vreme izvršenja krivičnog dela (Stojanović, 2012: 120).

Kada je reč o *uračunljivosti*, iz prethodnog proizilazi da je ona *sastavni deo krivice*. Međutim, ona je i *neophodna pretpostavka krivice*,[2] jer podrazumeva određeno psihičko svojstvo koje se ogleda u sposobnosti učinioca da shvati značaj svog dela i sposobnosti da upravlja svojim postupcima. *Ako nema ovog psihičkog svojstva*, tj. ukoliko je učinilac neuračunljiv, *neće se postaviti pitanje ostalih konstitutivnih obeležja krivice*. Pod zakonom predviđenim uslovima, neuračunljivi *učinilac protivpravnog dela koje je zakonom određeno kao krivično delo* može biti samo adresat određenih psihijatrijskih mera bezbednosti iz čl. 81.-82. KZ.

2. Kao što je poznato, postoji mogućnost da se učinilac *sam dovede u stanje neuračinljivosti*, tj. u stanje u kojem ne može da shvati značaj svoga dela ili da ne može da upravlja svojim postupcima, a da potom u tom stanju izvrši krivično delo. Držeći se slepo principa koincidencije, to bi značilo da ovo lice ne može odgovarati za učinjeno delo, jer je *tempore criminis* bilo neuračunljivo. Za te potrebe je u nauci krivičnog prava, između ostalog, formulisan institut *actiones liberae in causa*, za koje neki tvrde da je teško prevodiv na srpski jezik (Đorđević, Đorđević, 2004: 53), dok ga drugi prevode kao "radnje slobodne u uzroku" (ili vezane za slobodno stanje) (Stojanović, 2012: 126-127). U članu 24. našeg KZ opisana situacija je nazvana "*skrivljena neuračunljivost*". Ova jezička dilema donekle utiče i na shvatanje instituta o kojem govorimo: latinska floskula akcentuje radnju (*actio*), dok se u našem pravu (ali i u uporednom) predmetna situacija vezuje za uračunljivost kao nužnu pretpostavku i konstitutivni element krivice. Međutim, radnja i krivica predstavljaju dva različita krivičnopravna pojma. Otuda ima autora koji tvrde da u navedenom smislu skrivljena neuračunljivost i *actiones liberae in causa* nisu sinonimi, "već je samoskrivljena neubrojivost hiponim u odnosu prema *actio libera in causa* koja predstavlja hiperonim" (Mihoci, 2009: 896). Na navedenu problematiku ćemo se osvrnuti i u narednom izlaganju.

Učenje o *actiones liberae in causa* je samo jedan od načina prevazilaženja datog problema. Pre nego što se predstave i te druge mogućnosti treba ukazati da su ranije pojedini teoretičari negirali institut *actiones liberae in causa*, smatrajući da se učinjeno krivično delo nikako ne može pripisati učiniocu, jer je isti *tempore criminis* delovao u stanju neuračunljivosti, bez obzira što je on sam takvo stanje

[2] Kako ističe Stojanović "uračunljivost je neophodna pretpostavka ili obavezan elemenat krivice..." (Stojanović, 2004: 9; Delić, 2009: 64).

prouzrokovao.[3] Ovakva shvatanja danas više niko ne zastupa, a očigledna je i njihova neodrživost.

Pored izričitog normiranja date situacije, kako je učinjeno u našem pravu (ali i pravima drugih država),[4] ista može biti rešena na još dva načina (Đorđević, 1978: 73-74). Prvi je kroz *opšta pravila o uračunljivosti i vinosti (krivici)*, s tim što se pomenuti elementi cene u vreme učiniočevog stavljanja u stanje privremene duševne poremećenosti, "jer su u tom momentu ostvareni svi uslovi za izvršenje krivičnog dela" (Đorđević, 1978: 73). Na ovako shvatanje nam se nadovezuju reči *Franz von Listz*-a, koji je pre više od jednog veka rekao: "kao god što možemo upotrebiti ludaka ili pijanicu kao sredstvo za naše ciljeve ... tako isto možemo u narušenom duševnom stanju sami sebe upotrebiti za izvršenje umišljajnih namera" (List, 1902: 179); odnosno *Jacobs*-onova konstatacija da "učinilac može samog sebe, kao kod posrednog izvršilaštva, upotrebiti kao sredstvo" (prema: Eser, Burkhardt, 1992: 201). Citirana mišljenja, da se primetiti, obuhvataju samo jedan oblik *actiones liberae in causa* – u pitanju je njegova *umišljajna forma*, što znači da se njen *nehatni oblik* teško može podvesti pod pomenuta shvatanja. O tome će isto tako biti reči u narednom izlaganju.

Sledeći način za rešenje date situacije može se naći u *krivičnom delu pijanstva*. Kod ovog krivičnog dela *inkriminisan je sam čin pijanstva, pod uslovom da je učinilac u tom stanju učinio kakvo krivično delo*. Znači, učinilac se konzumiranjem alkohola ili drugih psihoaktivnih supstanci, umišljajno ili nehatno, dovodi u stanje opijenosti koje isključuje njegovu uračunljivost, a potom u tom stanju čini neko krivično delo. Prema tome, kod učinioca postoji *samo krivica u odnosu na opijanje* (Srzentić, Stajić, Lazarević, 1998: 245), dok krivično delo koje je učinjeno u stanju pijanstva predstavlja samo *objektivni uslov inkriminacije*, što znači da u odnosu na njega *ne postoji* učiniočev psihički odnos (Stojanović, 2012: 129; (Drakić, 2007: 190). Ovom modelu se zamera što ne dozvoljava vezu između neprava i krivice (Eser, Burkhardt, 1992: 202), odnosno da se konstrukcijom krivičnog dela pijanstva na jedan posredan (indirektan) način ustanovljava kažnjivost za krivično delo koje je učinjeno za vreme dok se učinilac nalazio u neuračunljivom stanju koje je izazvano činom pijanstva. Pošto u odnosu na krivično delo učinjeno za vreme pijanstva ne postoji krivica učinioca, to se *kažnjivost u odnosu na njega zasniva na objektivnoj odgovornosti* (Perović, 1985: 182). Inače, iako KZ Nemačke reguliše krivično delo pijanstva,[5] u krivičnopravnoj doktrini i judikaturi je veoma razrađeno učenje o institutu *actiones liberae in causa*, što znači da se ova dva instituta međusobno ne isključuju.

3. Odredba člana 24. stav 1. KZ Srbije o skrivljenoj neuračunljivosti glasi:

---

[3] Tako je veliki *Saviny* smatrao da je radnja neposredni uzrok posledice, a ona je preduzeta u stanju nesposobnosti za uračunljivost, što znači da učinilac nikako ne može biti krivac za učinjeno krivično delo. Ovo mišljenje je razradio *Katzenstein* koji smatra da stavljanje sebe u stanje neuračunljivosti predstavlja samo pripremnu radnju, pa je kao takva krivičnopravno irelevantna. Radnja izvršenja je preduzeta za vreme neuračunljivosti, tako da se učinilac ne može smatrati krivcem (prema: Živanović, 1922: 246).

[4] Član 25. KZ Hrvatske ("Samoskrivljena neubrojivost"); član 29 stav 4 KZ Slovenije (u okviru odredbe o neuračunljivosti – "Neprištevnost"); član 14 stav 3 KZ Crne Gore (u okviru odredbe o uračunljivosti).

[5] § 323a StGB (*Vollrausch*).

"*Krivica učinioca krivičnog dela koji se upotrebom alkohola, droga ili na drugi način doveo u stanje u kojem nije mogao da shvati značaj svog dela ili da upravlja svojim postupcima utvrđuje se prema vremenu neposredno pre dovođenja u takvo stanje*".

Jasno je da se za ovu situaciju odstupa od pravila da krivica, što znači i uračunljivost, mora postojati *tempore criminis*. Iz citirane odredbe jasno proizilazi da se krivica utvrđuje "prema vremenu *neposredno pre* dovođenja u takvo stanje" (stanje neuračunljivosti) (Stojanović, 2012: 127).

Ovako koncipirana skrivljena neuračunljivost teorijski odgovara tzv. *modelu izuzetka* (*Ausnahmemodell*), prema kojem se učinilac "kažnjava za svoje ponašanje u stanju pijanstva, iako u to vreme nije bio krivično odgovoran" (Roxin, 2006: 915), što dalje znači da kažnjivost za *actiones liberae in causa* predstavlja pravni izuzetak od pravila da učinilac prilikom izvršenja krivičnog dela mora biti krivično odgovoran (Roxin, 2006: 915). Model izuzetka, kako pojašnjavaju neki teoretičari, počiva na "teleološkoj redukciji" (*teleologische Reduktion*) odredaba o krivičnoj nesposobnosti (tj. neuračunljivosti – tako *Hruschka*, *Jescheck*), odnosno na njihovoj "korektivnoj interpretaciji" ("*berichtigende Auslegung*" – tako *Stratenwerth*) (prema: Eser, Burkhardt, 1992: 202). Da zaključimo: model izuzetka *ne zahteva* krivicu *tempore criminis*, već ona mora *postojati u jednom prethodnom momentu* (tzv. *culpa praecedens*) – kada je učinilac sebe dovodio u stanje u kojem nije mogao da shvati značaj svoga dela ili da upravlja svojim postupcima (slično: Srzentić, Stajić, Lazarević, 1998: 246), što, pak, znači da "nepostojanje krivice u vreme izvršenja krivičnog dela kompenzuje se kroz ovo skrivljeno prethodno ponašanje" (Drakić, 2007: 185). U nemačkoj literaturi i judikaturi se ističe da se ovim modelom *odstupa ne samo od načela krivice*, *nego i od načela zakonitosti (nullum crimen sine lege*): "u jednoj odluci Saveznog suda Nemačke je navedeno: "model izuzetka se ne može usaglasiti sa jasnim značenjem odredbe § 20 KЗ,[6] prema kojoj krivična odgovornost mora postojati 'prilikom izvršenja krivičnog dela'. Iz ovih razloga se *actio libera in causa* ne može priznati ni kao praktični (sudsko-pravni) izuzetak od principa koincidencije... ni kao običajno pravilo" (Roxin, 2006: 915).

Navedeni prigovor u našem krivičnopravnom sistemu ne stoji, bar ne u delu koji se odnosi na načelo zakonitosti, iz prostog razloga što sam KZ normira skrivljenu neuračunljivost. Može se, međutim, reći da se ovim institutom odstupa, ili bolje rečeno modifikuje načelo krivice (*nulla poena sine culpa*), mada to nije jedini slučaj u našem pravu (videti: Ćorović, 2013: 349-365).

Inače, u nemačkoj teoriji i praksi se uglavnom koristi jedan drugi model u pojašnjenju instituta *actiones liberae in causa*, a koji se naziva *modelom bića krivičnog dela* (*Tatbestandsmodell*) ili *doktrina* ili *teorija "predpremeštanja"* (*Vorvuerlegungsdoktrin*; *Vorverlegungstheorie*).[7] Po ovom modelu uračunljivost se

[6] U pitanju je odredba o neuračunljivosti (*Schuldunfähigkeit wegen seelischer Störungen*).
[7] O ovom modelu detaljno videti Roxin, 2006: 914. U našoj literaturi prevod "teorija predpremeštanja" koristi prof. Drakić (Drakić, 2007: 185), što odgovara i prevodu ovog termina na engleski jezik - "prepositioning theory" – od strane *Finkelstein*-a i *Katz*-a (Finkelstein, Katz, 2008: 483).

ne vezuje za ponašanje u stanju opijenosti, već za opijanje, odnosno za ponašanje koje vodi ka isključenju krivice (Roxin, 2006: 914). Time učinilac stvara "nedozvoljeni rizik" (*unerlaubtes Risiko*), da bi kasnije u neuračunljivom stanju učinio krivično delo (Eser, Burkhardt, 1992: 200). Ovo prethodno ponašanje (*actio praecedens*) može biti umišljajno ili nehatno i ono u datom slučaju vodi ka izvršenju radnje krivičnog dela (Roxin, 2006: 914). Pojednostavljeno: ovim modelom delo "započinje još sa samodovođenjem učinioca u stanje neuračunljivosti" (Drakić, 2007: 185). U osnovi ovog modela leži *teorija ekvivalencije*, po kojoj se odgovornost za krivičnopravnu posledicu može vezati za svaki uslov posledice (Drakić, 2007: 185).[8] Prednost opisanog modela se vidi u tome što se njime odražava princip koincidencije, odnosno istovremenosti dela (koje započinje stvaranjem "defekta") i krivice, "jer je kod stvaranja defektnog stanja učinilac *per definitionem* još krivično sposoban" (Eser, Burkhardt, 1992: 200). Ipak, ovim se proširuje poimanje radnje krivičnog dela, s obzirom da se "radnja bića dela odnosno njen početak vidi već u stvaranju defektnog stanja *(Defektherbeiführung)*" (Eser, Burkhardt, 1992: 200). U stvari, iz ovog modela proizilazi da samo "stvaranje defektnog stanja odgovara kvalitetu pokušaja" (Eser, Burkhardt, 1992: 201). Međutim, sam čin dovođenje sebe u stanje neuračunljivosti još uvek ne predstavlja radnju krivičnog dela (slično: Roxin, 2006: 916), tako da se ne može prihvatiti da u toj situaciji postoji pokušaj (Drakić, 2007: 186; Stojanović, 2012: 128).[9] U vezi sa tim *Eser* i *Burkhardt* ističu da se kod ovog modela "kao centralni problem javlja pitanje da li se pri stvaranju defekta može videti "neposredno pristupanje" ka ostvarenju dela, koje učinilac po nastupanju krivične nesposobnosti hoće da učini", priznajući da se potvrdan odgovor na isto teško može uklopiti sa osnovnim pravilima za razlikovanje pokušaja i pripremanja, dok, pak, negativan odgovor na njega dovodi u pitanje celokupnu konstrukciju modela bića krivičnog dela (Eser, Burkhardt, 1992: 201). To se može pojasniti kroz primere: opijanje da bi se kasnije izvršila uvreda ili silovanje ne predstavlja istovremeno i radnju ovih krivičnih dela, što dalje znači da ista "ne mogu biti kažnjiva na osnovu ovih radnji" (Roxin, 2006: 917); odnosno, kako se kaže: ko pije još ne ubija (*wer trinkt, tötet noch nicht*) (Kühl, 2008: 331). Prema tome, dovođenje u defektno stanje može, eventualno, predstavljati samo pripremnu radnju, po pravilu nekažnjivu, izuzev ukoliko zakon nije neku pripremnu radnju predvideo kao kažnjivu.

U vezi sa stilistikom odredbe člana 24. stava 1. KZ neki autori navode: "Nije li ovo, ipak, sada u stvari krivično delo opijanja. Ako se kao osnov odgovornosti (krivice), tj. krivičnog dela, uzima radnja dovođenja sebe u stanje neuračunljivosti, s dodatkom

---

[8] U našoj teoriji su svojevremeno neki autori prihvatali tumačenje *actiones liberae in causa* koje odgovara opisanom modelu. Tako prof. *Radovanović* navodi: "Radnja kojom se učinilac dovodi u stanje neuračunljivosti, smatra se kao radnja krivičnog dela" (videti: Radovanović, bez godine izdanja: 212; isto: Perović, 1985: 185). Naglašavamo da se u navedenim udžbenicima ne koristi izraz "model (doktrina, teorija) predpremeštanja" ili "model bića krivičnog dela", mada iz citiranih navoda je jasno da se radi o tom modelu.

[9] Potonji autor kaže: "Umišljajno stavljanje u stanje neuračunljivosti da bi se s umišljajem u tom stanju učinilo krivično delo, a delo ne bude učinjeno, ne predstavlja pokušaj, već se on utvrđuje u vreme izvršenja krivičnog dela prema opštim pravilima. No, može biti sporno da li to predstavlja pripremnu radnju u onim slučajevima gde je ona kažnjiva".

da se krivica procenjuje prema vremenu preduzimanja takve radnje, nije li time "očuvano" opšte pravilo o odgovornosti (i postojanju krivičnog dela) u odnosu na samu tu i takvu radnju? Ne bi li bilo bolje predvideti posebno krivično delo opijanja i formalno u posebnom delu Zakonika, čija bi formulacija mogla, na primer, da izgleda ovako: "Ko učini delo koje ima opis nekog krivičnog dela u stanju neuračunljivosti u koje je sam sebe doveo, biće kažnjen kaznom koja je propisana za krivično delo čiji opis odgovara delu koje je učinio"" (Pihler, 2005: 49-50). O predlogu u citiranom mišljenju se svakako može diskutovati, ali smatramo da je izneto tumačenje koje se odnosi na član 24. stav 1. KZ *de lege lata* neodrživo. Naime, izneto shvatanje predmetne odredbe pre odgovara pomenutom modelu bića krivičnog dela, jer se nastoji staviti akcenat na prethodnu radnju (*actio praecedens*) na način koji odgovara tom modelu, tako da se teško može upodobiti koncepciji krivičnog dela pijanstva.

Mislimo da ne bi trebalo biti sporno da odredba člana 24. stav 1. KZ u osnovi počiva na modelu izuzetka. Ipak, prilikom njenog tumačenja moraju se uzeti u obzir neke okolnosti. Pre svega, *actiones liberae in causa* je *višeaktni* gde uračunljivi učinilac "u prvoj fazi stvara uzrok za radnju krivičnog dela, a tek je u drugoj fazi, kada je postao neuračunljiv, preduzima" (Kühl, 2008: 327).[10] U prvoj fazi, dok je uračunljiv, učinilac postavlja uslove za tok događanja koji vodi ostvarenju krivičnog dela (Bačić, 1998: 227), čime mu se buduće krivično delo može i objektivno, tj. u kauzalnom (uzročnom) smislu, pripisati. Subjektivnu vezu treba videti u tome što se učinilac odlučio da preduzme radnju krivičnog dela dok je bio u uračunljivom stanju, koja je, međutim, preduzeta tek onda kada je došao u stanje neuračunljivosti (Bačić, 1998: 227; Drakić, 2007: 184). Prema tome, u prethodnoj fazi postoji krivica u odnosu na radnju krivičnog dela koja će se naknadno preduzeti.

4. Kao što je rečeno, prva faza kod *actiones liberae in causa* se očituje u samodovođenju u stanje neuračunljivosti. U odredbi člana 24. stav 1. KZ su navedeni tipični načini dovođenja u to stanje, a to su upotreba alkohola ili droga.[11] Ipak, upotrebljenom formulacijom "ili na drugi način" obuhvaćena je situacija i da se drugim sredstvima učinilac dovede u stanje nemogućnosti shvatanja svoga dela ili nemogućnosti upravljanja svojim postupcima. Kao drugi načini se, na primer, navode korišćenje tableta ili psihotropnih supstanci (Đorđević, 1978: 74). U krajnjoj liniji alkohol, droge i tablete spadaju u psihotropne (psihoaktivne) supstance. Sporno je kako tretirati situaciju kada je učinilac dopustio da ga savlada san: na primer, vozač je zaspao i na taj način je prouzrokovao saobraćajnu nezgodu koja ima obeležje bića odgovarajućeg krivičnog dela; ili majka je legla u krevet dojeći svoje dete, potom je zaspala i tako dete ugušila? Neki autori i u ovim slučajevima vide institut *actiones liberae in causa* (List, 1902: 179), a drugi ne (Kambovski, 2006: 402). Problem sa ovakvim situacijama je, barem kada je reč o našem (ali ne samo

[10] Dve faze (prva – samodovođenje u stanje neuračunljivosti; druga – činjenje krivičnog dela u tom stanju koje je pre dovođenja u to stanje bilo obuhvaćeno učiniočevom krivicom) se spominju i u domaćoj literaturi (Đorđević, 1978: 74; Stojanović, 2012: 128).

[11] Zanimljivo da u ovoj odredbi KZ ne operiše sa pojmom "opojna droga" kako to čini na drugim mestima (čl. 83., 246., 246a. i 247. KZ), već samo sa pojmom "droga".

našem) normativnom rešenju, to što radnje učinjene u snu *isključuju krivičnopravni pojam radnje kao voljne delatnosti.*[12] Prema tome, *slučaj dopuštanja učinioca da ga savlada san ne predstavlja samodovođenje u stanje neuračunljivosti.* U tom kontekstu se opisani slučajevi teško mogu podvesti pod član 24. stav 1. KZ, iako se u praksi, kako to tvrde pojedini pravni pisci, oni podvode pod odredbu o skivljenoj neuračunljivosti (Mihoci, 2009: 895-896; Vuković, 2012: 180; Vuković, 2013: 99-100). Nije teško zaključiti da se takvim tumačenjem briše razlika između nepostojanja krivičnopravnog pojma radnje i nepostojanja krivice, tačnije uračunljivosti. Upravo u tome leži pomenuta dilema o shvatanju datog instituta: da li on postoji samo za slučaj nepostojanja uračunljivosti, ili, pak, i za slučaj nepostojanja radnje. U svakom slučaju pogrešno je proširivanje odredbe o "skrivljenoj" neuračunljivosti i na situacije nesvesnih radnji.

U literaturi je sporno da li se institut *actiones liberae in causa* može primeniti i u odnosu na zavisnike od alkohola i opojnih droga. Jedni smatraju da je to moguće (Lončarević, 1973: 147; Cetinić, 2000: 92; Stojanović, 2012: 319, 321), a drugi, pak, da nije (Kokolj, 2000: 81). Kada se predmetni institut dovodi u vezu sa zavisnicima od psihoaktivnih supstanci (uključujući i alkohol), mogu se razlikovati dve situacije: prva, kada je zavisnik samom supstancom (alkoholom ili drogom) uzrokovao neuračunljivost; druga, kada je neuračunljivost posledica apstinencijalne krize koju je on mogao predvideti (Ćorović, 2010: 218). Inače, domaći autori, čak i oni koji dopuštaju mogućnost *actiones liberae in causa* kod zavisnika, obično je ne vezuju za potonji slučaj, tj. kada je nastupila usled apstinencijalne krize, iz razloga što apstinencijalna kriza nastupa spontano, tako da se ona ne može skriviti (Cetinić, 2000: 93). "Sa iznetim shvatanjem se ne možemo složiti u potpunosti, zato što zavisnici, pre svega oni sa "dužim zavisničkim stažom", mogu predvideti nastupanje apstinencijalne krize, s obzirom da su im poznata dejstva supstance koju koriste, kao i njihove dnevne potrebe za istom. U tom smislu, ne može se reći da, na primer, jedan dugogodišnji zavisnik koji planira da izvrši neko krivično delo i koji ne uzme potrebnu količinu psihoaktivne supstance, čime prouzrokuje apstinencijalnu krizu, a time i stanje neuračunljivosti, nije mogao predvideti to stanje, zbog toga što su njemu poznata kako dejstva droge, tako i posledice koje nastaju u slučaju neuzimanja odgovarajuće količine iste. Naravno, u svakom konkretnom slučaju u kojem postoji ovakva situacija sud bi morao utvrditi da li je zavisnik mogao predvideti nastupanje apstinencijalne krize, pa time i neuračunljivosti, jer bez utvrđivanja te činjenice se ne može raditi o institutu *actiones liberae in causa*" (tako: Ćorović, 2010: 217-218).

5. Da bi se učiniocu imputiralo krivično delo za koje je *tempore criminis* bio neuračunljiv potrebno je postojanje njegove krivice u, kako kaže KZ, "vremenu neposredno pre dovođenja u takvo stanje". Pri tome sva konstitutivna obeležja krivice iz člana 22. KZ moraju biti prisutna. Naravno, učiniočeva krivica se, pre svega njeni oblici (umišljaj i nehat), moraju odnositi na *određeno* krivično delo. To znači da *nije dovoljna neka opšta predstava* da se može učiniti ma koje krivično delo. No,

[12] To je nesporno u krivičnopravnoj doktrini (Stojanović, 2012: 67-68; Vuković, 2012: 180).

s druge strane, *ne traži se ni svest učinioca o pojedinostima krivičnog dela*, već je dovoljno da ga je "predvidio u konturama njegovih osnovnih obilježja" (Center, 1964: 115; Radovanović, bez godine izdanja: 213; Srzentić, Stajić, Lazarević, 1998: 247; Bačić, 1998: 228; Drakić, 2007: 191). Na primer, učinilac koji se kani lišiti života neko lice mora imati predstavu o bitnim elementima krivičnog dela ubistva (radnja, posledica, uzročnost), ali nije bitan način na koji će to izvršiti (vatrenim ili hladnim oružjem), vreme (noć ili dan) i sl., pod uslovom da takve okolnosti ne utiču na kvalifikaciju dela (npr. teško ubistvo). U takvim slučajevima, da bi se učiniocu stavilo na teret teško ubistvo, *culpa praecedens* mora obuhvatati predmetnu kvalifikatornu okolnost jer ona čini element bića dela: ako učinilac nastoji lišiti života žrtvu na podmukao način, ta okolnost mora biti obuhvaćena njegovim umišljajem još u vremenu neposredno pre nego što se doveo u stanje neuračunljivosti, upravo da bi se te radnje kvalifikovale kao teško ubistvo, jer će se u protivnom raditi o običnom ubistvu. U vezi sa ovom problematikom valja ukazati da se u nemačkoj teoriji s pravom kritikuje mišljenje jednog nižestepenog suda koji je osudio neuračunljivog učinioca zbog krađe i telesnih povreda, jer je isti bio svestan "da pod dejstvom alkohola ima sklonost ka nasilju" (Roxin, 2006: 923). Prema tome, ne treba prihvatiti da sadržinu *culpa praecedens* čini neka uopštena predstava o mogućnosti kriminalnog ponašanja. Svojevremeno je Vrhovni sud Narodne Republike Hrvatske (odluka Kž 1312/52 od 25.09.1953.) datu problematiku pojasnio na valjan način: krivična odgovornost postoji onda kada je učinilac bio svestan ili bio dužan i mogao biti svestan da u stanju duševne poremećenosti može učiniti *baš takvo krivično delo kakvo je učinio* (Zlatarić, 1956: 41). Znači, zahteva se "poklapanje" između dela koje je učinilac imao u svesti dok je bio uračunljiv i onog koje je kasnije, u stanju neuračunljivosti, izvršio (Bačić, 1998: 228). Imajući u vidu rečeno, neće biti krivično odgovoran onaj učinilac kod kojeg je, dok je bio uračunljiv, postojala svest o jednom krivičnom delu (ubistvu), a on je kasnije, u stanju neuračunljivosti, učinio posve drugo krivično delo (krađu).

U vezi sa pitanjem koje raspravljamo na ovom mestu isto valja dovesti u vezu sa zabludom o ličnosti (*error in persona*). Na primer, učinilac je planirao da u stanju neuračunljivosti siluje tačno određenu osobu, ali je, kada je dospeo u to stanje, silovao neku drugu. Povodom ovog problema postoji više stanovišta. Po jednom, kod učinioca u ovoj situaciji ne postoji umišljaj, što dalje ima za posledicu nepostojanje odnosnog krivičnog dela. U jednoj odluci Saveznog suda Nemačke stoji: "Ako je učinilac u trezvenom stanju osmislio plan za silovanje jedne određene žene, ali je tokom pijanstva silovao neku drugu ženu, onda se u principu ne može govoriti o tome da je on zaista učinjeno silovanje unapred hteo ili na njega pristao" (ipak, do osude je došlo na osnovu odredbe o krivičnom delu pijanstva) (Eser, Burkhardt, 1992: 199-200). Po drugom shvatanju (Roxin, 2006: 923), *error in persona* neuračunljivog učinioca odgovara njegovom *aberatio ictus*-u dok je još bio krivično odgovoran, tako da se u ovoj situaciji može odgovarati za pokušaj dela. Zastupnici trećeg stanovišta (*Jähnke*, *Kühl*) (prema: Drakić, 2007: 191),[13] pak, smatraju da

[13] I ovaj autor zastupa taj stav.

zabluda o ličnosti nije ni od kakvog značaja. I zaista, ukoliko se uzme u obzir priroda i krivičnopravni značaj zablude o ličnosti, onda je potonje shvatanje najprihvatljivije, jer je, u biti, *error in persona* jedan irelevantni oblik zablude. Vratimo se na pomenuti primer: nije bitno da li će učinilac silovati osobu A ili osobu B, jer kod njega postoji predstava da vrši obljubu ili s njom izjednačen čin putem prinude, a to je ono što čini biće ovog krivičnog dela. Izuzetno, zabluda o licu je od značaja samo ako je neko svojstvo pasivnog subjekta element bića određenog krivičnog dela (Bačić, 1998: 261).

6. S obzirom da krivica ima dva oblika, umišljaj i nehat, to se pravi razlika između *umišljajne actiones liberae in causa* i *nehatne actiones in causa* (Stojanović, 2012: 127). Pri tome, kod datog instituta se zahteva postojanje dvostruke krivice – jedne koja se odnosi na krivično delo koje će biti izvršeno u stanju neuračunljivosti (*culpa praecedenst*); druge koja se odnosi na samu skrivljenost stanja neuračunljivosti. Naime, u vezi sa potonjim, treba imati u vidu da se učinilac može samodovesti u stanje neuračunljivosti umišljajno, ili, pak, nehatno.

Umišljajna *actiones liberae in causa* nesporno postoji onda kada se učinilac umišljajno dovodi u stanje neuračunljivosti, u kojem potom vrši krivično delo, a koje je u momentu *actio praecedens* bilo obuhvaćeno njegovim umišljajem – isti je svestan dela i hoće njegovo izvršenje (direktni umišljaj), odnosno svestan je da može učiniti delo pa na to pristaje (eventualni umišljaj). Znači, u ovoj situaciji postoji "dupli umišljaj" (*doppelten Vorzatz*) (Kühl, 2008: 332) - umišljajno dovođenje u stanje neuračunljivosti i umišljaj u odnosu na delo. Sporno je da li se učinilac može iz nehata dovesti u stanje neuračunljivosti, a da je pre toga, za vreme *actio praecedens*, njegovo delo bilo obuhvaćeno umišljajem. Uglavnom se smatra da ova situacija nije moguća, "jer je to nespojivo sa postojanjem umišljaja u odnosu na delo koje se kasnije vrši u stanju neuračunljivosti" (Stojanović, 2012: 128). Ovo mišljenje se obrazlaže i time da "prilikom opijanja izvršilac može primetiti kako mu izmiče kontrola nad samim sobom, ukoliko on prilikom planiranja predstojećeg delikta i dalje uzima alkohol" (Roxin, 2006: 920). Po tome, znači, učinilac pristaje (eventualni umišljaj) na nastanak neuračunljivosti. Suprotno tome, ima mišljenja da je umišljajna *actiones liberae in causa* moguća i ako se učinilac doveo u stanje neuračunljivosti iz nehata, ako je u tom trenutku postojao umišljaj u odnosu na buduće delo. Zastupnici tog shvatanja "priznaju" da je nastupanje neuračunljivosti od strane učinioca moralo da bude predviđeno, iz razloga da bi između odluke da se učini delo i dela postojala subjektivna veza koja bi zadovoljavala načelo krivice (Drakić, 2007: 189), ali da to ipak ne znači da ta veza zahteva i "nameru neuračunljivosti" (*Jänke* prema Drakić, 2007: 189). Čini se da potonju situaciju ne treba isključiti. Na primer, moguće bi bilo da učinilac dok čeka žrtvu koju planira da liši života (umišljaj u odnosu na delo), započne sa konzumiranjem alkohola koje će rezultirati njegovom neuračunljivošću *tempore criminis*; u momentu konzumiranja alkohola (tj. samodovođenja u stanje neuračunljivosti) učinilac može biti svestan, tj. može predvideti mogućnost da na taj način može doći u stanje u kojem ne može da shvati značaj svoga dela ili da upravlja svojim postupcima, ali olako drži da do toga

neće doći (po logici "samo još ovu čašicu"), što bi značilo da kod njega postoji svesni nehat u odnosu na izazivanje neuračunljivosti.[14]

Nehatna *actiones liberae in causa* postoji kada učinilac sebe, s umišljajem ili iz nehata, dovodi u defektno stanje, a pri tom je isti, u vreme *actio praecedens*, bio svestan da u takvom stanju može učiniti krivično delo, ali je olako držao da do toga neće doći, odnosno da će ga moći sprečiti (svesni nehat), ili nije bio svestan svoga dela, ali je prema okolnostima slučaja i svojim ličnim svojstvima bio dužan i mogao biti svestan (nesvesni nehat) (Stojanović, 2012: 128). Ipak, jedan broj teoretičara dovodi u sumnju nehatnu *actiones liberae in causa*, jer, dok se "kod dolusnih djela psihološki može objasniti djelovanje u neubrojivoj fazi one motiviranosti iz prethodno ubrojive faze, dotle je kod nehaja tu vezu teže psihološki objasniti" (Bačić, 1998: 229). Naročito se smatra problematičnom *actiones liberae in causa* u vezi sa nesvesnim nehatom, koji je zasnovan na normativnim obeležjima, jer se za taj slučaj od učinioca zahteva dužnost i mogućnost svesti da će u neuračunljivom stanju učiniti krivično delo (Drakić, 2007: 190). Tako, na primer, pojašnjavajući dati institut, prof. Lazarević navodi: "Dovodeći sebe u stanje neuračunljivosti učinilac treba da je uračunljiv i da je delo koje će učiniti obuhvaćeno njegovim umišljajem ili nehatom. *Može se raditi o direktnom ili eventualno umišljaju odnosno svesnom nehatu*" (Lazarević, 2005: 78) (naš kurziv). Prema tome, ovaj autor isključuje mogućnost skrivljene neuračunljivosti a da buduće delo bude obuhvaćeno nesvesnim nehatom. S druge strane, prof. Zlatarić, iako smatra da je jedino ispravno shvatanje koje je navedeno u pomenutoj odluci Vrhovnog suda Narodne Republike Hrvatske – da učinilac treba da poseduje svest ili dužnost i mogućnost svesti da u stanju neuračunljivosti može učiniti baš takvo krivično delo kakvo je učinio, u vezi sa nesvesnim nehatom kaže: "Isto tako kod nesvjesnog nehata, gdje učinilac uopće nema predodžbu o posljedici, ali gdje postoji dužnost i mogućnost predviđanja posljedice, ne odnosi se to na posljedicu u njenom konkretnom obliku, kako je ona nastupila, već na posljedicu općenito kao povredu ili ugrožavanje određenog pravnog dobra, koje uključuje razne moguće oblike, pa i posljedicu, kako je konkretno ostvarena" (Zlatarić, 1956: 41). Čini nam se da je ovo shvatanje suviše uopšteno, te da bi se njime gotovo svakom učiniocu moglo imputirati krivično delo koje je učinjeno u stanju neuračunljivosti, a na osnovu dužnosti i mogućnosti predviđanja neke uopštene posledice, naravno, pod uslovom da zakon predviđa kažnjivost i za nehat. Bojimo se da se ovakvim shvatanjem na mala vrata uvodi koncept objektivne odgovornosti za date slučajeve. Napomenimo još to da pojedini teoretičari smatraju da ova konstrukcija za nehatne delikte uopšte nije ni potrebna, iz razloga što se prekor kod ovih krivičnih dela veže za jedno vremenski ranije

[14] Čini nam se da slično razmišljanje u našoj teoriji možemo naći kod *Centera*. Doduše, ovaj autor ne postavlja pitanje na gore pomenuti način, već nešto drugačije. Naime, njegovo pitanje glasi: da li učinilac, koji stavljajući se u stanje privremene duševne poremećenosti postupa iz nehata, može krivično odgovarati kada je u takvom stanju učinio neko krivično delo za koje zakon određuje odgovornost samo u slučaju kada je ono učinjeno sa umišljajem? (Center, 1964: 116). Međutim, ovako formulisano pitanje nije potpuno. Iz njega proizilazi samo jedna strana problema – krivica (nehat) u odnosu na defektno stanje, dok, s druge strane, u njemu uopšte nije ukazano na krivicu (konkretno umišljaj) u odnosu na kasnije delo, mada iz formulacije istog, smatramo, da se ono upravo odnosi na taj slučaj.

ponašanje "koje se učiniocu takođe kao skrivljeno prouzrokovano može prebaciti" (Drakić, 2007: 188).

7. U literaturi se kao poseban vid *actiones liberae in causa* navodi *omissio liberae in causa*. Radi se o tome da je učinilac, koji se na neki od opisanih načina doveo u stanje neuračunljivosti, kasnije u tom stanju propusti da preduzme kakvo dužno činjenje (Vuković, 2013: 98).

8. Skrivljena neuračunljivost podrazumeva da se učinilac samodovede u stanje neuračunljivosti. Pitanje je šta će biti ukoliko je učinilac alkoholom, drogama ili na drugi način na opisani način izazvao bitno smanjenu uračunljivost? Jasno je da se u tom slučaju ne radi o ovom institutu, jer je učinilac ostao uračunljiv, tako da on svo vreme "ne ispušta kontrolu nad svojim postupcima" (Roxin, 2006: 921). Sve do donošenja KZ 2005. godine bilo je upitno da li se u ovom slučaju učiniocu kazna može ublažiti na osnovu člana 23. stav 3. KZ? Istina, logičkim tumačenjem, *argumentum a fortiori*, odgovor bi bio odrečan, iz razloga što je učinilac sam skrivio bitno smanjenu uračunljivost, što je bio i stav u domaćoj doktrini (Center, 1964: 117-118; Đorđević, 1978: 75; Srzentić, Stajić, Lazarević, 1998: 247; (Stojanović, 2003: 207). Sudska praksa je povodom ovog pitanje jedno vreme lutala, mada je već izvesno vreme prihvaćen navedeni, posve ispravni teorijski stav (na primer odluka VSS Kž. 1050/2002 od 12.09.2002. godine) (Đurđić, Jovašević, 2003: 90-91). Ovo pitanje danas nije aktuelno, jer je u čl. 24 st. 3 izričito propisano da se u slučaju "samoizazvane" bitno smanjene uračunljivosti učiniocu kazna ne može ublažiti.

Ipak, navedeni način logičkog zaključivanja može biti relevantan u vezi sa činjenicom kada je učinilac samoumanjio (ali ne bitno) svoju uračuljivost putem alkohola, droga i sl., jer se u tom slučaju ova okolnost ne može ceniti kao olakšavajuća prilikom odmeravanja kazne u smislu člana 54. KZ. Tako je Apelacioni sud u Beogradu, u presudi Kž-1 5658/10 od 26.04. 2011. godine, naveo da to što je uračunljivost okrivljenog u vreme izvršenja krivičnog dela bila smanjena zbog alkoholisanosti ne može biti cenjeno kao olakšavajuća okolnost, jer se okrivljeni upotrebom alkohola (alkoholnog pića) sam stavio u takvo stanje (Janković, 2014: 34; Ćorović, 2015: 141).

9. Na osnovu svega prethodno navedenog može se postaviti pitanje koliko odredba člana 24. KZ adekvatno rešava problematiku *actiones liberae in causa*? Naime, *neprihvatljivo je da se pod okriljem odredbe o "skrivljenoj neuračunljivosti" rešava i pitanje nesvesnih radnji*, čime se potire razlika između nepostojanja krivičnopravnog pojma radnje, kao voljnog delovanja, i nepostojanja uračunljivosti, kao nesposobnosti rasuđivanja i/ ili odlučivanja.

U vezi sa ovom problematikom rešenje treba tražiti na drugoj strani, a ne u odredbi člana 24. KZ. Tako, ukoliko je vozač automobila dopustio da ga savlada san, pa zatim u stanju sna izazvao saobraćajnu nezgodu, treba uzeti da je isti vožnjom u stanju premorenosti započeo sa radnjom izvršenja krivičnog dela ugrožavanja javnog saobraćaja (Kambovski, 2006: 402). Ovakvo rešenje kod nas ima zakonsku potvrdu. Naime, krivično delo ugrožavanja javnog saobraćaja iz člana 289. KZ predstavlja krivično delo sa blanketnom dispozicijom, koje vrši "učesnik u saobraćaju na putevima koji se ne pridržava saobraćajnih propisa", dok član 187. stav 1. Zakona o

bezbednosti saobraćaja na putevima[15] zabranjuje vozaču koji je nesposoban za bezbedno upravljanje vozilom, odnosno u tolikoj meri umoran, bolestan ili je u takvom psihičkom stanju da nije sposoban da bezbedno upravlja vozilom, da upravlja vozilom u saobraćaju. Prema tome, navedene odredbe ukazuju da premoreni vozač, vožnjom u takvom stanju započinje sa radnjom izvršenja krivičnog dela, a pri tome je svestan, odnosno ima dužnost i mogućnost svesti da time može ugroziti javni saobraćaj i dovesti u opasnost život i telo ljudi i imovinu većeg obima.

Čak i u situacijama kada ponašanje učinioca nije zakonski tako eksplicitno određeno, postoji mogućnost da se putem krivičnopravnog učenja o radnji i biću nehatnog krivičnog dela reše neke situacije za dela izvršena u snu. Takav slučaj je sa majkom koja je dojeći dete zaspala i pritom ga ugušila. Tako, Porodični zakon[16] propisuje da roditeljsko pravo obuhvata čuvanje i podizanje dece (član 68. stav 2), pod kojim se podrazumeva pravo i dužnost roditelja da čuvaju i podižu dete tako što će se oni lično starati o njegovom životu i zdravlju (član 69. stav 1.), te da se deca predškolskog uzrasta ne smeju ostavljati bez nadzora (član 69. stav 3). Tako mati koja je premorena, ili zna da nemirno spava, svesna je, ili je, pak, dužna i može biti svesna, da stavljanjem odojčeta da doji, imajući u vidu njegovu "fizionomiju" može, u slučaju da zaspi, ugušenjem uzrokovati njegovu smrt. Ako se akcenat stavi na činjenicu dojenja deteta, uz predstavu majke o svom umoru ili nemirnom spavanju, smatramo da se može izvesti konstrukcija o nehatnom lišenju života (član 118. KZ) putem činjenja. Tome još treba dodati učenje o biću nehatnog krivičnog dela. Naime, nehat se danas više ne tretira samo kao oblik krivice, "već i naročitim tipom kažnjivog ponašanja sa svojom osobitom prirodom, što sadrži elemente i na planu neprava i na planu krivice" (Vuković, 2009: 247). Prema tome, nehat (kao i umišljaj) ima dvostruku funkciju - reč je o elementu bića (objektivna strana) i obliku krivice (subjektivna strana) (Stojanović, 2012: 79). "Nepravo nehatnog dela sadržano je međutim i u preduzimanju radnje koja se prema okolnostima može oceniti kao nebrižljiva (nepravo radnje). Reč je o povredi one brižljivosti koju bi ispoljio svaki drugi prosečno savestan i oprezan čovek u poziciji učinioca, za kojeg bi takva posledica bila objektivno predvidiva, i koji bi nastojao da svoje ponašanje sa ovakvim predviđanjem i uskladi... Tek nakon što bi se u okviru bića konstatovalo da učinilac ove objektivne zahteve nije ispunio i da je standarde brižljivog povredio, na planu krivice bi se dalje ispitivalo da li je on prema svojim ličnim karakteristikama (obrazovanju, životnom iskustvu i sposobnostima) ovu povredu zahteva brižljivosti bio u stanju lično da izbegne" (Vuković, 2009: 247). Postupci majke bi se, u datom slučaju, mogli oceniti kao nebrižljivi (legla je da dete podoji iako je premorena i zna da nemirno spava) – objektivno nepravo, a pri tome je bila svesna, odnosno bila je dužna i mogla biti svesna, imajući u vidu njenu predstavu o umoru, nemirnom spavanju, "konstituciji i snazi odojčeta" da ga može na taj način ugušiti. S druge strane, ovu situaciju je možda moguće pojasniti i konstrukcijom nečinjenja: ležeći pored deteta mati je, prethodnim činjenjem, uzrokovala jednu, za dete opasnu

[15] Službeni glasnik Republike Srbije, br. 41/2009, 53/2010, 101/2011, 32/2013 - odluka US, 55/2014, 96/2015 - dr. zakon i 9/2016 - odluka US.
[16] Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015.

situaciju, što je, dalje, zahtevalo nastavak činjenja, tj. da mati ostane budna, tj. da vrši svojevrsni nadzor kako bi od odojčeta bila otklonjena opasnost, što je izostalo (i ovde je reč o objektivnom nepravu); na subjektivnoj strani bi se trebalo utvrditi da li je majka bila svesna, odnosno bila dužna i mogla biti svesna (prema ličnim svojstvima i okolnostima slučaja) da navedenom radnjom stvara opasnost po odojče, kao i da je tom prethodnom radnjom stvara sebi dalju dužnost da vrši nadzor nad sigurnošću deteta.

Pored iznetog, smatramo i da se neke situacije samouzrokovanja neuračunljivosti putem alkohola ili droga neće raspravljati prema odredbi člana 24. KZ. Na primer, zamislimo situaciju da jedno lice započne sa pijenjem alkohola, ali ne do te mere da je došlo do njegove ekskulpacije, zatim sedne za upravljač vozila i krene da istim upravlja, a pri tom nastavlja da, dok vozi, konzumira alkohol. Ukoliko bi kojim slučajem tokom pijenja alkohola u vožnji nastupila njegova neuračunljivost, u kojem stanju je, potom, prouzrokovana saobraćajna nezgoda koja odgovara biću dela iz člana 289. KZ, jedan ovakav učinilac ne bi odgovarao po odredbi člana 24. KZ, jer je isti, započinjanjem upravljanja vozilom, kada je kod njega još postojala sposobnost rasuđivanja i odlučivanja (istina defektna), u stvari započeo sa ostvarenjem radnje predmetnog krivičnog dela. Naime, rečeno je da je delo iz člana 289. KZ sa blanketnom dispozicijom, a sam blanket propisuje: "Vozač ne sme da upravlja vozilom u saobraćaju na putu niti da počne da upravlja vozilom ako je pod dejstvom alkohola i /ili psihoaktivnih supstanci" (član 187. stav 2. Zakona o bezbednosti saobraćaja). Znači iz same činjenice da je pod dejstvom alkohola počeo da upravlja vozilom učinilac krši blanket, čime stvara "uvertiru" u eventualno krivično delo, tako da ukoliko isto zaista i bude učinjeno, a on je tempore criminis usled opijanja alkoholom tokom vožnje postao neuračunljiv, njemu se predmetno krivično delo može pripisati nezavisno od odredbe člana 24. KZ. Druga bi, pak, situacija bila ukoliko je učinilac u stanje neuračunljivosti došao pre nego što je započeo sa upravljanjem vozilom. Ukoliko je kod njega prilikom preduzimanja prethodne radnje (opijanja) postojala predstava da će upravljati vozilom, njemu bi se, prema članu 24. KZ, učinjeno delo moglo pripisati. Problem je međutim, ukoliko učinilac dok se opijao nije imao predstavu da će voziti automobil: na primer, lice je došlo na neko veselje u nameri da se "provede" i planirajući da se taksijem vrati sa veselja, ali je kasnije, kada se napilo do te mere da ne može da shvati značaj svoga dela, odnosno da upravlja svojim postupcima, "neplanirano" uzelo ključ od tuđeg vozila, stavilo ga u pogon i uzrokovalo saobraćajnu nesreću koja odgovara biću dela iz člana 289. KZ. Rešenje za jednu ovakvu situaciju teško da se može naći u postojećoj regulativi. Zanimljiva je, tim povodom, konstatacija prof. Lazarevića koji kaže: "... u praksi je vrlo teško utvrditi da li je učinjeno delo bilo prethodno obuhvaćeno umišljajem ili nehatom; češće je slučaj da učinilac, dovodeći sebe u stanje neuračunljivosti niti je imao niti je mogao imati predstavu o izvršenju krivičnog dela" (naš kurziv) (Lazarević, 2005: 78). Iako sudovi smatraju da se i u ovom slučaju radi o predmetnom institutu (Lazarević, 2005: 78), takva praksa je bez sumnje contra legem.

Imajući u vidu obeležja nesvesnog nehata, tj. da se isti bazira normativnim osnovama, smatramo da je veoma teško (da ne kažemo nemoguće) prihvatiti

situaciju skrivljene neuračunljivosti sa ovim oblikom krivice, s obzirom da se pred učinioca postavlja zahtev, kao prethodna krivica (*culpa praecedens*), u vidu dužnosti i mogućnosti svesti da u neuračunljivom stanju može učiniti krivično delo. Bojimo se da ovakve situacije u praksi mogu voditi (ili već vode) odgovornosti na bazi kauzaliteta, tj. nezavisno od svakog oblika krivice.

LITERATURA

(1) Bačić, F. (1998). *Kazneno pravo: Opći dio*. Zagreb: Informator.
(2) Center, O. (1964). Alkoholizam i uračunljivost sa krivično-pravnog aspekta. U: K. P.-Z. Rudolf Turčin, *Prvo savjetovanje o forenzičkoj psihijatriji*. Zagreb: Psihijatrijska bolnica Vrapče.
(3) Cetinić, M. (2000). Krivična odgovornost narkomana - Samoskrivljena neuračunljivost. U Đ. Lazin, & J. Marić, *Narkomanija i krivična odgovornost - Pravno medicinski aspekt*. Beograd - Kopaonik: Srpsko udruženje za krivično pravo.
(4) Ćorović, E. (2010). *Mere bezbednosti obaveznog lečenja narkomana i alkoholičara u krivičnom pravu, Doktorska disertacija*. Novi Sad: Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
(5) Ćorović, E. (2013). Princip krivice kao osnov preispitivanja opravdanosti krivičnih sankcija u Krivičnom pravu Srbije. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, br. 2* , 349-365.
(6) Ćorović, E. (2015). *Sistem krivičnih sankcija Republike Srbije*. Novi Pazar-Niš: Autorsko izdanje-SVEN.
(7) Delić, N. (2009). *Nova rešenja opštih instituta u KZS*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
(8) Drakić, D. (2007). *Neuračunljivost*. Novi Sad: Školska knjiga.
(9) Đorđević, M. (1978). In N. Srzentić, *Komentar Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*. Beograd: Savremena administracija.
(10) Đorđević, M., & Đorđević, Đ. (2004). *Krivično pravo – sa osnovama privrednoprestupnog i prekršajnog prava, Priručnik za polaganje pravosudnog ispita*. Beograd: Projuris.
(11) Đurđić, V., & Jovašević, D. (2003). *Praktikum za krivično pravo: Opšti deo*. Beograd: Službeni glasnik.
(12) Eser, A., & Burkhardt, B. (1992). *Strafrecht I, Schwerpunkt, Allgemeine Verbrechenselemente, 4. wesentlich überarbeitete Auflage*. München.
(13) Finkelstein, C., & Katz, L. (2008). Contrived Defenses and Deterrent Threats: Two Facets of One Problem. *Ohio State Journal of Criminal Law, Vol. 5* .
(14) Janković, S. (2014). Stavovi sudske prakse u vezi sa olakšavajućim i otežavajućim okolnostima. *Bilten Apelacionog suda u Beogradu, br. 6* .
(15) Kambovski, V. (2006). *Kazneno pravo: Opšt del, Treto izmeneto izdanie*. Skoplje.
(16) Kokolj, M. (2000). Krivična odgovornost narkomana. In Đ. Lazin, & J. Marić, *Narkomanija i krivična odgovornost – Pravno medicinski aspekt*. Beograd-Kopaonik: Srpsko udruženje za krivično pravo.
(17) Kühl, K. (2008). *Strafrecht: Allgemeiner Teil, 6. Auflage*. München: Verlag Vahlen.
(18) Lazarević, L. (2005). *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije*. Beograd: Savremena administracija.
(19) List, F. f. (1902). *Nemačko krivično pravo*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije.
(20) Lončarević, D. (1973). Alkoholizam i uračunljivost - krivično-pravni i psihijatrijski aspekti. *Odvjetnik, br. 3-4* .

(21) Mihoci, I. (2009). Samoskrivljena neubrojivost kao dvoaktno zbivanje. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, br. 2* .
(22) Perović, M. (1985). *Krivično pravo SFRJ: Opšti dio*. Nikšić: Univerzitetska Riječ.
(23) Pihler, S. (2005). Novele opštih ustanova u krivičnom zakonodavstvu Srbije (Povodom Krivičnog zakonika RS od 29. septembra 2005. g. *Zbornik radova pravnog fakulteta u Novom Sadu, br. 3* .
(24) Radovanović, M. (bez godine izdanja). *Krivično pravo: Opšti deo*. Beograd: Savremana administracija.
(25) Roxin, C. (2006). *Strafrecht Allgemeiner Teil Band I: Grundlagen. Der Aufbau der Verbrechenslehre, 4. Auflage*. München: Verlag C.H.Beck.
(26) Srzentić, N., Stajić, A., & Lazarević, L. (1998). *Krivično pravo Jugoslavije: Opšti deo, Dvadeseto izdanje*. Beograd: Savremena administracija.
(27) Stojanović, Z. (2012). *Komentar Krivičnog zakonika, Četvrto izdanje*. Beograd: Službeni glasnik.
(28) Stojanović, Z. (2004). Krivica ili krivična odgovornost. *Branič – Časopis za pravnu teoriju i praksu Advokatske komore Srbije, br. 3-4* .
(29) Stojanović, Z. (2003). *Krivično pravo: Opšti deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
(30) Vuković, I. (2013). *Krivična dela nepravog nečinjenja*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
(31) Vuković, I. (2009). O pojmu nehata i njegovim pojavnim oblicima. In Đ. Ignjatović, *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja III deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
(32) Vuković, I. (2012). Osnovi isključenja radnje kao osnovi isključenja krivičnog dela? In Đ. Ignjatović, *Kaznena reakcija u Srbiji II deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
(33) Zlatarić, B. (1956). *Krivični zakonik u praktičnoj primjeni, I svezak: Opći dio*. Zagreb: Narodne novine.
(34) Živanović, T. (1922). *Osnovi krivičnog prava: Opšti deo, drugo izdanje*. Beograd: Geca Kon.

ON SELF-INDUCED MENTAL INCAPACITY FROM ARTICLE 24 OF THE SERBIAN CRIMINAL CODE

The authors in this work deal with provision from the article 24 of the Serbian Criminal Code on self-induced mental incapacity. The legislator through this provision tries to solve problems, in theory known as actiones liberae in causa. The authors critically analyze this provision and indicate some unacceptable interpretation. In addition, they emphasize that some problems related to mental incapacity in some cases may be solved through other legal institutes from the criminal law.

KEY WORDS: guilt / mens rea / actiones liberae in causa / self-induced mental incapacity / act / actus reus

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2017 / Vol. XXXVI / 1 / 23-41
Originalni naučni rad

THE CONCEPT OF SADISM IN THE CURRENT EMPIRICAL LITERATURE

Tara Bulut*
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

The present theoretical review examines contemporary empirical literature on sadism, the trait which is the newest addition to the group of subclinical 'dark personalities' – psychopathy, narcissism and Machiavellianism. Having been previously studied only in penal and clinical setting, in the form of sexual sadism or sadistic personality disorder, it was only recently accepted as a dimensional construct present in the general population. With that in mind, this paper gives a brief account of its historical background, as well as previous conceptualizations. More importantly, it covers latest empirical research on sadism as a subclinical trait, its position within the Dark Tetrad, and studies on its personality and behavioral correlates. Finally, by encompassing the slowly growing field of sadism investigation, it tries to pinpoint important implications and recommendations for future research.

KEYWORDS: sadism / individual differences / behavioral correlates / personality correlates

THE CONCEPT OF SADISM

The historical background

Considering the quotes: "It is always by way of pain one arrives at pleasure... I've already told you: the only way to a woman's heart is along the path of torment. I know none other as sure" (from the play Oxtiern, The Misfortunes of Libertinage,

* E-mail: bulut.tara@gmail.com

1994), it's no wonder how sadism got its name - from the writer and philosopher Donatien Alphonse François, better known as Marquis de Sade, famous for explicit writings of sexual, pornographic and violent nature. Even though his significance lies mostly in his satire, political struggles, criticism of the Catholic Church and corruption of the elite, he is primarily remembered for promoting indulgence in pain of others and perversion in his writings, as well as his own illegal sexual activities at the time.

The first user of this term outside of French literature was Richard von Krafft-Ebing, a famous German psychiatrist, who defined it in his major work Psichopathia Sexualis (1939) as: "The experience of sexual pleasurable sensations (including orgasm) produced by acts of cruelty, bodily punishment afflicted on one's own person or when witnessed in others, be they animals or human beings. It may also consist of an innate desire to humiliate, hurt, wound or even destroy others in order thereby to create sexual pleasure in one's self (p. 80)". By reviewing his book, one can get an impression that his definition and illustrations are primarily related to sexual sadism. However, he claimed that the desire for humiliation and inflicting pain on others is applicable to all of the human kind, and that sadism goes beyond sole sexual pleasure. Early on, Freud (1905/1925; according to Millon, 2011) defined sadism and masochism as an active and passive pole of the aggression continuum. Furthermore, he saw it as a form of psychosexual regression. However, he later saw sadism as a manifestation of Tanatos, the death instinct, which intertwines with masochism (1920/1925). His concept of sadism was further developed by Wilhelm Reich (1949), who proposed different types of frustration influencing distinct types of sadistic aggression for each stage of psychosexual development (oral, anal and phallic). One of the authors who defined sadism independently of sexual development was Karen Horney (1945), and claimed that sadism is an impulse to kill the joy of other people. Continuing in the same manner, the next in line was Erich Fromm (1973), who discussed the social and individual factors that influence the development of sadistic individual, and introduced the *exploitative-sadistic* character with an active desire to exploit and tendency "...to have absolute and unrestricted control over a living being.." (p. 283), decisively searching for the context and the reason to fulfill its needs. While discussing the specifics of sadism, Shapiro (1981) pointed out the special intention of not only making the victim suffer, but degrading him/her and thus making feel helpless. Many authors continued to pursue further exploration of the concept and potential underlying factors long after these first attempts.

Threatened egotism and opponent processes

The broad definition of sadism could be: "Direct achievement of pleasure from harming others" (Baumeister & Campbell, 1999, p. 211), and sadists are "individuals who derive pleasure from the control, domination, and suffering of others" (Meloy, 1997, p. 631). In trying to explain the origins of intrinsic appeal of evil by reviewing literature at the time, Baumeister and Campbell (1999) suggested three broad sources of intrinsic pleasure or satisfaction from inflicting violence. One such

intrinsic factor is the pursuit of thrills and excitement, or so called *sneaky* (Katz, 1988) and *violent thrills* (Baumeister & Campbell, 1999) that incorporate the process of suspense and planning the mischief, carrying out and the consequent feeling of pleasure. This type of internal appeal is presumed to reduce boredom and, at the same time, enhance pleasure. The concept of *sensation seeking* has also been used to explain the intrinsic appeal of violence (Zuckerman, 1994). Namely, this desire for excitement drives certain individuals to seek new experience and makes them act impulsively.

Threatened egotism arises from the perceived threat to one's self-image (Baumeister, Bushman, & Campbell, 2000). This term contrasts previous conceptions about low self-esteem as one of the factors determining the occurrence of violence (Walker, 1980). The links between violent behavior and conditions of threatened self-image had already been observed in psychopathy (Cale & Lilienfeld, 2006) and narcissism (Konrath, Bushman, & Campbell, 2006) and recently, everyday sadism (Pfattheicher & Schindler, 2015). In the basis of the *Opponent process theory* lies the well-known concept of physical homeostasis (Solomon & Corbit, 1974). This theory presumes that every internal process in organism tends to balance itself out; more specifically, when an organism's basic condition is, for any reason, disrupted, another internal process will be triggered in order to restore the organism's primary, homeostatic state. Whereas the initial, disruptive response is stronger, the following response is weak. However, after similar repeated experiences, these responses inverse in their strength - the former becomes weaker, while the latter becomes stronger and dominant. Therefore, the first reaction to hurting other human beings doesn't have to trigger pleasant reaction at first, but an aversive one - more visceral than moral in its nature (e.g. the distress in the initial act of killing). However, this reaction gets gradually milder and, over time and with repeated experiences, the pleasure emerges - anticipation of excitement overpowers the initial distress and disgust ("...so that presumably killing one's hundredth victim is far less upsetting than killing the first", Baumeister & Campbell, 1999, p.214). Still, the majority of individuals do not experience pleasure from hurting others and even if they repeatedly hurt someone, they don't gradually become sadists. This raises a problem for the theory's explanations. For this reason, the feeling of guilt has been added (to disgust) as a moderator suppressing the potential strengthening of pleasurable reaction as a result of violent act. Considering the abovementioned, this explanation of appeal could represent true sadism, since the intrinsic enjoyment comes straight from one's own incitement of violence and consequential suffering of the victim. Even though these speculations are indeed useful for further research and potential explanations of sadism, offered arguments mostly come from anecdotes and literature reviews, with not much empirical support.

Sadism and Schadenfreude

The term *Schadenfreude* comes from German, literally translating as "harm joy" and refers to taking pleasure in the misfortune of others (Heider, 1958, as cited in van Dijk, Ouwerkerk, Goslinga, Nieweg, & Gallucci, 2006), which clearly links it to

sadism. However, there are certain differences between the two. Whereas the emotion of Schadenfreude assumes indirect enjoyment in suffering of others from psychophysical distance (without causing it), the sadism trait encompasses enjoyment in direct infliction of damage and suffering (Porter, Bhanwer, Woodworth, & Black, 2014). More precisely, the difference is in observing versus causing. One of the first who explicitly contrasted these two was Nietzsche (1967) - passive enjoyment in seeing the suffering in contrast to deriving pleasure from active infliction of suffering (as mentioned in Leach, Spears, Branscombe, & Doosje, 2003).

Despite these differences, there are some indications that sadism and Schadenfreude shouldn't be observed as completely independent constructs. Not only that all of the Dark Triad traits are associated with increased levels of subjectively expressed (James, Kavanagh, Jonason, Chonody, & Scrutton, 2014) and objectively observed Schadenfreude (Porter, Bhanwer, Woodworth, & Black, 2014), sadism moderates the link between the intensity of other people's misfortune and self-reported Schadenfreude (Schumpe & Lafrenière, 2016) - individuals with high sadism scores experience greater Schadenfreude when they observe severe misfortune in an important event (cyclist's severe injury during an important race), while the opposite stands for individuals with low sadism scores: they experience less Schadenfreude in this context. Moreover, since both sadism and Schadenfreude imply lack of empathic concern (Cikara, Bruneau, & Saxe, 2011; Buckels, Jones, & Paulhus, 2013), some propose that these constructs might be defined as parts of the same continuum, with Schadenfreude on its less intense, more context dependent part, and sadism on the less universal and more malicious end (Buckels, 2012, as cited in Porter et al., 2014). This could make sense, since Schadenfreude mostly occurs under specific conditions, for instance in the cases of perceived hypocrisy and deservingness of others - where the levels of reported Schadenfreude are greater (Powell & Smith, 2009). These situations of deserved misfortunes let the preference for symmetry and balance be satisfied without being related to one's own self-interest (Smith, Powell, Combs, & Schurtz, 2009). The similar pattern occurs in social comparisons, where the joy in failure of others is greater if the person had already experienced the same (van Dijk, Ouwerkerk, Nieweg, Van Koningsbruggen, & Wesseling, 2008; van Dijk, & Ouwerkerk, 2014). Besides that, Schadenfreude is often associated with minor, everyday misfortunes – if they become too severe, they trigger an oppositely valenced emotion (Ben-Ze'ev, 2014). For instance, Schumpe and Lafrenière (2016) offer an interesting illustration: "...we would expect people to experience more Schadenfreude if a target person were to slip on a banana peel and less if he or she were to break a leg while falling. However, this phenomenon might be reversed for individuals particularly high in sadism." (p. 33). So, even though Schadenfreude has previously been studied in the field of social psychology, where the primary interest of researchers are situational factors influencing its occurrence and intensity (Buckels, 2012), there seems to be a trace of evidence showing that it makes sense studying it in the context of individual differences. However, some authors go even further, perhaps too optimistically, to suggest it should substitute sadism within the Dark Tetrad (Porter et al., 2014), which is clearly an overstatement. Schadenfreude should definitely be investigated further - as an "emotion" that is present among

regular people, but perhaps to a greater extent among those with pronounced sadistic tendencies.

Sexual sadism

Some define *sexual sadism* as a more channeled variant of sadism, characterized by sexual arousal as a result of psychological or physical suffering of another (Meloy, 1997). Actually, until recently, sadism was most frequently studied as a sexual disorder, in convicted and psychiatric populations (Eher et al., 2016). The DSM-V defines it as "recurrent and intense sexual arousal from the physical or psychological suffering of another person, as manifested by fantasies, urges, or behaviors" (American Psychiatric Association, 2013, p. 695), and also includes acting on these sexual urges as part of its diagnostic criteria. The Sexual Sadism Disorder was added to the very first version of DSM (American Psychiatric Association, 1952) and placed among transvestitism and pedophilia as a form of *sexual deviation*, a category that would later be defined as *sexual paraphilia,* an intense and recurrent sexual urge and behavior (American Psychiatric Association, 1980; Beech, Miner, & Thornton, 2016). Sexual sadists are individuals who fantasize about torturing the innocent for their own sexual pleasure, and often put these fantasies into effect. As a matter of fact, it is hard to detect sexual sadists in practice, since there are several types of information to rely on: crime scene information, self-reported fantasies and phallometric measurement (Marshall, 2002); and relying on categorical approach also doesn't help the practitioners, since dimensional operationalization could actually facilitate insight into intensity of the problem. Furthermore, the prevalence of sexual sadism ranges from 3 to 5% in the clinical context, while in sexually motivated homicide offenders amounts from 37 to 75% (American Psychiatric Association, 2013), which explains why it's been mostly studied as a factor affecting the occurrence of serious sexual offenders, including the abovementioned convicted murderers, as well as rapists. Whereas in the most severe cases it is easier to diagnose it - for instance, on the basis of forensic medical examination of the victim's body - it is very hard to detect sexual sadism among less severe offences, where experts are forced to rely on self-reported fantasies (Kirsch & Becker, 2007). Yet again, the sole mutilation of the body doesn't guarantee that it comes from sexual sadistic tendencies (Beech, Miner, & Thornton, 2016). Moreover, in certain cases, behavioral indicators of sadism, such as phallometric measure and the level of violence, are superior to clinical diagnosis of sexual sadism in predicting recidivism in sexual and violent offences (Kingston, Seto, Firestone, & Bradford, 2010).

Nevertheless, to this day, the mere existence of sexual sadism diagnosis has been questioned, with some results indicating, for example, that there are no differences between sexually sadistic and non-sadistic offenders, in offense history, self-reports and phallometric data (Marshall, Kennedy, & Yates, 2002). Moreover, there are still no reliable measures that could asses sexual sadism (Marshall & Kennedy, 2003), which confirms the need for different type of operationalization. Additionally, research on sex offenders has shown a strong overlap between sexual sadism and sadistic personality disorder, with 68.4% of the SPD sample had comorbid sexual

sadism, whereas 46.4% of sexual sadists had comorbid SPD (Berger, Berner, Bolterauer, Gutierrez, & Berger, 1999).

Sadistic personality disorder

In one of the first known attempts to offer a description of personality disorders, among others, Kraepelin also covered those that correspond to sadistic and aggressive personality – unstable, excitable and impulsive (Millon, Millon, Meagher, Grossman, & Ramnath, 2004). First included in the appendix of revised edition of DSM-III (1980), the brief description of SDP was as follows: "Explosively hostile, abrasive, cruel, dogmatic. Liable to sudden outbursts of rage. Feels self-satisfied through dominating, intimidating and humiliating others. Is opinionated and close-minded." (Millon et al., 2012, p. 4). Millon and collaborators (2004) argued that sadistic traits can actually covary within a normal range; he also claimed that sadists more often use emotional rather than physical violence and tend to "normalize" their behavior by rationalizing it, and in that way enhance their inflated self-image. He proposed different types of sadistic personality: *1. Explosive sadist* – has explosive rage outbursts, and is the only of all sadists that doesn't use aggression instrumentally, but to relieve frustration; *2. Tyrannical sadist* – the most cruel personality disorder, has a feeling of deep satisfaction from intimidating and humiliating others, verbally or physically, and constantly seeking fragile victims; *3. Enforcing sadist* – individual who imposes his/her power in order to punish and feel more important; *4. Spineless sadist* – combination of sadistic and avoidant personality, deeply insecure; aggressive hostility serves as a means to overcome personal fears.

The concept of Sadistic personality disorder hasn't withstood the 'test of time' i.e. the fourth revision of Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (American Psychiatric Association, 2000). The main reasons for removing it were the potential legal misuse by excusing cruel behavior and reportedly, relatively low prevalence rate (Millon et al, 2004). In clinical samples, this prevalence equals to 0.5 % of diagnosed cases, while it is much higher in forensic samples - 27.2 % (Loranger et al., 1994).

THE CONCEPT OF EVERYDAY SADISM

Whereas research on constructs such as psychopathy, narcissism, Machiavellianism is abundant (Furnham, Richards, & Paulhus, 2013), sadism seems to be a fairly new addition to the "Dark" group and research on it is still scarce. For this reason, this paper will tend to focus specifically on the research involving sadism outside the forensic and clinical context - everyday sadism and it as a part of the Dark Tetrad of personality.

In their writings on sadistic personality disorder, Millon and his collaborators (2012) claimed that: "As a vampire who feeds on the suffering of others, the sadist is only rarely encountered in the course of everyday life. Nevertheless, sadistic traits and

behaviors are common" (p. 532). Similar claims can be found in the writings of Krafft-Ebing (1939) as well. Today, there is a relatively new and significant research direction that once again puts sadism in the limelight by studying *everyday sadism*, i.e. its subclinical form in the general population (from now on referred to as sadism). One of the first attempts of establishing the concept of sadism outside of clinical context has resulted in defining a *sadistic personality* as the one who: "humiliates others, shows a longstanding pattern of cruel or demeaning behavior to others, or intentionally inflicts physical, sexual, or psychological pain or suffering on others in order to assert power and dominance or for pleasure and enjoyment." (O'Meara, Davies, & Hammond, 2011, p. 523), thus allowing for the dimensionality of the measured construct, and sparking further development and validation of its measures. However, authors now especially emphasize underlying appetitive motivation and directly reinforced cruelty (Buckels, 2012), unlike previous concepts which put emphasis on instrumental motivation (Chabrol, van Leeuwen, & Rodgers, 2011; as cited in Buckels, 2012), meaning that for a sadist, inducing other's suffering is not a means to an end, but the end itself.

The measures of sadism

Until recently, not much research has been done with the intention of developing proper instruments for measurement of sadism. Besides previously observing its measurement in forensic setting (Hollin & Howells, 1994), earlier attempts included assessing it as a form of aggressive-sadistic personality, via Millon Clinical Multiaxial Inventory-III (Millon, Millon, Davis, & Grossman, 2009) which might had represented the precursor of sadism measurement, by assessing its more pronounced occurrences (Buckels, 2012). However, lately there has been a step forward towards establishing measures of sadism as an independent personality-assessing construct (for thorough details see Paulhus & Jones, 2014).

Short Sadistic Impulse Scale – SSIS (O'Meara, Davies, & Hammond, 2011). This measure of sadistic personality was developed as a derived version of *SABS, The Sadistic Attitudes and Behaviors Scale* (O'Meara, Davies & Barnes-Holmes, 2004), first constructed to identify features covered by the DSM–III–R criteria and several additional measures. Besides the scale's good reliability and validity, the scores correlate negatively with scores on empathy (Baron-Cohen & Wheelwright, 2004), specifically with emphatic Insensitivity and Social Skill, respectively. Additionally, scores on sadism are associated with dysfunctional i.e. dominant and abusive interpersonal relations, as well as lack of parental warmth (O'Meara, Davies, & Hammond, 2011).

However, Buckels (2012) gives several arguments on the limitations of this scale: firstly, it incorporates provoked aggression and hurting with the purpose of establishing dominance, which is psychopathic rather than sadistic feature (Jones & Paulhus, 2010); so, excluding items that cover aggression without measuring intrinsic enjoyment should represent an enhancement; secondly, although this scale measures the *"core"* or *true sadism*, it overlooks the so called *vicarious sadism*, the

more indirect type of sadism, where the enjoyment is attained by the means other than direct torture - e.g. by watching gory horror movies.

Varieties of Sadistic Tendencies – VAST (Paulhus, Jones, Dutton, & Klonsky, 2011). The scale, which is currently being developed, positively correlates with the enjoyment in sadistic content (video games, movies, sports). Its subscales, *core* and *vicarious* sadism correlate positively; both correlate positively with political sadism, while only the core relates to SSIS. Additionally, core sadism correlates more intensely with antisocial behaviors (arson and domestic violence).

Amoralism Scale - AMRL-9 (Knežević, Radović, & Peruničić, 2008). The scale measuring three aspects of amoral behavior: caused by low impulse control, by frustration and brutality. In measuring sadistic tendencies in the convicted population, it has been shown to correlate with Callous Affect, schizotypal experiences and lower negative emotional responses to violent stimuli (Međedović, 2016). Also, it seems to be the most important predictor in convicts with lower intensity and variety of criminal behavior. Amorality induced by frustration predicts the number of sentences per convict, whereas Amorality induced by brutality predicts the number of prison sanctions (Međedović, Kujačić, & Knežević, 2012).

The Assessment of Sadistic Personality – ASP (Plouffe, Saklofske, & Smith, 2017). The newest and shortest (9-item) addition to the sadistic traits measurement, which, according to its authors, encompasses a broader concept of sadism, by including items that measure subjugating characteristics of sadistic individuals.

BEHAVIORAL MANIFESTATIONS OF SADISM

In an interesting experimental study, Buckels, Jones and Paulhus (2013) revealed several important findings. Using the bug-killing paradigm, the authors managed to show that sadistic personality traits uniquely predict the bug killing preference, i.e. the preference for a task that includes pain or damage infliction on other living beings. They also indicated that sadists actually don't have a high disgust threshold for various types of stimuli (e.g. blood or bugs): seems that, not only that there is no relation between sadism scores and dispositional proneness to disgust, this occurrence was also confirmed on the behavioral level - individuals with high sadism scores indeed chose assignments that include disgusting activities with the option of hurting other entities (i.e. killing bugs) over solely disgusting ones (toilet cleaning), even in the case of controlling the dispositional disgust sensitivity and fear of bugs. More importantly, when sadism was controlled for, other dark traits lost their predictive power. What makes this study even more interesting are the reported affective responses – sadists had less positive (although marginally significant) emotional states than non-sadists, especially the ones who chose tasks other than bug killing, indicating that they probably had regret about their decision to engage in other activities. Furthermore, the bug killing sadists reported significantly greater pleasure, and this pleasure grew with the number of killed

bugs. Sadists do seem to enjoy engaging in cruel activities, which they clearly find rewarding, and they might do this to level out their low baseline of positive affect (Buckels, Jones, & Paulhus, 2013). Taken together, these results show that sadism can undoubtedly be studied in laboratory setting and that the scales used in its measurement are valid; moreover, that it is a phenomenon with a unique contribution to the prediction of behavior (independent of other "dark" traits), and as such should definitely be studied as a part of proposed Dark Tetrad of personality (Chabrol, Van Leeuwen, Rodgers, & Séjourné, 2009; Furnham, Richards, & Paulhus, 2013).

The construct of sadism was further investigated in the context of online trolling, i.e. deliberate cynical and offensive behavior (usually verbal) towards other individuals on the internet - often mentioned, albeit rarely empirically investigated occurrence (Buckels, Trapnell, & Paulhus, 2014). It appears that online trolls (detected via two measures: time spent on online commenting and trolling enjoyment and additional items addressing behavior, enjoyment and identification with trolling) have pronounced dark traits. Particularly, of all personality traits, sadism had the strongest relations with the composite "trolling score" but not with other online activities. Furthermore, sadism was the only dark trait that predicted trolling operationalized both through trolling enjoyment and averaged trolling score. The sadists' trolling primarily comes from enjoyment, because its influence halves once enjoyment is held constant. Moreover, sadism is shown to be the predictor of cyberbullying (together with marginally significant narcissism and psychopathy), and the sole predictor of traditional bulling when the Big Five and Dark Triad traits are controlled for (van Geel, Goemans, Toprak, & Vedder, 2016).

Similar idea of using certain "channels" for personal satisfaction of nefarious intentions led the research on sadism and violent gaming (Greitemeyer, 2015), which showed that sadism has the most stable associations with the amount of violent video game play, since no predictive power of Dark Triad traits was left when the sadism trait was controlled for. Considering the fact that the sadism was assessed via Comprehensive Assessment of Sadistic Tendencies (Buckels, Jones, & Paulhus, 2013), the correlations were calculated for both physical and verbal sadism - while physical sadism was in correlation with the amount of violent gaming, even when verbal sadism, aggression, Dark Triad traits and the Big Five traits were held constant, the measure of verbal sadism had only marginally significant associations, and no correlation when previously mentioned measures were controlled. In accordance with these findings, it was concluded that physical sadism – enjoyment in physically hurting and tormenting people – is a predictor of violent gaming, since violent gameplays specifically focus on physical violence, and thus could serve as a means for fulfilling the sadistic tendencies of individuals with prominent physical sadism scores. This finding was confirmed longitudinally - not only that these individuals play violent video games more often, repeated exposure to violent games predicts sadism over time, thus showing bidirectional reinforcing effect between the two (Greitemeyer & Sagioglou, 2017).

SADISM, AGGRESSION AND COSTLY PUNISHMENT

Psychopathy has already been positively linked to aggression in forensic and psychiatric samples in numerous occasions (Porter & Woodworth, 2006). These findings suggest that individuals high in self-rated psychopathy tend to aggress more intensely when provoked and are more likely to aggress without previously being provoked (Reidy, Zeichner, & Martinez, 2008). It is these findings that prompted the assumption of mediating role of pleasure in inflicting pain, and that the positive affect it generates could serve as initial trigger for aggression. This idea was previously proposed by Porter and Woodworth (2006), who concluded that psychopaths are more likely to enjoy inflicting pain and suffering on other individuals after reviewing the vast body of literature.

This idea was additionally developed in the first-of-its-kind study that dealt with the effects of sadism and psychopathy on unprovoked aggression experimentally. The main question of Reidy, Zeichner and Seibert (2011) was whether there is a factor underlying the relation between Emotional detachment (Factor 1 of PCL-R) of psychopathy and unprovoked aggression. The implicit sadism measure was operationalized via faster reaction time to happiness words following violent images in a Lexical Decision Task. The results supported the previous findings on psychopathy indicating that Factor 1 predicts the likelihood of unprovoked aggression. Additionally, individuals prone to unprovoked aggression expressed more intense aggressive reactions as opposed to the ones prone only to provoked aggression. More importantly, sadism increased the likelihood of unprovoked aggression, yet its relation to psychopathy hasn't been found - the Factor 1 and sadism both predict unprovoked aggression, but independently of each other; hence, sadism measured in this manner, couldn't possibly be the mediator of psychopathy's relationship with unprovoked aggression. However, it was once more confirmed that sadism is related to engaging in costly activities in order to harm others.

This topic was also covered in the aforementioned study by Buckels and colleagues (2013), who tried to expand their operationalization of sadism using the white-noise-aggression paradigm (Bushman & Baumeister, 1998). Results indicated that sadism is positively correlated with the strength of noncostly aggression (operationalized via white noise blast intensity) toward an innocent opponent, besides being associated with reactive aggression without provocation (*no-work condition*: being able to inflict damage without having to go through the boring task) - which is in line with the previously listed study (Reidy, Zeichner & Seibert, 2011); it was significant predictor of noncostly aggression even when Dark Triad traits were controlled for. Also, when there was no additional work needed to hurt the opponent, individuals with narcissistic and psychopathic personalities chose to aggress, as well as individuals with low scores on empathic concern. In the *work condition* (the number of boring task completions in order to damage an innocent victim), sadism scores correlated with the boring task completions. Among all measures, only sadism was (marginally) significant predictor of investment of personal resources (time and

energy) with the intent to hurt, and sadists are only ones of all "Dark personalities" that invest additional effort to hurt the victim when there is no real reason to retaliate (by default, the opponent would have never "chosen" to punish). Sadism was once more proven to have a quality that distinguishes it from other dark traits: an intrinsic tendency to hurt innocent others, appetitive in its nature and rather independent of external stimuli. More importantly, it has shown that sadists are more than willing to work for pleasure.

Research that builds on these findings addressed sadism in the context of costly punishment and existential threats to self (Pfattheicher & Schindler, 2015). After being existentially threatened (by being explicitly primed with questions about death), only individuals with pronounced sadistic disposition engaged in antisocial punishment in a public goods game; these results were assumed to be in line with Baumeister's concept of threatened egotism and the notion of maintaining self-image by harming and dominating others (Baumeister, Bushman, & Campbell, 2000). Interestingly, this study didn't show the impact of sadism on antisocial punishment in the absence of existential threat, which authors explain by the presence of contextual factors influencing the expression of sadistic traits.

SADISM, DELINQUENT BEHAVIOR AND SUICIDALITY

The subject which is also rarely investigated is the relationship between delinquency and sadistic traits in non-clinical adolescent samples. The knowledge that self-proclaimed sadism approximates to 6.9% of undergraduate sample of 407 individuals (O'Meara, Davies, & Barnes-Holmes, 2004) and the 5.7% prevalence of sadistic personality disorder in non-offending college students (Coolidge, Moor, Yamazaki, Stewart, & Segal, 2001) pushed authors to consider the importance of further research in this context.

Determining sadism's relations with 'Dark Triad' traits, as well as their association with delinquent behavior, was the aim of the study of Chabrol and colleagues (2009). They managed to investigate the contributions of these traits to self-reported delinquent behaviors, from which the most frequently mentioned were: starting a fight, drunkenness in school, threat and beating, carrying a blade etc. When other dark traits were kept constant, sadism appeared as an independent predictor of delinquent behavior in boys, which was explained by more pronounced impulsivity and aggression in comparison with the girls. The same pattern occurred in the case of psychopathy. Because of moderate correlation of sadism (from .27 to .37) with psychopathy, narcissism and Machiavellism, and the independent contributions of both sadism and psychopathy to juvenile delinquency, authors came to the conclusion that these are independent constructs with slight overlapping, and proposed the concept of Dark Tetrad for the very first time.

The relatively high prevalence of sadistic traits within this population was confirmed in the study regarding their relations to suicidal tendencies (Chabrol et al., 2011), the question which is present since the first half of twentieth century (Freud, 1953; Harnik, 1932; Menninger, 1938). Even when controlling for other

psychopathological and familial variables (depression, substance abuse, borderline traits, attachment), sadistic traits were related to self-reported suicidality. More precisely, these traits explained unique variance in suicidal tendencies, indicating the possible exclusiveness of these relations. However, the associations between sadism and depression are of importance – sadistic traits are linked to increased suicidality among more depressive individuals.

SADISM WITHIN THE DARK TETRAD OF PERSONALITY

After years of research and the bulk of evidence available on the Dark Triad thus far (Furnham, Richards, & Paulhus, 2013), sadism had finally gained researchers' attention, who started investigating its behavioral manifestations, but at the same time its position among the existing dark personalities. Considering the past informational insight, Paulhus (2014) emphasized the role of HEXACO model traits in explaining dark personalities, particularly low scores on factor of Honesty-Humility which was already shown to correlate with all traits constituting the Dark Triad (Ashton & Lee, 2001). As it turns out, the HEXACO model does outperform others by far in explaining the dark structure (Međedović & Petrović, 2015). In the recent study by Book and colleagues (2016), the position of sadism among the fellow dark traits was also explored, and its significant correlations with other dark traits were discovered. Interestingly, sadism had larger relationships with Machiavellianism and psychopathy than narcissism, hence could be a better representative of the Dark Triad. Similar conclusions on narcissism's low correlations and different nature were drawn in previous studies as well (Međedović & Petrović, 2015; Lee & Ashton, 2005). Regarding the "core" of the Dark Tetrad, it correlates with low Honesty-Humility (with the largest overall impact), Emotionality, Agreeableness and Conscientiousness. The negative relationships with Honesty-Humility and Agreeableness were obtained for all dark traits, pinpointing the personality structure nested within the Dark Tetrad. The most compelling finding with regards to sadism is that it shares similar pattern of relations with HEXACO traits as psychopathy, yet its strongest predictor is low Emotionality in contrast to psychopathy's being Honesty-Humility. These findings are of great importance for further investigation of emotional processes in sadistic personalities. Among others, it was shown that sadism is negatively correlated with Extraversion which probably indicates poor social skills and social withdrawal (Međedović & Petrović, 2015), and is in line with the correlation of sadism with social skills as a subcategory of empathy (O'Meara, Davies & Barnes-Holmes, 2004). Data on moderately overlapping dark traits was confirmed in a non-clinical adolescent sample as well, and their associations with the risk of antisocial behavior (Chabrol, Melioli, Van Leeuwen, Rodgers, & Goutaudier, 2015). Furthermore, in accordance with previous findings (Chabrol et al., 2011), dark personalities have the highest level of suicidal tendencies, and sadism and psychopathy seem to predict suicidal ideation independently of depressive symptoms.

SADISM AND EMOTIONAL PROCESSES

As it has been said previously, various studies clearly indicate that there is certain overlapping between the dark traits, yet they are mostly independent constructs. Actually, there is one common feature which has been mentioned numerous times: *callousness* – the lack of empathy for others. It seems to be the core that holds the system together, although it manifests itself differently amongst different dark traits (Paulhus, 2014). This assumption is in line even with observation of Millon and collaborators (2004) that callousness is in the basis of antisocial, sadistic, and narcissistic personalities. Accordingly, dark personalities, including sadism, had been recently shown to project onto areas of the Interpersonal Circumplex representing cold and callous interpersonal style (Southard, Noser, Pollock, Mercer, & Zeigler-Hill, 2015).

Even though some of the following studies were conducted in the context of sexual sadism, there are some interesting findings that could maybe offer some insight into affective processing and emotion recognition and help in forming ideas for the future research on sadism. However, these findings must be approached with caution because of the nature of the samples and conceptualization. For instance, seems that psychopathic rapists (and potentially sadistic) differ from non-psychopathic rapists when it comes to emotional experience – individuals who don't have the ability of experiencing intense emotions probably engage in instrumental sexual violence (Brown & Forth, 1997). One of the proposed mechanisms in the basis of affective deficits in sexual sadism besides affective processing is *emotion recognition* – sadists might lack the ability to empathize with other people, but are capable of perceiving their own negative emotions (Burgess, Hartman, Ressler, Douglas, & McCormack, 1986), or just the opposite – are better at processing and perceiving emotions of others, in order to be more successful at inflicting damage (Warren, Hazelwood, & Dietz, 1996). It is an astounding fact that there are data indicating that sadism isn't associated with none of the aspects of self-reported emotional dysregulation: non-acceptance of emotional responses, impulse control difficulties, lack of emotional awareness, limited access to emotion regulation strategies and lack of emotional clarity (Zeigler-Hill & Vonk, 2015), since it is assumed that sadists probably have cognitive emphatic capabilities to comprehend the victim's internal state, but lack the appropriate emotional response to other people's pain and suffering (O'Meara, Davies, & Hammond, 2011). One of the authors' potential explanations is that enjoyment in other people's suffering might not come from the awareness of one's own emotions and their regulation. It might be that individuals with pronounced sadistic traits actually have specific pattern of responses to suffering and violence. Certain neurological findings are in line with this assumption: there is a greater left amygdala activation (the assumed reward system) in sexual sadists while observing images of individuals in pain, and a tendency to overestimate the pain levels of individuals in these images compared to non-sadists, indicating heightened sensitivity to pain of others (Harenski, Thornton,

Harenski, Decety, & Kiehl, 2012). However, these assumptions are yet to be investigated outside the forensic context of sexual sadism.

There are some new, very encouraging results covering the subject of *emotional processing* of violent stimuli in individuals with pronounced sadistic traits in the general population. Namely, it was shown that individuals with pronounced sadism trait indeed have a specific pattern of reacting to affective states of others and violent or non-violent imagery – when observing stimuli depicting violent interactions, they experience increased positive emotions; moreover, when observing pleasant interactions, they experience decreased positive emotions (Međedović, 2016). These results on the positive reactions to violent stimuli corroborate the previous studies on the core characteristic of sadism: enjoyment in the suffering of others (Buckels, Jones, & Paulhus, 2013). Furthermore, the authors give a new probable explanation for this occurrence, by incorporating the relations between violence and Behavioral Activation System (BAS) into sadism research. Ultimately, this study offers a new insight into an almost non-existent empirical field of emotional processes in sadism.

CONCLUSION

In all, the review of the current literature on sadism, and more precisely, its occurrence in the general population, shows that there has been a small but very important contribution to the field in the recent years. The new measurements are developing and perfecting, and evidence which confirms their validity is mounting. Slowly but steadily, sadism is becoming an irreplaceable member of the Dark Tetrad. In the future, due to relations and overlapping measures of sadism and psychopathy, it would be very useful to recheck the measurement of these constructs; more precisely, to determine the potential contamination of items measuring psychopathy by items actually assessing sadistic tendencies, in a similar manner to that being done with antisocial tendencies within psychopathy measures (Boduszek & Debowska, 2016). Also, the subject of emotional processing and emotional recognition in sadism needs to be attended to, because it offers some very important and potentially promising insights – from the nature of emotional processing and emphatic response in sadism, to potential distinctions in affective processing between psychopathy and sadism, different motivation for causing distress (goal-oriented in psychopathy versus pleasure-seeking in sadism; Trémolière & Djeriouat, 2016) which might also underlie their different behavioral manifestations (e.g. instrumental aggression), and likely the sadist's active seeking of circumstances suitable for inflicting distress and damage (Kirsch & Becker, 2007).

REFERENCES

(1) Ahlers, C. J., Schaefer, G. A., Mundt, I. A., Roll, S., Englert, H., Willich, S. N., & Beier, K. M. (2011). How unusual are the contents of paraphilias? Paraphilia-associated sexual arousal patterns in a community based sample of men. *Joumal of Sexual Medicine, 8*, 1362-1370.

(2) American Psychiatric Association. (1980). DSM-III-R: *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. American Psychiatric Association.
(3) American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental Disorders* (DSM-V). American Psychiatric Pub.
(4) Ashton, M. C., & Lee, K. (2001). A theoretical basis for the major dimensions of personality. European Journal of Personality, 15, 327–353.
(5) Baron-Cohen, S., & Wheelwright, S. (2004). The Empathy Quotient: An investigation of adults with Asperger syndrome or high-functioning autism, and normal sex differences. Journal of Autism and Developmental Disorders, 34, 163–175.
(6) Beech, A. R., Miner, M. H., & Thornton, D. (2016). Paraphilias in the DSM-5.*Annual review of clinical psychology*, *12*, 383-406.
(7) Baumeister, R. F., Bushman, B. J., & Campbell, W. K. (2000). Self-Esteem, Narcissism, and Aggression Does Violence Result From Low Self-Esteem or From Threatened Egotism?. Current directions in psychological science, 9(1), 26-29.
(8) Berger, P., Berner, W., Bolterauer, J., Gutierrez, K., & Berger, K. (1999). Sadistic personality disorder in sex offenders: Relationship to antisocial personality disorder and sexual sadism. Journal of personality disorders, 13(2), 175.
(9) Book, A., Visser, B. A., Blais, J., Hosker-Field, A., Methot-Jones, T., Gauthier, N. Y., ... & D'Agata, M. T. (2016). Unpacking more "evil": What is at the core of the dark tetrad?. *Personality and Individual Differences, 90*, 269-272.
(10) Boduszek, D., & Debowska, A. (2016). Critical evaluation of psychopathy measurement (PCL-R and SRP-III/SF) and recommendations for future research. *Journal of Criminal Justice, 44*, 1-12.
(11) Brown, S. L., & Forth, A. E. (1997). Psychopathy and sexual assault: Static risk factors, emotional precursors, and rapist subtypes. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 65, 848–857.
(12) Buckels, E. (2012). *The pleasures of hurting others: Behavioral evidence for everyday sadism*. (Unpublished master's thesis).
(13) Buckels, E. E., Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2013a). Behavioral confirmation of everyday sadism. Psychological science, 0956797613490749.
(14) Buckels, E. E., Jones, D. N., & Paulhus, D. L. Unpublished measure, (2013b). Comprehensive assessment of sadistic tendencies (CAST). University of British Columbia.
(15) Buckels, E. E., Trapnell, P. D., & Paulhus, D. L. (2014). Trolls just want to have fun. *Personality and individual Differences*, *67*, 97-102.
(16) Burgess, A. W., Hartman, C. R., Ressler, R. K., Douglas, J. E., & McCormack, A. (1986). Sexual homicide: A motivational model. *Journal of Interpersonal Violence,* 1, 251–272.
(17) Bushman, B. J., & Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: does self-love or self-hate lead to violence?. *Journal of personality and social psychology, 75*(1), 219.
(18) Cale, E. M., & Lilienfeld, S. O. (2006). Psychopathy factors and risk for aggressive behavior: a test of the" threatened egotism" hypothesis. *Law and human behavior, 30*(1), 51.
(19) Chabrol, H., Melioli, T., Van Leeuwen, N., Rodgers, R., & Goutaudier, N. (2015). The Dark Tetrad: Identifying personality profiles in high-school students. *Personality and Individual Differences, 83*, 97-101.
(20) Chabrol, H., van Leeuwen, N., & Rodgers, R. F. (2011). Exploratory study of the relations between sadistic traits and suicidality in a nonclinical sample of adolescents. *Bulletin of the Menninger Clinic*, *75*(3), 224.

(21) Chabrol, H., Van Leeuwen, N., Rodgers, R., & Séjourné, N. (2009). Contributions of psychopathic, narcissistic, Machiavellian, and sadistic personality traits to juvenile delinquency. *Personality and Individual Differences*, *47*(7), 734-739.
(22) Cikara, M., Bruneau, E. G., & Saxe, R. R. (2011). Us and them intergroup failures of empathy. *Current Directions in Psychological Science*, *20*(3), 149-153.
(23) Coolidge, F. L., Moor, C. J., Yamazaki, T. G., Stewart, S. E., & Segal, D. L. (2001). On the relationship between Karen Horney's tripartite neurotic type theory and personality disorder features. *Personality and Individual Differences,30*(8), 1387-1400.
(24) Eher, R., Schilling, F., Hansmann, B., Pumberger, T., Nitschke, J., Habermeyer, E., & Mokros, A. (2016). Sadism and violent reoffending in sexual offenders. *Sexual abuse: a journal of research and treatment*, *28*(1), 46-72.
(25) Fox, J. A., & Levin, J. (2005). Extreme killing: Understanding serial and mass murder. Thousand Oaks, CA: Sage
(26) Freud, S. (1925). Three essays on the theory of sexuality. In J. Strachey (Ed. and Trans.), The standard edition of the works of Sigmund Freud (Vol. 7). London, England: Hogarth. (Original work published 1905).
(27) Fromm, E. (1973). The anatomy of human destructiveness. New York, NY: Holt, Rinehart &Winston.
(28) Furnham, A., Richards, S. C., & Paulhus, D. L. (2013). The Dark Triad: A 10 year review. *Social & Personality Psychology Compass, 7*, 199–216.
(29) Greitemeyer, T. (2015). Everyday sadism predicts violent video game preferences. *Personality and Individual Differences*, *75*, 19-23.
(30) Greitemeyer, T., & Sagioglou, C. (2017). The longitudinal relationship between everyday sadism and the amount of violent video game play. *Personality and Individual Differences*, *104*, 238-242.
(31) Hárnik, J. (1932). Introjection and projection in the mechanism of depression. *International Journal of Psycho-Analysis, 13,* 425-432.
(32) Harenski, C. L., Thornton, D. M., Harenski, K. A., Decety, J., & Kiehl, K. A. (2012). Increased frontotemporal activation during pain observation in sexual sadism: Preliminary findings. *Archives of general psychiatry*, *69*(3), 283-292.
(33) Harris, G. T., Rice, M. E., & Quinsey, V. L. (1993). Violent recidivism of mentally disordered offenders the development of a statistical prediction instrument. *Criminal justice and behavior, 20*(4), 315-335.
(34) Hollin, C. R., & Howells, K (Eds.). (1994). *Clinical approaches to sex offenders and their victims*. Chichester, England: Wiley.
(35) Horney, K. (1945). *Our inner conflicts*. New York, NY: Norton.
(36) James, S., Kavanagh, P. S., Jonason, P. K., Chonody, J. M., & Scrutton, H. E. (2014). The Dark Triad, Schadenfreude, and sensational interests: Dark personalities, dark emotions, and dark behaviors. *Personality and individual Differences*, *68*, 211-216.
(37) Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2010). Different provocations trigger aggression in narcissists and psychopaths. *Social Psychological and Personality Science, 1*(1), 12-18.
(38) Kingston, D. A., Seto, M. C., Firestone, P., & Bradford, J. M. (2010). Comparing indicators of sexual sadism as predictors of recidivism among adult male sexual offenders. *Journal of consulting and clinical psychology*, *78*(4), 574.
(39) Kirsch, L. G., & Becker, J. V. (2007). Emotional deficits in psychopathy and sexual sadism: Implications for violent and sadistic behavior. *Clinical psychology review*, *27*(8), 904-922.
(40) Konrath, S., Bushman, B. J., & Campbell, W. K. (2006). Attenuating the link between threatened egotism and aggression. *Psychological Science, 17*(11), 995-1001.
(41) Krafft-Ebing, R. (1939). *Psychopathia sexualis: A medico-forensic study*. London: William Heinemann Ltd.

(42) Krafft-Ebing, R. V. (1965). Psychopathia Sexualis: A Medico-Forensic Study. Intro. Ernest van den Haag. *Trans. Harry E. Wedeck. New York: Putnam's*.
(43) Leach, C. W., Spears, R., Branscombe, N. R., & Doosje, B. (2003). Malicious pleasure: Schadenfreude at the suffering of another group. *Journal of personality and social psychology, 84*(5), 932.
(44) Lee, K., & Ashton, M. C. (2005). Psychopathy, Machiavellianism, and Narcissism in the Five-Factor Model and the HEXACO model of personality structure. *Personality and Individual Differences, 38*, 1571–1582.
(45) Loranger, A. W., Sartorius, N., Andreoli, A., Berger, P., Buchheim, P., Channabasavanna, S. M., ... & Jacobsberg, L. B. (1994). The international personality disorder examination: The World Health Organization/Alcohol, Drug Abuse, and Mental Health Administration international pilot study of personality disorders. Archives of General Psychiatry, 51(3), 215-224.
(46) Marshall, W. L., & Kennedy, P. (2003). Sexual sadism in sexual offenders: An elusive diagnosis. Aggression and Violent Behavior, 8(1), 1-22.
(47) Marshall, W. L., Kennedy, P., & Yates, P. (2002). Issues concerning the reliability and validity of the diagnosis of sexual sadism applied in prison settings. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment, 14*(4), 301-311.
(48) Međedović, J. (2016) Aberrations in emotional processing of violence-dependent stimuli are the core features of sadism. *Motivation and Emotion*, 1-11.
(49) Međedović, J., & Petrović, B. (2015). The Dark Tetrad: Structural properties and location in the personality space. *Journal of Individual Differences*, *36*(4), 228.
(50) Međedović, J., Kujačić, D., & Knežević, G. (2012). Personality-related determinants of criminal recidivism. Psihologija, 45(3), 277-294.
(51) Meloy, J. R. (1997). The psychology of wickedness: Psychopathy and sadism. *Psychiatric Annals, 27*(9), 630-633.
(52) Menninger, K. (1938). *Man against himself*. New York: Harcourt, Brace.
(53) Millon, T., (2011). *Disorders of Personality: Introducing a DSM/ICD Spectrum from Normal to Abnormal*. New Jersey: John Wiley & Sons.
(54) Millon, T., Millon, C. M., Meagher, S., Grossman, S., & Ramnath, R. (2004). *Personality disorders in modern life*. New Jersey: John Wiley & Sons.
(55) Millon, T., Millon, C. M., Meagher, S., Grossman, S., & Ramnath, R. (2012). *Personality disorders in modern life*. New Jersey: John Wiley & Sons.
(56) Mokros, A., Osterheider, M., Hucker, S. J., & Nitschke, J. (2011). Psychopathy and sexual sadism. *Law and human behavior*, *35*(3), 188-199.
(57) Nietzsche, F. (1967). On the Genealogy of Morals, trans. Walter Kaufmann and RJ Hollingdale. *On the Genealogy of Morals and Ecce Homo. New York: Random House.*
(58) O'Meara, A., Davies, J., & Barnes-Holmes, Y. (2004, March). The prevalence and characteristics of sadism in an Irish student population. In Annual Conference of the British Psychological Society, Division of Forensic Psychology, Cardiff, UK.
(59) O'Meara, A., Davies, J., & Hammond, S. (2011). The psychometric properties and utility of the Short Sadistic Impulse Scale (SSIS). *Psychological assessment, 23*(2), 523.
(60) Paulhus, D. L. (2014). Toward a taxonomy of dark personalities. *Current Directions in Psychological Science, 23*(6), 421-426.
(61) Paulhus, D. L., Jones, D. N., Dutton, D. G., & Klonsky, E. D. (2011). Sadistic personality and its everyday correlates. Unpublished manuscript, University of British Columbia, Vancouver, Canada.
(62) Paulhus, D. L., & Jones, D. N. (2014). Measuring dark personalities. In G. J. Boyle, D. H. Saklofske & G. Matthews (Eds.), *Measures of personality and social psychological constructs*. San Diego, CA: Academic Press (in press).

(63) Pfattheicher, S., & Schindler, S. (2015). Understanding the dark side of costly punishment: The impact of individual differences in everyday sadism and existential threat. *European Journal of Personality, 29*(4), 498-505.
(64) Plouffe, R. A., Saklofske, D. H., & Smith, M. M. (2017). The Assessment of Sadistic Personality: Preliminary psychometric evidence for a new measure.*Personality and Individual Differences*, *104*, 166
(65) Porter, S., & Woodworth, M. (2006). Psychopathy and aggression. In C. J. Patrick (Ed.), *Handbook of psychopathy* (pp. 481-494). New York: Guilford Press
(66) Porter, S., Bhanwer, A., Woodworth, M., & Black, P. J. (2014). Soldiers of misfortune: An examination of the Dark Triad and the experience of Schadenfreude. *Personality and Individual Differences*, *67*, 64-68.
(67) Powell, C. A. J., & Smith, R. H. (2009). The inherent joy in seeing hypocrites hoisted with their own petards. *Unpublished manuscript*.
(68) Reich, W. (1949). Character analysis (3rd ed.). New York: Farrar, Straus and Giroux.
(69) Reidy, D. E., Zeichner, A., & Martinez, M. A. (2008). Effects of psychopathy traits on unprovoked aggression. *Aggressive Behavior*, *34*(3), 319-328.
(70) Reidy, D. E., Zeichner, A., & Seibert, L. A. (2011). Unprovoked aggression: Effects of psychopathic traits and sadism. *Journal of personality*, *79*(1), 75-100.
(71) Sade, M. D. (1994). The 120 Days of Sodom and Other Writings, trans. A. Wainhouse and R. Seaver, New York: Grove Press.
(72) Schumpe, B. M., & Lafrenière, M. A. K. (2016). Malicious joy: Sadism moderates the relationship between Schadenfreude and the severity of others' misfortune. *Personality and Individual Differences*, *94*, 32-37.
(73) Shapiro, D. (1981). Autonomy and rigid character. New York, NY: Basic Books.
(74) Smith, R. H., Powell, C. A., Combs, D. J., & Schurtz, D. R. (2009). Exploring the when and why of schadenfreude. *Social and Personality Psychology Compass*, *3*(4), 530-546.
(75) Solomon, R. L., & Corbit, J. D. (1974). An opponent-process theory of motivation: I. Temporal dynamics of affect. *Psychological review*, *81*(2), 119.
(76) Southard, A. C., Noser, A. E., Pollock, N. C., Mercer, S. H., & Zeigler-Hill, V. (2015). The interpersonal nature of dark personality features. *Journal of Social and Clinical Psychology*, *34*(7), 555.
(77) Stone, M. H. (2006). Sadistic personality disorder. In E. Simonsen, E. Ronningstam, & T. Millon (Eds.), *WPA/ISSPD Educational Program on Personality Disorders* (pp. 123–128). Geneva, Switzerland: World Psychiatric Association.
(78) Trémolière, B., & Djeriouat, H. (2016). The sadistic trait predicts minimization of intention and causal responsibility in moral judgment. *Cognition*, *146*, 158-171.
(79) van Geel, M., Goemans, A., Toprak, F., & Vedder, P. (2016). Which personality traits are related to traditional bullying and cyberbullying? A study with the Big Five, Dark Triad and sadism. *Personality and Individual Differences*.
(80) van Dijk, W. W., & Ouwerkerk, J. W. (2014). *Schadenfreude: Understanding pleasure at the misfortunes of others*. Cambridge: Cambridge University Press.
(81) van Dijk, W. W., Ouwerkerk, J. W., Goslinga, S., Nieweg, M., & Gallucci, M. (2006). When people fall from grace: reconsidering the role of envy in Schadenfreude. *Emotion*, *6*(1), 156.
(82) van Dijk, W. W., Ouwerkerk, J., Nieweg, M., Van Koningsbruggen, G., & Wesseling, Y. (2008). Why people enjoy the misfortunes of others: striving for positive self-evaluation as a motive for schadenfreude. *Unpublished, VU University Amsterdam, Amsterdam*.
(83) Walker, L. E. (1980). *The battered woman*. New York: Harper & Row.
(84) Warren, J. I., Hazelwood, R. R., & Dietz, P. E. (1996). The sexually sadistic serial killer. Journal of Forensic Sciences, 41, 970–974.

(85) Zeigler-Hill, V., & Vonk, J. (2015). Dark Personality Features and Emotion Dysregulation. *Journal of Social and Clinical Psychology, 34*(8), 692.
(86) Zuckerman, M. (1994). Behavioral Expressions and Biosocial Bases of Sensation Seeking. Cambridge: Cambridge University Press.

KONCEPT SADIZMA U SAVREMENOJ EMPIRIJSKOJ LITERATURI

U ovom radu sagledana je savremena empirijska literatura o sadizmu, crti koja predstavlja najnoviji dodatak grupi subkliničkih "mračnih ličnosti" – psihopatiji, narcizmu i Makijavelizmu. Najpre je sadizam bio izučavan samo u penalnom i kliničkom kontekstu, i to u formi seksualnog sadizma ili sadističkog poremećaja ličnosti, a tek u skorije vreme je definisan kao dimenzionalni konstrukt koji se sreće u opštoj populaciji. U vezi sa tim, dat je kratak prikaz izučavanja sadizma u prošlosti i njegovih konceptualizacija. Posebno su obuhvaćena najnovija empirijska istraživanja subkliničkog sadizma, njegove pozicije u okviru Mračne tetrade ličnosti, kao i njegovi ličnosni korelati i bihevioralne manifestacije. U radu je najzad učinjen pokušaj da se izdvoje implikacije i preporuke za buduća istraživanja u okviru ovog sve šireg empirijskog polja.

KLJUČNE REČI: sadizam / individualne razlike / bihevioralni korelati / ličnosni korelati

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2017 / Vol. XXXVI / 1 / 43-58
Originalni naučni rad

TRANSFORMACIJA KRIMINALNIH ORGANIZACIJA KROZ DRUŠTVENI KONSTRUKT SOCIJALNOG BANDITIZMA*

Olivera Pavićević*
Aleksandra Bulatović*
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Banditizam se konceptualno razume kao kršenje društvenih normi što zajednica odbacuje kao nedvosmisleno štetno i nastoji da eliminiše. Socijalni banditizam je fenomen čiji je pojam širi jer obuhvata i političku i ideološku dimenziju, a usmeren je na obezbeđivanje zaštite socijalnih interesa u najširem smislu tog izraza.

U izrazito podeljenim društvima u kojima postoje velike razlike teže je razdvojiti nasilni i organizovani kriminal od pobune, pogotovo što se ona često finansira kroz kriminalne aktivnosti. Takođe, nasilni kriminal ima tendenciju da opravdava svoje postupke pozivanjem na etničke, verske i klasne podele.

Određujući različite uzroke nastanka ovih fenomena u procesima diferencijacije, konfliktima, specifičnom okruženju i adaptaciji pripadnika društva van standardnih društvenih tokova, autorke u radu razmatraju određene analogije ovih fenomena. Cilj ovog rada je potpunije razumevanje bande kao kriminalnog fenomena koje se zasniva na određenju kompleksnog odnosa između pojedinaca, dinamike kolektivnog ponašanja i procesa društvenih promena.

KLJUČNE REČI: banda / socijalni banditizam / struktura / organizovani kriminal / institucije

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS
* E-mail: oliverapavicevic4@gmail.com.
* E-mail: abulatovic@sezampro.rs.

ISTORIJSKI KORENI SOCIJALNOG BANDITIZMA

Etiologija reči "bandit" je u vezi sa imenovanjem onih koji su prekršili norme zajednice kojoj pripadaju, te su zbog toga označavani kao "ljudi van zakona". Time se utvrđivalo da za njih ne važe redovna pravila interakcije s institucijama u zajednici, tj. da ih zajednica odbacuje i smatra da bi ih trebalo odstraniti. Kao sinonim za reč "bandit" koristi se reč "odmetnik" u nameri da se označi onaj ko se opredelio da se bavi kriminalizovanim aktivnostima i čiji način života predstavlja stalno izbegavanje institucionalnog sankcionisanja. Fenomen odmetništva se istorijski javlja i kao "socijalni banditizam", odnosno pokret pobune koji je društveno uslovljen. Takav bunt se istorijski formirao kao hajdučki, ustanički ili gerilski pokret, sa ciljem da obezbedi zaštitu socijalnih interesa u najširem smislu izraza, od etničkih, preko političkih do klasnih, i leži u osnovi državnosti i nacionalnog identiteta mnogih evropskih i američkih država (Nedeljković, 2006). Na taj način pojam banditizma se proširuje i postaje politički i ideološki fenomen.

Pojam "socijalnog bandita" skovao je Erik Hobsbaum (Eric Hobsbawm) šezdesetih godina XX veka. U svom čuvenom delu Banditi, on socijalne bandite određuje kao "seljake-odmetnike koje vladar i država tretiraju kao kriminalce, ali koji ostaju unutar seoske zajednice i koje ljudi smatraju herojima, prvacima, osvetnicima, borcima za pravdu, pa čak i liderima pokreta za oslobođenje - u svakom slučaju, osobama koje zaslužuju divljenje, pomoć i podršku" (Hobsbawm, 1969/2000). Premda socijalni banditizam vezuje prevashodno za prekapitalističko društvo, Hobsbaum ga tretira kao gotovo univerzalni istorijski fenomen do čije je manifestacije dolazilo onda kada su ljudi osećali nemoć pred tiranijom opresivne, okupatorske ili odnarođene vlasti. Neki drugi autori, pak, smatraju da su socijalni banditi prisutni i u savremenim društvima, prvenstveno kao kriminalci-heroji, te da taj fenomen zapravo reflektuje ideju nadzakonske pravde. Do takvih pojava dolazi usled neuspeha države da odgovori zahtevima opšteg poimanja pravde (Kooistra, 1990: 217). "Mit o banditu (Hobsbaumovom socijalnom banditu) predstavlja težnju ka drugačijem društvu, daleko humanijem svetu u kome se sa ljudima postupa pravično i u kome nema patnje" (Block, 1972, navedeno prema: West, 2002: 135).

Tokom istorije se socijalni banditizam ispoljavao i u oblicima koje danas prepoznajemo kao forme organizovanog kriminala, nezavisno od konceptualnih poteškoća u definisanju organizovanog kriminaliteta. Pisana istorija beleži slučajeve piraterije, razbojništva, falsifikovanja, prevare, trgovine ukradenom ili nelegalnom robom i uslugama itd. Ovakve aktivnosti predstavljaju kriminalne radnje koje se vrše planski, a ne impulsivno ili spontano, a postupanje od strane izvršilaca (kriminalaca) odvija se u nekim okvirima socijalnog organizovanja (von Lampe, 2001: 102). Ova perspektiva je ugrađena u temelje diskursa o istorijskim korenima organizovanog kriminaliteta koje teoretičari nalaze u tradicionalnim bandama. Banda je grupa koja je organizovana, u određenom stepenu, zarad vršenja inkriminisanih dela, u izvesnom kontinuitetu, čiji je cilj preraspodela bogatstva upotrebom nasilja od strane za takve aktivnosti opredeljenih pripadnika grupe (Hauck, Peterke, 2010:

412). Banda (ili "gang" shodno anglosaksonskoj tradiciji zbog koje se pripadnici organizovanih kriminalnih grupa kolkvijalno nazivaju: "gangsteri"), kao varijetet organizovane kriminalne grupe, temelji se na njenoj strukturiranosti. Tradicionalne bande su se formirale kao nosioci određene kriminalne tradicije koja se kasnije uobiličavala u definisane kriminalne ogranizacije koje izvršavaju inkriminisana dela (Nedeljković, 2006: 240).

Legende o socijalnim banditima su važni elementi nacionalnog identiteta, odnosno "kolektivnog sećanja" u mnogim zemljama (Tranter, Donoghue, 2010: 188). Arhetipski primer socijalnog bandita je Robin Hud, koji vekovima unazad opstaje kao kulturni simbol širom engleskog govornog područja. Premda sa svojom družinom vrši razbojništva i ubistva, on personifikuje mnoge mitske kvalitete poput nevinih početaka, viteštva, pravičnosti, pažljivo se ophodi prema siromasima, ženama i poniženim ljudima; on vrši zločine nad predstavnicima vlasti i pripadnicima vladajućih slojeva, ali samo zato da bi ono što od njih oduzme dao sirotinji (Cashman, 2000, prema: Tranter, Donoghue, 2010: 188).

Odmetnici i njihove bande su slavljeni zato što su bili viđeni, ispravno ili pogrešno, kao otelotvorenja duha otpora i protesta, simbolički protivudarac sirotinje i obespravljenih onima koji se smatraju njihovim opresorima" (Seal, 1996: 197). Njihova simbolička vrednost zasniva se na percipiraji kriminalca-heroja koji ne preže od toga da prekrši pravila, ko ustaje protiv nepravde i opresije i staje u zaštitu svoje porodice i prijatelja. To su živopisne figure buntovničkih kvaliteta koji se dovode u vezu sa nacionalnim karakterom. Istraživanje o mitskom liku Neda Kelija (australijskog Robin Huda) je ipak pokazalo da stavovi prema Keliju nisu jedinstveni (bilo je i onih koji ga smatraju zlikovcem), a varirali su u zavisnosti od socijalnog zaleđa i političkog opredeljenja ispitanika — mlađa populacija je češće prepoznavala Kelijev simbolički značaj, dok su povoljnije stavove prema njemu češće iskazivali pripadnici radničke klase i pristalice levičarske ideologije (Tranter, Donoghue, 2010).

KLJUČNI ELEMENTI U FORMIRANJU SOCIJALNOG BANDITIZMA

Sigmund Frojd (Sigmund Freud) je video prvi i nužan uslov za zajednički život ljudi u preovladavanju većine i njenoj supremaciji u odnosu na bilo kog pojedinca. Pojedinac biva ograničen zahtevima kulture, a to se pre svega pravda osiguranjem da se jednom ustanovljeni poredak ne može urušiti voljom pojedinca. "U daljem razvoju, kultura, izgleda, teži da ovo pravo ne bude samo izraz volje neke male zajednice (kaste, društvenog sloja, plemena) koja se prema drugoj, možda brojnijoj, masi opet ponaša kao nasilnik. Krajnji ishod treba da bude zakon, kome su svi (u najmanju ruku svi podobni za zajednicu) doprineli žrtvom svoga nagona i koji ne dopušta da neko (opet sa istim izuzetkom) postane žrtvom grube sile" (Frojd, 1988: 33). Formalni, državnopravni sistem društvene kontrole predstavlja organizovani monopol prinude, te se pojedincima postavlja nedvosmislen zahtev da se uzdrže od kršenja pravnih normi (Molnar, 1991). Problem se, međutim, usložnjava, budući da odnos između institucionalne kontrole na jednoj i običajnih i moralnih normi na

drugoj, nije uvek skladan. U slučaju nesklada, pojedinac je u paradoksalnoj situaciji, razapet između dve suprotne tendencije — težnje ka usklađivanju socijalnih uloga povećanjem konformizma i svog ličnog uverenja da poštovanje društvenih normi ne donosi ličnu sreću. Teškoće harmonizovanja socijalne egzistencije dramatizuju se raskolima do kojih dolazi usled sukobljenosti različitih normativnih i moralnih koncepata u kontekstu društvene anomije koja predstavlja stanje u kojem dolazi do destabilizacije starih normi i pravila, te delinkvetnog ponašanja. U društvenoj situaciji koju karakteriše anomija, ogoljeno se i brutalno manifestuje kompetitivan karakter društvenog bivstvovanja u uslovima drastično različitih startnih pozicija pojedinaca i grupa, a pojedinci mogu smatrati da je radi postizanja određenih životnih ciljeva nužno društveno neprihvatljivo odnosno devijantno ponašanje (Šram, 2007: 103).

Kada postoji visok stepen saglasnosti pripadnika zajednice o tome da određeno delo narušava društvene vrednosti i time ugrožava zajednicu u određenoj meri, kažnjavanje zbog izvršenog dela tradicionalno definisanog u odnosu na objekat povrede kao protivpravni akt predstavlja rezultat formalnog, institucionalnog postupanja koje ima za cilj ponovno uspostavljanje funkcionalnosti zajednice narušene delom (Bulatović, 2015: 132). Savremene države su u potpunosti preuzele pravo kažnjavanja, inkriminišući privatnu represivnu reakciju na zločin, odnosno na ponašanja koja su u tradicionalnim društvima predstavljala uobičajenu formu razrešenja konflikata i socijalne kontrole. Međutim, zločini iz "moralističkih" pobuda i dalje opstaju. Kao i ubistva u tradicionalnim društvima koja opisuju antropolozi, mnoga ubistva u modernim društvima jesu vid socijalne kontrole, odnosno poseban tip "samopomoći" (Black, 1998: 31-32). Formalna kontrola kriminaliteta i zločin iz "moralističkih" pobuda po unutrašnjoj prirodi su slični, iako su međusobno suprotstavljeni. No, dok država kažnjava za kršenje pravne norme (pravno nedozvoljeno ponašanje) i ima za cilj reparaciju prava, zločin iz moralističkih pobuda predstavlja reakciju na "pogrešno" ponašanje, a za cilj ima reparaciju pravde ("ispravnosti").

Obrazac "ispravnog prekršioca zakona" naslanja se na percipiranje njegovog (zlo)čina kao "nužde", iznuđenog akta "odbrane", ali i "zadovoljenja pravde", koje bi se moglo dekonstruisati do žudnje recipijenata za reanimacijom narušenog socijalnog poretka. Pri tome su među "ispravnim prekršiocima zakona" znatno zastupljeni oni koje karakteriše neustezanje od primene nasilja, a naročito "socijalni banditi".

Agresija kao odgovor na pretnju ili napad, duboko je usađena u repertoar "svrsishodnih" reakcija: dešifrovanje nasilja kao odgovora na kakav egzistencijalno preteći, odnosno teži napad na intergritet ili identitet (pojedinca ili kolektiva), čini razumljivijim paradoks da i najteži, ekstremni zločini ponekad začuđujuće lako odolevaju oštrici moralnog suda posmatrača. Pribegavanje nasilju, kako u "samoodbrani" tako i radi zaštite "obraza" tradicionalno se smatralo opravdanim, a spremnost na vršenje nasilja kad to zahteva "opšti interes", odlikom junaka (zaštitnika, osvetnika), onog ko spasava i brani ljude. Donald Blek (Donald Black) posmatra nasilnički zločin kao osobit vid "socijalne kontrole", koja se razume kao

proces u okviru kojeg jedna osoba definiše ponašanje druge kao "odstupajuće" (moralno neprihvatljivo) i odgovara na njega. "Samopomoć preduzimanjem nasilničkog čina u suštini jeste kažnjavanje, isto kao što je to i moderni krivičnopravni sistem. [...] Mnogi zločini su moralističke prirode. [...] Oni predstavljaju odgovor na pretrpljenu nepravdu i nastojanje da se sprovede pravda. [...] Oni su modus razrešenja konflikta i forma kažnjavanja" (Black, 1998: 27).

Nikolas Karot (Nicholas Curott) i Aleksander Fink (Alexander Fink) iznose zanimljivo zapažanje da socijalni banditizam može biti koristan za društvo u kome vlast karakteriše tiranija i pohlepa. Po mišljenju ovih autora, ta dobit ne mora imati veze sa klasnom borbom kao što to sugerišu Hobsbaum i njegovi sledbenici — banditi se rutinski ne pokoravaju neefikasnim zakonima i povećavaju cenu predatorskih praksi političke elite. Društvena korisnost banditizma pomaže da se objasni misterija heroizacije socijalnih bandita. "To je samo refleksija, mada u idealizovanom obliku, onoga što ljudi intuitivno znaju: neki banditizmi nisu sasvim loši" (Curott, Fink, 2010: 23). Mitovi i legende koji prate osobe i grupe one strane zakona obično imaju slične teme u različitim zemljama. Tu univerzalnost ovaj autor imenuje kao "robinhudovski princip" — princip koji služi kao opšti model odmetnika bez obzira odakle dolazi, onog koji se slavi u folkloru i romantizuje u mas-medijima (Seal, 2009: 68-69). Taj heroj je često i simbol nacionalnog identiteta, nacionalna ikona; harizmatična osoba koja je podstaknuta na otpor često nekakvim relativno minornim incidentom (Seal, 2009: 69-70). Svi su ti likovi silom prilika gurnuti u odmetništvo, a po pravilu ih karakteriše hrabrost, viteštvo, učtivost, darežljivost, uzdržavanje od neopravdane primene nasilja, zaštitinički odnos prema sirotinji i poniženima; u jednom trenutku postaju žrtve izdaje, da bi potom zakoračili u besmrtnost. Kako navodi Grejem Sil (Graham Seal), "Za mrtvog heroja zatim počinje život posle života, čime se vraća u tradiciju, istovremeno održavajući legendu i stvarajući osnov za heroizaciju sledeće individue koja će podići mač, luk ili pušku protiv opresivne vlasti" (Seal, 2009: 69).

Kako upućuje Olga Manojlović Pintar (2006), pozitivna konotacija društvenih odmetnika — od engleskih pirata i družine Robina Huda, preko španskih i katalonskih bandolerosa, italijanskih bandita i mađarskih bećara do ruskih razbojnika, značajno je određivala vrednosne sisteme i norme nacionalizovanih društava. Banditeriji su naročito pogodovala granična područja, odnosno slabo prisustvo centralne vlasti. Društvene krize, praćene periodima gladi i muke koji su teško pogađali siromašne seljake i ostale obespravljene članove društva, pretvarale su lokalne autsajdere u simbole otpora opresivnoj vlasti.

Nasilnički i drugi "zločini samopomoći" obrnuto su proporcionalni razvitku pravnog sistema, odnosno pravne zaštite i pravne jednakosti ljudi: zločini samopomoći su, tako, verovatniji tamo gde su mehanizmi pravne države manje razvijeni i manje dostupni. Dostupnost prava nije jednako distribuirana u socijalnom sistemu, pa zločine samopomoći češće vrše ljudi iz socijalnih grupa kojima su pravni mehanizmi i pravna zaštita manje dostupni (Black, 1998: 10).

Kolijer ističe složenu vezu između pobune i kriminala generalno i organizovanog kriminala partikularno. Iako, nikako nije reč o identičnim fenomenima može se

govoriti o postojanju određenih analogija (Collier, 2000). Zbog prisustva kontinuiteta nasilja od pojedinačnih nasilnih pljački, preko organizovnih bandi i organizacija poput mafije, sve do široke skale konflikata sa državom centralno pitanje fenomenološkog razumevanja banditizma jeste pitanje o kontinuumu (Collier, 2000). U traganju za odgovorom na ovo pitanje u razmatranju odakle kreće industrijska organizacija nasilnog predatorstva mora se razdvojiti pobuna od kriminala. Premda se, ova dva fenomena pojavljuju agregatno oni imaju veoma različite uzroke. Nasilni kriminal ima tendenciju da opravdava svoje postupke pozivanjem na etničke, verske i klasne podele. U izrazito podeljenim društvima u kojima postoje velike razlike u pogledu ovakvih karakteristika teže je razdvojiti nasilni i organizovani kriminal od pobune, pogotovo što se one često finansiraju kroz kriminalne aktivnosti.

FORMIRANJE KRIMINALNE ORGANIZACIJE IZ TRADICIONALNIH FORMI BANDITIZMA

Martín Sánchez–Jankowski smatra da se potpunije razumevanje bande kao kriminalnog fenomena zasniva na određenju kompleksnog odnosa između pojedinaca, dinamike kolektivnog ponašanja i procesa društvenih promena (Sánchez–Jankowski, 2003: 192). Time se upućuje na etiološko određenje kriminalnih organizacija putem određivanja socijalnih, ekonomskih i kulturnih faktora.

Felia Allum i Panos Kostakos insistiraju na univerzalnom karakteru banditizma pošto se javlja u svim društvima kada se nađu na razmeđu između plemenskog i rođačkog tipa društvene organizacije na jednoj strani, i savremenog, industrijskog društva na drugoj (Allum, Kostakos, 2010).

Iako banditizam pokazuje značajne varijacije u formi, Milan Škulić ukazuje da se u savremenoj literaturi u tom smislu prvenstveno analiziraju iskustva SAD, kao države koja se, u istorijskom smislu posmatrano, prva susrela sa izuzetno značajnim oblicima savremenog organizovanog kriminaliteta, i jer je na teritoriji SAD "čitav niz značajnih oblika kriminalnog organizovanja" generisao obilje materijala za analizu i motivisao brojne autore da svojim istraživanjima i analizama bitno formiraju korpus literature o ovom fenomenu (Škulić, 2015: 107).

U okviru skale kontinuiteta pojavnosti organizovanog kriminala, evolucija američkog tipa organizovanog kriminaliteta vezuje se za ulične bande u SAD koje su se formirale u urbanim centrima kasnog XX veka (Smith, Rush, Burton, 2013). Saša Nedeljković ističe argumente u prilog fokusiranja etiologije američkog tipa organizovanog kriminaliteta ukazujući da tek s razvojem industrije i kapitalizma, odnosno, s migracijama iz nerazvijenih zemalja u razvijene zemlje, i iz nerazvijenih krajeva u razvijene krajeve iste zemlje, dolazi do disperzije i internacionalizacije organizovanog kriminala i do njegovog punog sazrevanja u etničkom i nacionalnom smislu (Nedeljković, 2006).

Osobenosti tradicionalnih bandi prepoznaju se kao elementi kriminalne potkulture, a nastaju u procesu diferencijacije, kao plod konflikta i adaptacije pripadnika društva van standardnih društvenih tokova, koji se javlja i razvija zahvaljujući specifičnom okruženju (Ignjatović, 2006: 191). Za potrebe Ministarstva pravde SAD, James Howell i John Moore su izradili studiju potkrepljenu obiljem istorijskih činjenica, koja potvrđuje tradicionalno gledište u kriminologiji, da su urbani uslovi obezbedili okruženje koje je omogućilo razvoj organizovanog kriminala, a veći obim populacije — "kritičnu masu" kriminalaca, klijenata i žrtava potrebnu da bi nastala profitabilna tržišta nezakonite robe i usluga (Howell, Moore, 2010). Druge novije analize takođe potvrđuju da su brojnost stanovništva i gustina naseljenosti omogućili diversifikaciju formi krimininalnog organizovanja (van Dijk, 2008: 92). Istovremeno sa ovakvom dinamikom u kriminalnom organizovanju, došlo je i do bujanja korupcije kao metode kojom su se kooptirali donosioci političkih odluka kao i predstavnici institucija sa represivnim ovlašćenjima, što je ključno za obezbeđivanje relativno nesmetanog obavljanja kriminalnih aktivnosti. Rani oblici kriminalne organizacije su, po pravilu, uz koncentraciju siromaštva delovali lokalno, a zbog izražene segregacije po delovima grada, imali su i značajne etničke dimenzije jer su pripadnici bande bili određenog etničkog porekla i živeli su u specifičnim urbanim sredinama (određenim delovima grada). Ove osobenosti su, ujedno, činile elemente kohezije u grupi (Howell, Moore, 2010). Istorijski, društvena dezorganizacija uzrokuje organizovani kriminal kao jednu od svojih posledica (Ferracuti, Bergalli, 1970: 107). Okolnosti koje su uslov za ovakvo društveno povezivanje u vezi su niskim nivoom uzajamnog poverenja koje predstavlja socijalni kapital van uskog kruga sopstvene porodice. Petrus van Duyne objašnjava da kada je poštovanje zakona obezbeđeno snažnom prisilom, to nepoverenje se može prevazići tako što se neslaganje razrešava na sudu, ali kada zakoni nisu delotvorni i kada je sudski sistem manjkav, zaštita (na primer, od kršenja ugovornih obaveza) mora da se potraži negde drugde, a ne od vlasti (van Duyne, 2007: 11).

Istorijski posmatrano, reflektujući lokalne kulturne i ekonomske specifičnosti, u Americi su se prvo izdvojile bande irskog i jevrejskog porekla, pa onda i one italijanskog i poljskog porekla. Ove bande su sticale kontrolu nad legitimnim privrednim strukturama i bile orijentisane na utvrđivanje statusa i vršenje efektivne vlasti u svojim zajednicama. Odlikovala ih je upotreba nasilja, stvarnog ili implicitnog (generisanjem straha ili njegovom eksploatacijom), a bavile su se trgovinom nelegalnom robom i uslugama, ali i aktivnostima kao što rešavanje sporova unutar zajednice, obično u odsustvu efikasnih institucionalnih mehanizama (Hagan, 2008: 405). U totalitetu individualnih i grupnih sukoba, bande su bile protivteža društvenom, političkom ili ekonomskom okruženju.

Prohibicija je donela dramatične promene — prihod od novonastalog ilegalnog tržišta proizvodnje, prodaje i transporta alkoholnih pića bio je bez presedana i time je podstaknuto stvaranje poslovnih veza između kriminalnih grupa kako u nacionalnim okvirima tako i u vidu "prekogranične saradnje" (Howell, Moore, 2010).

Nezavisno od specifične strukture i aktivnosti, karakteristike tradicionalnih bandi zbog kojih se mogu smatrati organizovanim entitetima, a zaslužuju pažnju iz komparativne perspektive, su postojanje određene hijerarhijski organizovane strukture, podela rada unutar bande, kontinuitet aktivnosti i angažman u više od jedne kriminalne aktivnosti (Thornberry, 2003:1).

Principi po kojima su tradicionalne bande funkcionisale ključni su i danas kod sličnih savremenih kriminalnih struktura, onih koje se označavaju kao ulične bande (Conly, 1993). Ovi principi se na engleskom jeziku mnemonički izražavaju kao "tri r", prema početnim slovima reči kojima se označavaju: reputacija, poštovanje i osveta (*reputation*, *respect*, *retaliation*). Reputacija definiše status, poštovanje je potrebno za neometano i bezbedno obavljanje kriminalne delatnosti, dok princip osvete ima značaj u kontekstu obezbeđivanja garancija za realizovanje aktivnosti bande. Iako je nasilje u funkciji sva tri principa, ono je u delovanju bande uglavnom taktičke prirode, usmereno na postizanje kratkoročnih ciljeva, dok savremene organizovane kriminalne grupe nasilje koriste više strateški, za konsolidovanje dugoročnih ciljeva uključujući i reinvestiranje svoje kriminalne dobiti sa ciljem osiguravanja daljeg profitiranja organizacije. Tajnost suštinski obeležava interakcije pripadnika bande i njenih aktivnosti, a sa angažmanom na prikupljanju informacija direktno je u korelaciji sa opstankom organizacije i kontrolom nad uspešnošću realizacije kriminalnih ciljeva.

Gianluca Fulvetti zaključuje da je sa većim stepenom regulacije strukture i interakcije i većim stepenom kontrole kriminalnih aktivnosti, delovanje pripadnika bandi postajalo organizovanije, da je bilo povezano sa vršenjem složenijih, ozbiljnijih dela i na taj način evoluiralo u "organizovani kriminal" (Fulvetti, 2004: 57). Kako između organizovanosti i rezultata postoji odnos uzajamnosti, kao ključni kvalitet u procesu metamorfoze tradicionalnih bandi u savremenu formu organizovanog kriminaliteta izdvojila se organizaciona sposobnost diversifikacije aktivnosti kako bi se resursi akumulirali na održiv način, tj. kako bi se širio obuhvat delatnosti organizacije, pre svega, kroz broj i vrste vršenja dela (Weisel, 2002: 31). Integracijom u društvene strukture omogućava se legalizacija kriminalnog profita i diversifikacija delatnosti što je osnov održavanja i povećavanja moći organizovanog kriminala, a ujedno, element po kome se organizovani kriminal razlikuje od delovanja kriminalnih bandi koje funkcionišu izvan glavnog društvenog toka.

DRUŠTVENO-KULTURNI ASPEKTI SOCIJALNO BANDITIZMA U RAZUMEVANJU ORGANIZOVANOG KRIMINALA

Borba "primitivnih pobunjenika" da ospore državu kroz socijalno razbojništvo (Hobsbawm, 1969/2000) je istorijski i društveno utemeljena na percepciji nepravedne vlasti čineći kontinuitet kolizije između legitimiteta i legaliteta i u mnogim modernim društvima. Diskurs moći i kontra-moći u odnosu na državu čini socijalni banditizam elementom politike nekih modernih društava (primer narko kartela u Meksiku). Ovaj diskurs stimuliše politički nemir i nesigurnost, kao i radikalne društvene promene preko "kriminalne pobune" (Vanderwood, 1992).

"Kriminalni pobunjenici2 definišu "modifikaciju društvenog okruženja" kao element "ne-državnog ratovanja" (Bunker&Bunker,2010). Nosioci ovog rata su grupe bandi, kartela i mreže plaćenika koji promovišu nove oblike državnog uređenja zasnovanog na kriminalizovanim društveno-političkim normama i ponašanjima (Bunker, Bunkier, 2010). Kriminalna narko-kultura se na bazi prevratničkih elemenata vrednuje kao društveno pozitivna po modelu ispravnog, moralističkog kršenja zakona. Državna vlast se doživljava kao duboko nepravedna, korumpirana i slaba u odnosu na narko-kulturu koja pruža identitet, pripadnost, slobodu od neefikasnih i sputavajućih konvencija i materijalnu korist. Narko-kultura je sazdana od proizvodnje simbola, rituala, artefakata, slenga, verskih kultova, muzike i robe za široku potrošnju. Njeni pripadnici, ljudi koji se bave trgovinom droge se prepoznaju kao deo zajednice, a hijerarhija koja se uspostavlja stiče pozitivnu vrednost koja je se poštuje bez pogovora apsorbujući teror koji joj je svojstven (Bunker, Bunker, 2010). Narko-kultura je, u tom smislu, svojevrsna kontra-kultura koja uključuje sopstvene kultove, njihovo obožavanje (narko-sveci), simboličko nasilje (sakaćenje leševa), narko-društvene medije i modifikovani narko-folklor (Bunker, Bunker, 2010). (Zlo)upotreba društvenih medija, društvenih događaja i folklorno-kulturnih sadržaja u procesu modifikacije životne sredine u kojima deluje kartel obezbeđuje legitimitet kriminalnim gangovima gradeći mit o njihovoj veličini i bliskosti sa narodom. Kulturno-komunikacijska mreža koju preuzimaju potkulture kartela čini post-modernu verziju socijalnog razbojništva.

Legitimitet kartela i bandi postignut razvijanjem narko-kulture preko konstrukta socijalnog razbojništva pojačava se sirovim nasiljem i varvarizacijom. Surovost predstavlja sredstvo za postizanje društvene dominacije, akumuliranje i učvršćivanje političkih snaga (Sullivan, Elkus, 2011). Kriminalna politička-ekonomija i kriminalna pobuna kroz narativ od socijalnim banditima obezbeđuje podršku zajednice predstavljajući specifični oblik indoktrinacije u korist alternativnih hijerarhija. Rekonfiguracija državne strukture i koruptivno rastaknje njenog suvereniteta omogućava paradržavni status organizovanih bandi i narko-kartela koji kroz snažne političke domete ostvaruju svoje ciljeve i podižu nivo delovanja.

U razumevanju transnacionalnog organizovanog kriminala kao povezivanja lokalnih u transnacionalne bande treba istaći falsifikovanje suvereniteta država u procesu izgradnje "dvojnog suvereniteta" koji održva transnacionalne ilegalne ekonomske krugove. Rezultat je recipročna kriminalizacija politike i politizacija kriminala (Sullivan, Elkus, 2010).

Kulturni kontekst u kome se odvija transnacionalni organizovani kriminal ima transnacionalne karakteristike, a pojedine lokalne karakteristike se pojavljuju samo kao egzotični deo zajedničkog kulturnog miljea transnacionalnog podzemlja. Masovna potrošačka kultura, masovni mediji i popularna zabava čine mesto u kome se odvija disperzija kriminalne potkulture zasnovane na rasprostiranju moralnog cinizma. Problem se pojavljuje kao susretanje kriminalnog i potrošačkog postignuća — kao očajnička borba individualizovane forme socijalne distinkcije koja dolazi sa odsustvom smislenih emocionalnih veza ili bilo kakve realne alternative u vidu "autentične solidarnosti" sa drugim ljudskim bićima (Zizek, 2008 prema Hall et al.

2008). Život se razume kao neprekidno hazardersko izbegavanje zamki i lični interes koji se ispoljava bez griže savesti čineći da se socijalno, kulturno i kriminalno okruženje pojavljuju kao veoma slični. Zavodljiv kvalitet kriminala (Katz, 1988) posmatran u širem društvenom kontekstu pojavljuje se kao veoma blizak zavodljivom svetu potrošnje u kome pojedincac pokušava da pronađe kvalitetan identitet u različitim praksama (uključujući i kriminalnu). Brisanje jasnih granica između kriminala i konzumerske kulture čini kriminalnu potkulturu modernim kulturnim simbolom koji postaje poželjan izbor potrošača. Zločin se pakuje i reklamira mladima kao romantični, uzbudljiv, kul i moderan kulturni simbol. U okviru potrošačke kulture kriminal je estetizovan, a naše iskustvo o zločinu protiv građana je prevashodno estetsko, odnosno naše kolektivni doživljaj kriminala dobijamo putem masovnih medija (Hayward, 2002).

Odnos masovnih medija, masovne kulture i organizovanog kriminala predstavlja relativno neistraženo teorijsko i empirijsko polje. Međutim, adaptibilna sposobnost organizovanog kriminala je globalizacijske, tržišne i tehnološke promene iskoristila u procesu transformacije sopstvene strukture i načina funkcionisanja napuštajući tradicionalne paradigme i hijerahije prelaskom u mrežnu strukturu. Koncept mogućeg i poželjnog povezivanja ljudi u različitim oblastima društvene prakse u kontekstu uticaja globalizacije na kriminalitet manifestuje se kao transnacionalni kriminal.

POJAVA NOVIH MODELA KRIMINALNOG ORGANIZOVANJA I LIDERSTVA

Povezivanje u socijalnoj sferi prati međuzavisnost jer se usvajaju superiornije forme, koje se sada, istovetne ili slične, mogu naći gotovo u svakom kutku sveta i svakom aspektu društvenog univerzuma. Organizovani kriminal se univerzalno prepoznaje kao fenomen čiji je dinamični kvalitet neposredno određen agilnošću u generisanju novih formi lukrativnih aktivnosti. S obzirom da dinamika razvoja, kako legalne tako i ilegalne ekonomije, da bi bila održiva mora biti kompatibilna sa realnošću u kojoj se taj razvoj odvija, održivost se mora obezbediti putem strukturnog prilagođavanja.

Više je faktora koji su inicirali promene u modelu kriminalnog rukovođenja: suočavanje sa rastućim nivoom nesigurnosti za kriminalne organizacije u obezbeđivanju kontrole nad odlukama svojih protivnika (drugih kriminalnih grupa i vlasti), fluktuacije na tržištima roba i usluga u okviru "poslovanja" kriminalnih organizacija, tehnološke inovacije i pojave novih aspekata u vezi sa očuvanjem sopstvene unutrašnje kohezije, te društvena reakcija na organizovani kriminal. Eksploatacija novih tržišta i diversifikacija aktivnosti praćeni su razvojem novog modela kriminalnog liderstva.

Cyrille Fijnaut i Letizia Paoli ukazuju da su u svetu procesi globalizacije ubrzali povezivanje između ranije odvojenih nacionalnih ilegalnih tržišta i da se povećala mobilnost kriminalaca preko nacionalnih granica (Fijnaut, Paoli, 2004: 3). Istovremeno, ekonomska liberalizacija smanjila je sposobnost nacionalnih

vlasti da regulišu tržište i indikretno omogućila razvoj različitih sektora globalne ekonomije stvarajući na taj način potencijal za kriminalne transakcije.

Modernizacija kriminalnog organizovanja odvijala se u pravcu izgradnje fleksibilnijih struktura kriminalnih organizacija: umesto hijerarhije uspostavljaju se mrežne veze između pojedinaca ili manjih grupa, a aktivnosti se usmeravaju pretežno ka akumulaciji profita. Segmentacija postaje preovlađujuća forma diferencijacije među kriminalnim organizacijama (Blok, 2007: 12).

Tajnost u realizaciji aktivnosti dobija na značaju i kreiraju se detaljni mehanizmi izbegavanja krivičnog gonjenja i neupadljivog načina života. Aktivnosti se usmeravaju, kako konstatuje Tom Behan, ka iskorišćavanju mogućnosti za bavljenje profitabilnim kriminalnim aktivnostima (Behan, 2002: 79). Reputacija kao jedan od vodećih principa organizovanih struktura u kriminalnom miljeu, sada menja funkciju, i u novom modelu kriminalnog organizovanja njena funkcija je dominantno dvojaka:

- kao sredstvo odvraćanja građana od saradnje sa institucijama i

- kao sredstvo podsticaja u realizaciji profitno određenih ciljeva.

Upotreba nasilja konvergira sa prethodno opisanom funkcijom reputacije. Nasilje se sistematski koristi protiv onih koji pokušavaju da ospore monopol nad ilegalnim tržištem, onih koji koji narušavaju disciplinu u organizaciji, ili onih koji sarađuju sa institucijama dajući informacije ili dokaze koji bi se mogli upotrebiti protiv kriminalnih organizacija. Nasilje, takođe, omogućava kriminalnoj organizaciji da eliminiše konkurente i na određeni način reguliše ilegalnu aktivnost (Garzón, 2008: 27).

Letizia Paoli navodi da preovlađujuću savremenu formu kriminalnog organizovanja čini ekipa (*crew*) s manjim brojem članova u "timu", privremenog karaktera čiji se članovi organizuju oko izvršavanja neke konkretne aktivnosti, da bi se nakon toga rastali i ponovo okupili kad se pojavi nova prilika (Paoli, 2002). U ovakom tipu organizacije, pozicije i zadaci su izmenjivi, odnosno, ne postoji ekskluzivitet, već se prepliću uloge koje pojedinci imaju u različitim kriminalnim poduhvatima. Takav način organizovanja odgovara tzv. preduzetničkom tipu organizovanog kriminala. Zbog ovakve fenomenološke slike, u savremenoj literaturi se dilema o etiologiji organizovanog kriminala postavlja kao pitanje o tome da li se kriminalci organizuju oko mogućnosti za vršenje dela ili prilike za vršenje krivičnih dela stvaraju kriminalce?

Presudan parametar određenja kvaliteta funkcionisanja kriminalne organizacije jeste vrednovanje njene sposobnosti u kontekstu reakcija na neutralisanje ili eliminaciju pripadnika organizacije koji čine njenu strukturu. U XXI veku organizovane kriminalne grupe se oportunistički ponašaju tako što formiraju strukturne mreže oko specifičnih, kratkoročnih planova, delegirajući pojedinačne segmente operacija. Funkcionisanje organizacije je tesno povezano sa njenim strukturiranjem na način koji joj daje otpornost u odnosu na istražne radnje i krivičnopravni progon koji privremeno ili trajno ometaju ili inhibiraju

funkcionisanje organizacije (Agreste at al, 2016: 30–47). Uslovljenost modela organizacije određena je kako stepenom istorijskog razvoja jer se u određenim istorijskim epohama javlja njoj karakterističan kriminal, tako i merama koje se preduzimaju protiv kriminala što predstavlja povratnu uslovljenost. Mreža kao struktura je manje formalan tip kriminalne organizacije, slabije hijerarhijski ustrojen u odnosu tradicionalan. Kao novi tip društvenog organizovanja po horizontaloj osi mreža pokazuje superiornost u odnosu na tradicionalne društvene forme organizovane oko vertikalne ose. Fleksibilnost i otpornost su kvaliteti mreže koji tako koncipiranoj struturi omogućavaju postizanje efikasnosti u dostizanju ciljeva. Interaktivnost mreže omogućava prilagodljivost potrebama i interesima, što predstavlja centralnu tačku ciljnog delovanja kriminalnih organizacija koje su zahvaljujući interaktivnosti u mogućnosti da povećaju kapacitete individualnih kriminalnih entiteta, a da istovremeno potisnu uzajamno takmičenje i konflikte.

Potrebe kriminalnih organizacija koje mrežni tip organizacije čine oportunim su:

- smanjivanje rizika (udruživanje sa lokalnim kriminalcima da bi se eksploatisali lokalni uslovi ili obezbedio pristup korumpiranim zvaničnicima),
- proširivanje tržišta (novi proizvodi ili novi punktovi za ponudu starih proizvoda), i/ili
- razmenjivanje roba (npr. oružje za drogu).

Opisujući oblik u kome se organizovani kriminal javlja u Americi, Michael Levi ga je odredio kao legitimni "oportunistički poduhvat" i "skup pokretljivih i promenjivih koalicija između grupa gangstera, poslovnih ljudi, političara i vođa (kriminalnih) sindikata, uglavnom u lokalnom i regionalnom okviru" (Levi, 2002: 878–913). Time se upućuje na konceptualizaciju organizovanog kriminala kao skup brojnih nelegalnih aktivnosti koje vrše labavo povezane grupe pojedinaca, a ne na konkretno delo. Prednosti ovakvog koncepta se pre svega ispoljavaju kroz činjenicu da je mrežna struktura decentralizovana pa samim tim ne postoji jasna i prepoznatljiva meta na koju bi "trebalo ciljati", učesnici u mreži su lako zamenjivi, povećana je uključenost širokog spektra učesnika u mreži preko zajednice, a cene ilegalne robe i usluga opstaju zbog konkurentnosti. Posledice ovakve stvarnosti ispoljavaju se u vezi sa definisanjem politike suprotstavljanja organizovanom kriminalu kao potreba za modifikovanjem metodološkog pristupa kako bi se on učinio adekvatnim i omogućio efikasniju neutralizaciju ovog vida kriminala.

Transnacionalna destruktivna priroda organizovanog kriminala postavlja kao imperativ saradnju i deljenje informacija, kako na međunarodnom planu tako i na nacionalnom nivou, između različitih nivoa vlasti ali i sektora, odnosno, razvijanje i implementaciju multi–nacionalnog i multidisciplinarnog pristupa u suočavanju sa ovim fenomenom. Komercijalne i tehnološke inovacije su smanjile nacionalne trgovinske barijere, proširena je transportna infrastruktura i intenzivirano međunarodno poslovanje. Internet i mobilne telefonske mreže pospešuju brze komunikacije i integrisanje finansijskog sistema, olakšavajući globalnu fluktuaciju

novca i stvarajući povoljno okruženje za njegovu eksploataciju od strane kriminalaca kroz pranje novca.

ZAKLJUČAK

U državama koje karakteriše slaba vlada, dramatične privredne i društvene promene, transnacionalne kriminalne organizacije preuzimaju kontrolu nad velikim delom nacionalne ekonomije. Nicholas Abercrombie poredi društveni poredak sa "tronošcem" da bi predočio isprepletane elemente u njegovim temeljima: prinudu, moralne obaveze i međuzavisnost (Abercrombie, 2008: 105). Univerzalnim "markerima" za označavanje sekundarnih karkateristika orgnizovanog kriminala smatraju se instrumentalizovana upotreba nasilja, korupcija zvaničnika i pranje novca.

Kada institucije ne funkcionišu, realna moć je u rukama onih koji imaju novac i oružje, a poslovni ljudi i državni zvaničnici su naklonjeniji formiranju koalicija sa organizovanim kriminalnim grupama jer im to dozvoljava efikasnije učestvovanje u raspodeli državne moći. Teroristička grupa može evoluirati u kriminalnu, i obrnuto. Razvoj organizovanog kriminala zasnovan na zakonima tržišta naročito je izražen u zemljama u tranziciji koje karakteriše visok stepen anomije, dezorijentacije i nefunkcionalnosti društvenih normi i slabosti institucija. Deni Sabo to opisuje tako što ističe da se umesto "koncentracije populacije i kolektivne strategije, favorizuju dekoncentracija i individualne strategije" (Sabo, 2010: 53).

Istorijskim prikazom društvenog konstrukta socijalnog banditizma koji je predstavljao "moralno uporište" različitih kriminalnih aktera i manje ili više organizovanih bandi tokom istorije civilizacije upućuje se na centralnu karakteristiku njihove pozitivne percepcije koja čini mit o antijunaku. Na temelju buntovničko-prevratničkog karaktera kriminalnog delovanja koje se oduvek pokazivalo kao jalovo sa satnovišta ostvarivanja socijalne pravde u stvarnosti mnoge moderne kriminalne organizacije baštine elemete socijalnog banditizma u popularizaciji i romantizovanju prirode svojih prevashodno kriminalnih aktivnosti. Premda su neki istorijski oblici banditizma imali transnacionalni karater jer su delovali daleko od svojih matičnih nacionalnih zajednica (pirati) u osnovi su bili zasnovani na nacionalnoj pripadnosti i motivima lokalnog epskog i mitskog narativa. Karakteristike transnacionalnog organizovnog kriminala koji je nastao kao umrežavanje različitih kriminalnih sistema na globalnom nivou menja se kulturni, organizacioni i ekonomsko-politički kontekst koji nastaje kao deo tržišnih, medijskih i globalizacijskih trendova u savremenom društvu. To ne znači potpuno odbacivanje privlačne ideje o paralelnom "pravednijem poretku", ali je njena modifikacija uslovljena novim društvenim i kulturnim kontekstom koji je u velikoj meri obeležen masovnom kulturom nasilja i mrežnom organizacijom koja izmiče tradicionalnim formama i hijerahijama organizovanog kriminala. Ako se socijalni banditizam mogao prepoznati u tradicionalnim oblicima organizovnog kriminala u rascepu između legalnog i legitiminog, moderni organizovani kriminal se pre može povezati sa zamućenom granicom između legalnog i nelegalnog koja je prisutna u političko-

ekonomskom pejzažu modernog sveta. Kako je korupcija ključni metod odgovora kriminalnih organizacija na pritiske (tržišne, regulatorne itd.), smanjenje potražnje za proizvodima i uslugama koji su nelegalni, utiče na društvenu kontrolu i na sprečavanje korupcije na svim nivoima. John McFarlane ukazuje da je potrebno strateški, sistematski i pro–aktivno delovanje institucija putem prikupljanja, analiziranja i razmene kriminalističko–obaveštajnih podataka da bi se uspešno suočavali sa novim vrstama kriminala kao što su kompjuterski kriminal, krađa identiteta i kompjuterska prevara (McFarlane, 2001). Pošto je u tome neophodno postupati tako da se ne ugroze građanska prava i slobode, potreban je balansiran pristup.

LITERATURA

(1) Abercrombie, N. (2008). *Sociology*, Cambridge, UK: Polity Press.
(2) Agreste *et al.* (2016) Network Structure and Resilience of Mafia Syndicates. *Information Sciences*. 351, str. 30–47.
(3) Allum, F., Kostakos, P. A. (2010). Introduction: Deconstruction in Progress: Towards a Better understanding of Organised Crime?". U: Allum, F. *et al.*(urs.) *Defining and Defying Organised Crime: Discourse, Perceptions and Reality*. UK: Routledge, стр. 1–12.
(4) Behan, T. (2002). *See Naples and Die*: *The Camorra and Organised Crime*. London, New York: Tauris Parke Paperbacks.
(5) Black, D. (1998). *The Social Structure of Right and Wrong*. San Diego: Academic Press.
(6) Blok, A. (2007). Reflextions on the Sicilian Mafia: Periferies and their Impact on Centers". U: Siegel, D., Nelen, H. (urs.) *Organized Crime: Culture, Markets and Policies*. Netherlands: Springer.
(7) Bulatović, A. (2015). Restorativna pravda i odnos učinioca i žrtve krivičnog dela. *Temida*. 18 (3-4), str. 131–143.
(8) Bunker, P.L., Campbell, L.J. and Bunker, R. J. (2010). Torture, beheadings, and narcocultos, *Small Wars & Insurgencies*, 21: 1, March, 145-178.
(9) C. Fijnaut, L. Paoli (eds.) (2004). *Organised Crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*. Netherlands: Springer.
(10) C. H. Conly *et al.* (1993). *Street Gangs: Current Knowledge and Strategies*. Darby, PA: DIANE Publishing.
(11) Collier, P. (2000). Rebellion as a Quasi-Criminal Activity. *The Journal of Conflict Resolution,* 44: 6, 839-853
(12) Curott, N.A., Fink, A. (2010). Bandit Heroes: Social, Mythical or Rational?, Dostupno na SSRN: http://ssrn.com/abstract=1582823. Pristupljeno 1. septembra 2010.
(13) Ferracuti, F., Bergalli, R. (1970). Criminological Research Trends in Latin America. United Nation Social Defence Institute. Rome: UNSDRI.
(14) Frojd, S. (1988). *Nelagodnost u kulturi*. Beograd: Reč i misao.
(15) Fulvetti, G. (2004). The Mafia and the 'Problem of the Mafia': Organised Crime in Italy, 1820–1970. U: Paoli, L. Fijnaut C. (urs.) *Organised Crime in Europe Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond* Dordrecht. The Netherlands: Springer.

(16) Garzón, J. C. (2008). *Mafia & Co.: The Criminal Networks in Mexico, Brazil, and Colombia. Washington, D.C.: The Woodrow Wilson International Center for Scholars*.
(17) Hagan F. E. (2008). *Introduction to Criminology: Theories, Methods, and Criminal Behavior*, 6th edition, USA: Sage.
(18) Hall, S., Winlow, S., Ancrum, C. (2008). *Criminal Identities and Consumer Culture: Crime, exclusion and the new culture of narcissism*. Cullompton: Willan.
(19) Hauck, P. Peterke, S. (2010). Organized crime and gang violence in national and international law. *International Review of the Red Cross*. 92 (878), str. 407–436.
(20) Hayward, K. (2002). *Youth Justice: Critical Readings*, edited by Muncie, J., Hughes, G., and McLaughlin, E., (London: Sage)]
(21) Hobsbawn, Eric. (2000, 1969). *Bandits*, New York, The New Press.
(22) Howell, J. C. Moore J. P. (2010) History of Street Gangs in the United States. *National Gang Center Bulletin*, 4.
(23) Ignjatović, Đ. (2006). *Kriminološko nasleđe*. Beograd: Službeni glasnik.
(24) Katz, J. (1988) *Seductions of Crime: Moral and Sensual Attractions in Doing Evil*. New York: Basic Books,
(25) Kooistra, P. (1990). Criminals as Heroes: Linking Symbol to Structure, *Symbolic Interaction*, 13(2): 217-239.
(26) Levi, M. (2002). The Organisation of Serious Crimes. U M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (urs.) The Oxford Handbook of Criminology Oxford: Oxford University Press, str. 878–913.
(27) M. Sánchez–Jankowski (2003). Gangs and Social Change, *Theoretical Criminology*. 7(2), str. 191–216.
(28) Manojlović Pintar, O. (2006). Bandit ili hrabro srce, Danas (28. novembar) – Dodatak: Beton, Kultruno propagandni komplet, 7, str 1-2.
(29) McFarlane, J. (2001). *Transnatonal Crime: Response Strategies*, paper presented at 4th National Outlook Symposium on Crime in Australia, New Crimes or New Responses, Canberra: Australian Institute of Criminology.
(30) Molnar, A. (1991). Antropologija prava, individualna i socijalna patologija i devijacije, *Sociologija*, 33(4), str. 507-522.
(31) Nedeljković, S. (2006). Organizovani kriminalitet kao višeznačna potkultura: hajdučija između građanske i nacionalne ideologije, i između narodne i nacionalne kulture. *Glasnik Etnografskog muzeja*. 70, str. 235–269.
(32) P. van Duyne (2007). Korupcija i feudalističko vršenje vlasti. U: van Duyne, P. Donati S. (urs.) *Feudalizam u novom obličju: ogledi o klijentelizmu, korupciji, organizovanom kriminalu i pokušajima reforme*. Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji.
(33) Paoli L. (2002). The Paradoxes of Organized crime. *Crime, Law and Social Change*. 37, str. 51–97.
(34) Sabo, D. (2010). *Od antropologije do komparativne kriminologije*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
(35) Seal, G. (2009). The Robin Hood Principle: Folklore, History, and the Social Bandit, *Journal of Folklore Research*, 46(1): 67-89.
(36) Smith, C. Rush, J. Burton, C. E. (2013). Street gangs, organized crime groups, and terrorists: Differentiating criminal organizations, *Investigative Sciences Journal*. 5(1), str. 1–18.
(37) Sullivan, J. P., Elkus A. (2010). 'Mexican Gangs and Cartels: Evolving Criminal Insurgencies'. *Mexidata* (30 August) at http://mexidata.info/id2783.html.

(38) Sullivan, J. P. and Elkus, A. (2011). Barbarization and Narcocultura: Reading the Evolution of Mexico's Criminal Insurgency. *Small Wars Journal*, 31 August.
(39) Škulić, M. (2015). *Organizovani kriminalitet*, Beograd: Službeni glasnik.
(40) Šram, Z. (2007) Anomija, depresivnost i antizapadna orijentacija, *Revija za sociologiju*, 38(3-4): 103-118.
(41) Thornberry, T. P. *et al.* (eds.) (2003). *Gangs and Delinquency in Developmental Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press.
(42) Tranter, B., Donoghue, J. (2010). Ned Kelly – Armoured icon, *Journal of Sociology*. 46(2): 187-205.
(43) van Dijk, J. (2008). *The World of Crime: Breaking the Silence on Problems of Security, Justice, and Development Across the World*. USA: Sage.
(44) Vanderwood, P.J. (1992). *Disorder and Progress: Bandits, Police, and Mexican Development*, Wilmington: SR Books.
(45) von Lampe, K. (2001). Not a Process of Enlightenment: The Conceptual History of Organized Crime in Germany and the United States of America, *Forum on Crime and Society*. 1(2), str. 99–116.
(46) Weisel, D. L. (2002). The Evolution of Street Gangs: An Examination of Form and Variation. U: Reed, W. L. Decker S. H. (urs.) *Responding to Gangs: Evaluation and Research*. USA: National Institute of Justice, str. 25–65.
(47) West, B. (2002). Crime, Suicide, and the Anti-Hero: 'Waltzing Matilda' in Australia, *Journal of Popular Culture*. 35(3): 127-141.

TRANSFORMATION OF CRIMINAL ORGANIZATIONS AND SOCIAL BANDITISM

The concept of banditism can be determined as a form of breaking social norms, a way of harming society that triggers social reaction towards its elimination. Social banditism is a wider phenomenon, stretching over political and ideological spheres and it can be determined as an irregular form of securing protection of social interests in the broadest sense.
In extremely divided societies it can be difficult to separate violent, organised crime and rebellion because rebellion is often financed with criminal activities. Additionally, violent crime has a tendency to justify its actions by insisting on ethnic, religious and class divisions.
Authors of the article are examining certain analogies among the phenomena discussed here by determining processes of differentiation, conflicts, specific surrounding and adaptation of the society members. The aim of this paper is to contribute to a deeper understanding of gang as a criminal phenomenon that is rooted in complex relation between individuals, dynamics of collective behavior and process of social changes.

KEYWORDS: gang / social banditism / structure / organized crime / institutions

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2017 / Vol. XXXVI / 1 / 59-77
Originalni naučni rad

PRAĆENJE ISHODA SPROVOĐENJA VASPITNIH NALOGA ZA MLADE U SUKOBU SA ZAKONOM*

Tamara Džamonja Ignjatović*
Jasna Hrnčić*
Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

U radu su prikazani rezultati kvalitativnog istraživanja sprovedenog u cilju analize procesa i sadržaja sprovođenja vaspitnih naloga. Istraživanje je sprovedeno kako bi se stavovi korisnika i pružaoca usluga uključili u dalje unapređenje ove prakse. Podaci su prikupljani na osnovu 44 polu-strukturisana intervjua kojim su obuhvaćene 22 mlade osobe, upućene na ispunjenje vaspitnog naloga, i 22 njihova roditelja iz Beograda, Novog Sada, Niša i Kragujevca. Intervjui su obuhvatali različite relevantne aspekte procesa realizacije vaspitnih naloga: razlog i način uključivanja mladih u naloge, njihova motivacija za prihvatanje naloga, participativnost, individualizaciju pristupa, doživljaj svrsishodnosti i sadržaja tretmana iz perspektive mlade osobe, kvalitet odnosa sa pružaocem usluga isl. Na osnovu analize sadržaja, zaključuje se da su vaspitni nalozi veoma dobro prihvaćeni od strane mladih i roditelja i da postižu pozitivne efekte, čije trajnije efekte tek treba sagledati u budućnosti. Date su preporuke za dalje unapređenje procesa implementacije vaspitnih naloga u praksi.

KLJUČNE REČI: maloletničko pravosuđe u Srbiji / delinkvencija / problemi u ponašanju / evaluacija

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS
* E-mail: tamdzam@eunet.rs
* E-mail: jhrncic@gmail.com

UVOD

Adolescencija je period kada često dolazi do porasta ponašanja kojim se narušavaju društvene i zakonske norme (Henggeler, 1989; Rutter, 1989; Moffit, 1993; Rutter i sar., 1998). Istraživanja sprovedena na anonimnim ispitanicima pokazuju da je kršenje zakona veoma često u ovom uzrastu: čak 90% mladića učini po neko krivično delo u adolescenciji, koja je uglavnom lakše prirode (najčešće lakši imovinski prestupi, Rutter i sar., 1998). Istraživanja sprovedena na N=1344 anonimnih učenika uzrasta od 12 do 19 godina (52.1% muškog pola) uzorku od je pokazalo da je "..63.7% mladih navelo da su ispoljili neki vid delinkventnog ponašanja u užem smislu tokom perioda života do trenutka ispitivanja" (Ćopić, 2016: 24), i to značajno češće mladići (71.9% mladića, naspram 55.1% devojaka) (Ćopić, 2016:29). Najčešći se radilo o imovinskim deliktima (pisanje grafita, krađe iz prodavnice, vandalizam). I struktura prijavljenih krivičnih dela pokazuje da imovinski delikti čine većinu od ukupnog broja krivičnih dela koji su počinili maloletnici (59.3% od ukupnog broja krivičnih dela maloletnika za koje je tokom 2015. izrečena vaspitna mera ili maloletnički zatvor, RZZS, 2016:32). Ovako masovno kršenje zakonskih normi u mladom uzrastu traži društvenu reakciju koja će biti primerena tako da se sa jedne strane postave jasne granice dozvoljenog i nedozvoljenog i da se zaštite i uvaže žrtve, a da sa druge strane reakcija društva bude razvojno primerena tako da pomogne mladima da prihvate društvene norme na konstruktivan način. Pokretanja krivičnog postupka kada se radi o lakšim krivičnim delima i o prvom delu često dovodi do stigmatizacije mladih, usled čega može doći do pogoršanja njihovog antisocijalnog ponašanja i generalne integracije u zajednicu (Vito i sar., 2007). Da bi se ovo izbeglo, mladima se često "praštaju" prva krivična dela, kroz meru ukora ili kroz obustavu pripremnog postupka od strane tužioca, koja je široko primenjivana kod nas[1]. Ovim se zanemaruje povreda žrtve i društva, a mladi koji su se "lako izvukli" mogu da zaključe da je činjenje krivičnih dela prihvatljivo. Mnoge zemlje su našle rešenje u diverzionim merama, kojima se mladi odvraćaju od krivičnog postupka i upućuju na programe koje vode druge instance kao što su socijalne službe ili zdravstvene ustanove (Vito i sar., 2007). Na ovu ideju se nadovezalo viđenje Brejtvejt da efekat kazne na osobu zavisi od načina na koji je kažnjen (Braithewaite, 1989). Ako kazne istovremeno posramljuju osobu i reintegrišu je u zajednicu, to će potencijalno uticati na smanjenje kriminalnog ponašanja. Sa druge strane, stigmatizirajuće kažnjavanje dovodi do povećanja kriminala, smatra Brejtvejt. Njemu su se pridružili brojni teoretičari, koji su uticali na razvoj koncepta restorativne pravde. "Restorativna pravda je proces u kome se sve strane uključene u određeni prestup skupe da zajedno nađu način kako da se nose sa posledicama prestupa i njegovim implikacijama u budućnosti", definiše Maršal (Marshall, 1996, po Van Ness i sar., 2001:5). Zehr definiše tri centralna koncepta ovog pristupa: da se restorativna

[1] Tokom 2015. godine je, od ukupnog broja N=3355 krivičnih prijava maloletnika, obustavljen pripremni postupak za njih 13.9% (N=466) (RZZS, 2016:14-15).

pravda fokusira na povredu, da povreda rezultira u obavezi i da restorativna pravda promoviše aktivno učešće svih strana pogođenih kriminalom (Zehr, 2002). Osnovni ciljevi restorativne pravde su: da se ključne odluke stave u ruke onih koji su najviše pogođeni kriminalom; da pravda bude više isceliteljska i više transformišuća; i da se smanji verovatnoća daljih prestupa (Zehr, 2002). U njenom okviru se razvijaju modeli susreta, koji se bave ispravljanjem počinjene štete kroz direktnu komunikaciju između učinioca i žrtve. Najpoznatiji model susreta je medijacija između žrtve i prestupnika (Hrnčić, 2006), koji je postao obavezan za sve države Evropske unije od 2006. godine (Council Framework Decision, 2001, član 10.). On se najčešće primenjuje kada se radi o prvim krivičnim delima maloletnika i o lakšim prestupima. Istraživanja pokazuju blagotvorne efekte i na žrtve i na učinioce (Libman, Hrnčić, 2007: 36-37).

Medijacija između žrtve i prestupnika postaje jedan od najčešće primenjivanih diverzionih mera upravo zbog toga što se počinilac kroz komunikaciju sa žrtvom suočava sa posledicama svog dela i snosi posledice na način koji ga integriše u zajednicu. Ipak, za primenu ove mere je potrebno da se u postupak uključe i žrtva i učinilac, što nije uvek izvodljivo jer je učešće uvek dobrovoljno za obe strane. Rad u humanitarne svrhe se smatra jednom od najboljih alternativa jer se njime vraća dug zajednici na reintegrativan način. Druge diverzione mere koje pomažu reintegraciji su obavezno školovanje, lečenje od bolesti zavisnosti, kao i upućivanje na različite oblike psihosocijalnog individualnog, grupnog ili porodičnog tretmana o čemu svedoče i naša iskustva u njihovom koncipiranju i sprovođenju (Hrnčić, Džamonja Ignjatović, Despotović Stanarević, 2011).

U našoj zemlji su diverzione mere po prvi put dobile zakonsku osnovu 2006. godine, kada je stupio na snagu Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivično-pravnoj zaštiti maloletnih lica (ZMUKDKZML, 2005) u kome se prvi put pojavljuje institut vaspitnog naloga, koji je u svojoj suštini diverziona mera. "Svrha vaspitnih naloga je da se ne pokreće krivični postupak prema maloletniku ili da se obustavi postupak, odnosno da se primenom vaspitnog naloga utiče na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi činio krivična dela", definiše član 6 ovog zakona (2005), da bi se u članu 7 navelo pet vaspitnih naloga: poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile, u celini ili delimično, štetne posledice dela; redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao; uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja; podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga; uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu.

Mada zakonski podržan, ovaj institut se u praksi slabo primenjivao. UNICEF je u saradnji sa Vladom Republike Srbije od 2003. do 2007. realizovao projekat "Šansa deci za promenu" u kome je jedna od inicijativa bila razvoj i primena vaspitnih naloga, a posebno medijacije između žrtve i prestupnika ka otada potpuno nove usluge na našim prostorima (Hrnčić, 2007). Iako je oko 200 stručnjaka iz cele Srbije edukovano za primenu medijacije između žrtve i prestupnika i primenjivalo je u praksi, po završetku projekta se nije nastavila sistematska primena vaspitnih naloga

zbog nedostatka institucionalne podrške. Tokom 2015. godine je samo 246 vaspitnih naloga realizovano, dok je iste godine pokrenuto ukupno 2088 krivičnih postupaka prema maloletnicima, a zatim njih 466 obustavljeno (RZZS, 2016:14-15). Koliko je ova primena malo zastupljena postaje jasnije kada se uzme u obzir da u zemljama u kojima je primena vaspitnih naloga razvijena većina krivičnih dela mladih biva procesirano kroz medijaciju između žrtve i prestupnika (Miers, Willemsens, 2004).

U okviru šireg reformskog projekta Ministarstva pravde Republike Srbije "Unapređenje dostupnosti pravde u Srbiji", iniciran je pod-projekat "Podrška reformi sistema maloletničkog pravosuđa" sa ciljem da se unapredi sistem maloletničkog pravosuđa u primeni vaspitnih naloga i posebnih obaveza prema maloletnim učiniocima krivičnih dela i intenzivira primena posebnih odredbi Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica kao oštećenih u krivičnom postupku. Bilo je neophodno da se deo ovih ciljeva realizuje je u saradnji sa sistemom socijalne zaštite što je ostvareno kroz projekat "Unapređenje primene vaspitnih naloga" koji je vodio Republički zavod za socijalnu zaštitu. Na osnovu rada na projektu priređen je nacrt Pravilnika o standardima i procedurama primene vaspitnih naloga, iza čega je sledilo pilotiranja primene ovog Pravilnika u praksi (Vlaović Vasiljević, Džamonja Ignjatović i sar., 2012). U okviru projekta pilotiranja implementacije pet vaspitnih naloga koji su predviđeni aktuelnim Zakonom, sprovedena je evaluaciona studija ishoda njihove primene u Centrima za socijalni rad u Beogradu, Novom Sadu, Nišu i Kragujevcu. Rezultati studije su pružili ohrabrujuće rezultate pozitivnih ishoda primene vaspitnih naloga, ali i ukazali na neke nedostatke u načinu sprovođenja i dali smernice za njihovo prevazilaženje (Džamonja, T., 2015).

Novi zamah u primeni vaspitnih naloga je omogućio projekat "Unapređenje prava deteta kroz jačanje sistema pravosuđa i socijalne zaštite", koji finansira Evropska unija, a sprovodi UNICEF u partnerstvu sa Ministarstvom pravde i Ministarstvom za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja. U okviru ovog projekta je sprovedeno istraživanje procesa primene vaspitnih naloga, čiji je deo prikazan u ovom radu.

Predmet ovog rada je prikaz početnih rezultata primene vaspitnih naloga u Srbiji.

ISTRAŽIVANJE

Cilj istraživanja prikazanog u ovom radu je analiza procesa i kvaliteta sprovođenja vaspitnih naloga na početku njihove implementacije, radi dobijanja smernica za unapređenje postojeće prakse. Istraživanje je bilo kvalitativnog tipa.

Procedura istraživanja: Istraživanje je realizovano 2016. godine. Podaci su prikupljani na osnovu ukupno 44 polustrukturisana intervjua, koji su vođeni sa mladima koji su dobili vaspitni nalog (N=22) i njihovim roditeljima (N=22). Vodili su ih socijalni radnici, studenti poslediplomskih studija Fakulteta političkih nauka na Modulu Socijalnog rada, koji su prethodno prošli posebnu obuku za vođenje intervjua sa ovom grupom mladih i njihovim roditeljima. Razgovori su obavljeni sa ispitanicima tokom prvih mesec dana od uključivanja u program realizacije vaspitnih naloga, dakle na početku, kada su već stekli prve utiske o načinu i sadržaju

programa. Ispitivanje je obavljeno u četiri grada u Srbiji u svih šest organizacija gde se sprovodi projekat primene vaspitnih naloga: u Beogradu u Gradskom centru za socijalni rad (GCSR) i udruženjima građana GRIG i IAN; u Nišu u Savetovalištu Centra za socijalni rad (CSR); u Kragujevcu u CSR i u udruženju građana "Kneginja Ljubica", i u Novom Sadu u Dnevnom boravku CSR-a. Mladi su upućivani na primenu vaspitnog naloga od strane tužioca ili sudije za maloletnike u CSR, pa je onda CSR upućivao mlade na izvršenje u postojeće relevantne organizacije koje su uključene u projekat. Celokupna procedura u pravosuđu se odvijao po važećem zakonu. Ni jedna aktivnost vezana za primenu vaspitnih naloga se nije mogla pratiti kao strogo kontrolisana varijabla jer je bila uslovljena mogućnostima i trenutnom situacijom pružaoca usluga.

Protokol za vođenje intervjua je imao dve odvojene forme za mlade i njihove roditelje i posebno je kreiran za svrhu istraživanja tako da obuhvata relevantne aspekte procesa odlučivanja i sprovođenja vaspitnih naloga. Obuhvatao je pitanja koja su se odnosila na: situacije koje su dovele do upućivanja na vaspitni nalog; kontakt sa policijom i pravosuđem; način donošenja odluka; participativnost i individualizaciju pristupa; poštovanje dečjih i ljudskih prava prava; odnos mladih prema različitim vaspitnim nalozima, procenu dobiti od vaspitnih naloga iz perspektive mladih, kvalitet odnosa sa pružaocem usluga, uključenost roditelja i negativna iskustva. Tokom intervjua su se sadržaju individualno prilagođavali ispitanicima.

Uzorak: Istraživanjem su obuhvaćene 22 osobe (20 muškog i 2 ženskog pola) uzrasta od 14 do 18 godina koje su upućene na realizaciju vaspitnih naloga i 22 njihova roditelja (16 majki i 6 očeva). U uzorak su uključeni mladi iz GCSR Beograd (N=2), GRIG–a (N=3), IAN-a (N=2), Savetovališta CSR-a iz Niša (N=4), CSR-a iz Kragujevca (N=3), iz "Kneginje Ljubice" (N= 3) i iz Dnevnog boravka CSR iz Novog Sada (N=5).

Na vaspitne naloge su najčešće upućivani mladi koji su prihvatili odgovornost za krivična dela protiv imovine (28%), učestvovanje u tuči (44), nanošenje lakših telesnih povreda (8%) i neovlašćeno držanje opojnih droga (20%).

Mladi su uglavnom upućivani na vaspitni nalog poravnanje sa oštećenim (28%uključivanja u pojedinačni ili grupni tretman (27%) i uključivanje u humanitarni rad (24%, Grafikon 1). Ređe je bio primenjivan nalog redovnog pohađanja škole, mada su neki mladi od pružaoca usluga dobijali i dodatnu, posebno organizovanu pomoć u učenju radi podrške u školovanju. Čak i kada je mlada osoba bila upućena na vaspitni nalog usled dela povezanog sa posedovanjem ili zloupotrebom opojnih droga, primenjen je vaspitni nalog uključivanja u pojedinačni ili grupni tretman, sa naglaskom na psihoedukativni rad, a ne na lečenje od zavisnosti. Drugim rečima, vaspitni nalozi se nisu značajnije oslanjali na saradnju sa obrazovnim i zdravstvenim ustanovama.

Grafikon 1. Zastupljenost primene vaspitnih naloga u uzorku

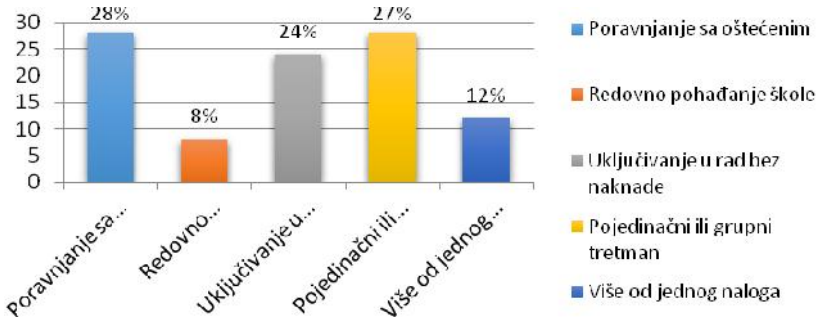

Oba roditelja su radila u više od polovine porodica (N=13), samo jedan roditelj je radio u približno četvrtini porodica (N=5), dok su oba roditelja bila nezaposlena u četiri porodice. Visoko obrazovanje je imala oko četvrtina majki (N=5) i očeva (N=4), a preko polovine majki (N=12), i nešto više očeva (N=15) je imalo srednje obrazovanje.

Obrada podataka: Rezultati su kvalitativno analizirani primenom analize sadržaja dobijenih iz intervjua vođenih sa mladima i njihovim roditeljima. Odgovori su kodirani i klasifikovani na osnovu tematske analize.

REZULTATI SA KOMENTARIMA

S obzirom da se istraživanje zasniva na kvalitativnim podacima, rezultati su grupisani prema osnovnim tematskim celinama analize kvaliteta sprovođenja vaspitnih naloga.

Situacija koja je dovela do upućivanja na vaspitni nalog

Mladi ukazuju na različite situacije zbog kojih su bila upućena na vaspitne naloge, kao što su: posedovanje marihuane ili tablete ekstazija; dogovor dečaka da se kroz fizički obračun razreši neslaganje; učestvovanje u tuči zato što se našao u situaciji u kojoj drugovi oko njega počinju da se tuku; pretnja nasilniku koji ga je prethodno dva puta istukao i naneo mu povrede zato što je mislio da mu "muva" devojku; krađa CD diska iz škole na kojem je bio nečiji maturski rad, kako bi dokazao vršnjacima da sme to da uradi; slučajno izazvan požar zbog toga što ih je interesovalo kako gori veštačka trava; navodni pokušaj krađe garderobe iz radnje u tržnom centru, bez uzimanja u obzir iskaza mlade osobe šta se zaista dogodilo; lomljenje prozora itd.

Išli smo na EXIT. Išao sam u grad da se nađem sa društvom i neki likovi su prišli i pitali me da li znam gde imaju da se kupe karte za EXIT. I ja reko tu

i tu , ne znam ni ja, oni kao hvala, ako hoćete nešto da nabavite možete kod nas. I ja debil eto, to je bio prvi put, uzmem pilulu ekstazija. Presekao sam se skroz baš ono, panika bila. Uplašio sam se. Priveli su me, zapisali me u stanici i to je otprilike to.

Komentar: Mladi su navodili i situacije koje više liče na nesporazume i gde nije potpuno jasna priroda krivičnog dela. Za neke situacije je karakteristično da se sumnja u verodostojnost iskaza maloletnika i uzima se u obzir jedino iskaz koji iznosi neka odrasla osoba. Isto tako, u nekim situacijama se stiče utisak da je mlada osoba preuzela odgovornost za delo koje nije počinila kako bi što pre okončala ceo postupak.

Uzimajući u obzir dobijenu raznolikost situacija koje su dovele do krivičnog dela, pa samim tim i odnosa mladih prema događaju, postavlja se pitanje da li raznolikost početnih uslova treba da vodi istom finalnom ishodu, odnosno upućivanju na vaspitni nalog i na koji vaspitni nalog se trebaju uputiti? Nekada je mladima potrebna samo preventivna podrška, skretanje pažnje na moguću opasnost ili potencijalni problem, odnosno podrška za razvoj životnih veština. Sa druge strane, u nekim slučajevima nije do kraja jasno da li je mlada osoba zaista preuzela odgovornost za delo ili je prihvatila vaspitni nalog jer u tome vidi "najjeftiniju" alternativu krivičnom postupku i krivičnoj sankciji za maloletnike. Nalazi ukazuju na potrebu utvrđivanja jasnijih smernica za situacije kada je indikovana primena vaspitnih naloga, kada se ima na umu da je njihova osnovna funkcija da preveniraju buduće činjenje krivičnih dela.

Kontakt sa policijom i pravosuđem

Postupanje policije i tužioca prema maloletnicima se značajno razlikuje u zavisnosti od grada do grada i u zavisnosti od karakteristika mlade osobe. Dok za neke mlade kontakt sa policijom nije predstavljao veći stres, drugi su ovaj kontakt doživeli veoma uznemirujuće, dok je deo njih ispoljio otpor prema policijskim službenicima.

Nijedan ispitanik nije mogao da se seti da je bio informisan o pravima. Samo su mladi iz Niša izjavili da su na početku kontakta sa policijom bili informisani o samom procesu koji predstoji i oni su i najpozitivnije ocenili odnos policije prema njima.

Ona žena koja mi je uzimala izjavu, ona mi je sve lepo objasnila šta će da se desi i ovde su mi ljudi to ponovo isto objasnili.

Kralj je najveći u policiji bio definitivno. Pokušao je da se uklopi u moju priču "aha, to sam i ja uradio kad sam bio klinac". Skroz je bio tu uz mene i podržao me je. Rekao mi je da će da mi otvore dosije, da li sam shvatio šta sam uradio, da moram da razumem. Kad su me tu pritisli, shvatio sam da nemam gde i moram da im kažem kako se osećam i šta je zapravo bilo. On je rekao "vidim da si ti OK momak, sve je u redu, nemoj da se sekiraš". Bili su OK i korektni.

Za neke je ipak prvi kontakt sa policijom bio traumatičan.

Odveli su me u stanicu. Hladno je bilo. Tresao sam se u stolici. Pola od straha pola od hladnoće. Osećao sam se uplašeno, mnogo, postiđeno. Čekao sam ne znam koliko, 20 minuta, pola sata dok me nisu odveli dalje. Slikali su me, uzeli otiske i rekli da idemo kući. Pričali su sa mnom kao da sam mnogo glup. Ali to su policajci. Silom grade autoritet.

Maloletnici najčešće ne učestvuju u donošenju odluke o tome da li žele da budu upućeni na vaspitni nalog ili ne.

Uglavnom ništa, dao sam izjavu u policiji i čovek je bio krajnje prijatan. Sve se završilo lepo u roku od nekih 15 minuta recimo. I rekao mi je da ću dobiti taj vaspitni nalog. To je to.

I kada se mladi konsultuju o tome šta žele, ima se utisak da se ne podstiče adekvatno participaciju dece. Način na koji se oni predstavljaju maloletnicima, ilustruje sledeći primer:

Pitali su me da li hoću vaspitni nalog ili nešto drugo. Nisam imala nikakav drugi predlog . Nije mi bilo bitno da kažem šta mislim. Tužilac je doneo odluku.

U julu smo dobili poziv, otišli na sud i dobili smo opciju da ako priznam dobijem ovaj vaspitni nalog i to je bilo u našem interesu, da to prihvatim. Prihvatili smo i krenuli smo da idemo.

Prvo sam rekao da nisam kriv sudiji a ona je rekla: "Kako da ne", i tamo ispisala tu kaznu. Ne znam kako su predložili. Pitali su oni mene da li se ja slažem sa tim, ja sam rekao: "Ako moram, ja ću prihvatiti, neću se buniti."

Komentar. Iz ovih citata može se uočiti da se maloletnici ponekad samo formalno pitaju za mišljenje, dok se ne stvaraju jasni uslovi za njihovo informisano i dobrovoljno učestvovanje u procesu.

Sledeći navodi ukazuju da tužioci nekad, slučajno ili namerno, mladu osobu suočavaju sa izborom da ide u zatvor ili da prihvati vaspitni nalog.

Sedim preko puta. Ona priča, ispituje samo nešto. Nije me čak ništa ni pitala samo rekla to i to i ćao. Ja se izgubio, prvi put sam bio na sudu. Kaže ona meni, ovde kod mene ne dolaze ispod 10 godina zatvora. Ja joj rekoh - pa šta sad, ja ću ići 10 godina u zatvor? Ma ne, ja ti to nisam rekla, kaže. I ja onda- jesi, rekla si. I onda mi samo rekl-a sad ćeš raditi 20 sati.

Ja se do tad nikad nisam tako osećao, možda i Vi nikad niste. Kad ostanete bukvalno bez teksta. Ona je meni rekla "ti ćeš da ideš u zatvor od tri meseca do tri godine" i onda je stala. Ja nisam znao šta da joj kažem, nisam mogao da verujem i onda sam je ceo minut gledao i onda je rekla "ili vaspitni nalog". Kad se to odlučilo, meni je laknulo.

Komentar. Dobijeni podaci ukazuju na opasnost da se vaspitni nalozi u pojedinim situacijama mogu predstavljati kao poželjna alternativa u odnosu na moguću zavodsku sankciju koja je predstavljena kao nužnost, pri čemu se detaljno ne ulazi u ocenu same situacije i njeno dublje sagledavanje. Ovakav pristup dovodi do toga da mladi i njihovi roditelji rado prihvataju vaspitni nalog, bez obzira na to da li je to u

srazmeri sa onim što su učinili, da li se osećaju odgovornima za učinjeno delo, ali se postiže efekat da se osećaju zahvalno što su "dobro prošli". Takođe, izgleda da su neki mladi dobili vaspitne naloge bez jasnih indikacija, te je važno jasnije regulisati postupak primene vaspitnih naloga čiji je ključni deo informisani i dobrovoljni pristanak. Primena vaspitnih naloga kod onih kod kojih takav postupak nije indikovan predstavlja trošenje vremena i resursa zajednice, kao i stres za mlade i njihove roditelje.

Ponekad već samo suočavanje sa policijom i tužilaštvom za mladu osobu predstavlja izuzetan stres koji sam po sebi utiče na zaustavljanje problematičnog ponašanja, bez ikakvog daljeg postupka.

> *Nikako, nikako ne bih uradio isto. Da znam da ću godinu dana posle toga još uvek da dolazim kod socijalnog radnika i da treba da odgovaram i da priuštim to roditeljima, ne bih nikako. Rekao bih mu- izvini i vidimo se, ne bih se tukao.*

Komentar. Prilikom evaluacije efekata samih tretmana važno razlikovati nespecifične averzivne efekte samog kontakta sa pravosudnim sistemom od efekata sadržaja vaspitnih naloga.

Prvi kontakt sa centrom za socijalni rad i pružaocima usluga

Najvećem broju mladih su u centrima za socijalni rad predstavljeni vaspitni nalozi, a sa detetom je zajedno izabran najpodesniji.

> *Došli smo ovde i popričali o nalogu i kako će izgledati. Dali su mi i ako želim na još neke radionice da idem. Odabrao sam radionice za kontrolu ljutnje i za asertivnost. U svakom slučaju bili su jako prijatni i rekli su nam koliko će trajati. I ne znam, svidelo mi se kako su se odnosili. I sve je bilo jako korektno.*

Komentar. Mada je očigledan značajno veći nivo participacije mladih zabeležen u centrima za socijalni rad i kod pružaoca usluga, nije jasno na osnovu kojih podataka stručni radnici savetuju mlade u vezi sa izborom vaspitnih naloga, odnosno na koji način se prilagođavaju njihovim potrebama. Takođe, utisak je da se ponekad više mladi prilagođavaju sadržaju postojećih programa koji se tu realizuju, nego obrnuto, da se sadržaji prilagođavaju potrebama specifične osobe.

Odnos mladih prema različitim vaspitnim nalozima

Mladi generalno imaju pozitivan odnos prema vaspitnim nalozima i većina ih prihvata i ispunjava bez primedbi. Većina direktno prepoznaje korist i pozitivne efekte i rado se uključuje u predviđene aktivnosti, dok poneko prihvata ponuđene aktivnosti samo formalno, da ispuni obavezu i doživljava je kao nametnutu.

Prema *poravnanju sa oštećenim*, koja u praksi podrazumeva postupak medijacije između žrtve i prestupnika, mladi generalno imaju veoma pozitivan stav i nalaze ovaj

postupak interesantnim. S obzirom da ovaj nalog kratko traje, mladi sagledavaju neposredne efekte konstruktivnog razrešavanja sukoba, efekte unapređenja odnosa u budućnosti sa vršnjakom sa kojim su bili u sukobu i mogućnosti primene takvog pristupa u sličnim situacijama u budućnosti. Posebno ističu uspostavljanje pozitivnog odnosa sa medijatorom.

> *Ja sam dobio vaspitni nalog medijaciju, mada smo se mi bili još tada pomirili. Ovde su nas primili. Pisali smo kako smo se osećali, kao anketu neku, objasnili su nam šta treba da pišemo pa smo, pošto smo se već pomirili, pisali to zajedno.*
>
> *Meni se jako svidelo to što sam pisala pismo iskreno i niko te neće prekinuti ako želiš nešto da kažeš i imaš slobodu da kažeš šta želiš.*
>
> *Mislim da je imao pozitivan uticaj, 100%. Lepo sam pričao sa drugarom i tu mi je pomoglo. Pomoglo mi je i da mislim o sebi više i da mi više ne trebaju te... tako neke priče (misli se na sukobe, prim. autora).*
>
> *Odnos sa gospođom Nadom (medijtorkom, prim. autora) je odličan, sad smo baš pričali lepo i o malo privatnijim stvarima. Odlična je Nada! Najviše mi se dopada što je iskrena i lepo pokušava da priča sa mnom. Nije napadna i baš polako u detalje ide sa mnom. Ne osećam se neprijatno.*
>
> *Prvi put se jesam osećao neprijatno, to je normalno, ali posle ... ko da mi je rod.*
>
> *Samo jednom sam bio na medijaciji i to je bilo baš korisno.*

Komentar: Značajne koristi koje mladima donosi medijacije između žrtve i prestupnika u okviru primene vaspitnog naloga poravnanje sa oštećenim ukazuje da je ovaj primena medijacije u ovim okolnostima svrsishodna i preporučljiva kad god se za to steknu uslovi.

Redovno pohađanje škole se relativno retko sprovodi, a pružaoci usluga svoju aktivnost sagledavaju kroz pomoć oko učenja. Kada je ona organizovana kao svakodnevna obaveza, mladi to nerado prihvataju, jer za njih predstavlja najveći stepen kontrole i nadzora. Međutim, ukoliko se organizuje kao podrška da se uspostavi bolji odnos sa nastavnicima i usvoje uspešnije navike učenja, mladi vide značajnu korist od toga.

> *Trenutno samo da se naviknem da idem redovno u školu, i da budem malo više odgovorniji prema svojim obavezama. Verovatno su i oni ovde to prepoznali. Imam prilike da ovde radim na toj promeni, sad trenutno razmatramo kako da rešimo problem bežanja sa časova, imamo tu par nekih rešenja, smisli smo tu par nekih forica.*

Komentar: Potrebno je razviti fleksibilan i participativan pristup u sprovođenju ovog vaspitnog naloga koji podstiče motivaciju mladih, kao i bolju saradnju sa školama u budućnosti.

Uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja odvija se na manje organizovan način u smislu strukture i vrste aktivnosti dece. Deca su uključena u rad domova za stare, domova

za decu bez roditeljskog staranja i Gradskog zelenila, Crvenog krsta, opšinskih akcija, a uz to su sprovodili i prateće dodatne aktivnosti kao što je obuka mladih za rad na računarima da bi oni zatim pomogli starima da nauče da rade na računarima. Nekada mladi ne vide jasno svrhu vaspitnog naloga.

> *Na početku prve nedelje sam nekoliko dana bio u parku, tu sam nešto radio, skupljao sam lišće, pravio sam od njih gomile. Posle nekoliko dana nešto se sa tom firomom desilo pa sam neke stvari selio. Prenosio sam neke kauče, sređivao sam police i juče sam u Gradskom centru sređivao neke police, prenosio saksije.*

Mladi ocenjuju odnos sa mentorima, koji su zaduženi za obavljanje društveno korisnih aktivnosti, kao dobar. Korist od ovog naloga vide u tome što sreću i upoznaju različite osobe,. Tako je jedan mladić iz našeg uzorka naveo da će dati svoj džeparac detetu radnika Gradske čistoće koga je upoznao tokom ispunjavanja vaspitnog naloga kad je shvatio kako drugi ljudi žive.

Komentar: Podatak da mladi ne znaju uvek svrhu ovog naloga ukazuje da je potrebno posvetiti posebnu pažnju pripremi za upućivanje na ovaj nalog. Upoznavanje različitih ljudi tokom njegove primene omogućava mladima da više prihvataju različitosti, što može razviti altruističko ponašanje. Neki prethodni primeri dobre prakse u primeni vaspitnih naloga pokazali su da mnogi mladi ističu doživljaj zadovoljstva da su pomogli nekome kroz humanitarni rad u domovima za stare i u Crvenom krstu, pobuđujući kod njih altruističke motive (Džamonja, 2016).

Podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga nije realizovano ni jednom u okviru našeg uzorka ispitanika. Mladi, kojima je primenjen vaspitni nalog zbog sumnje da poseduju opojne droge (marihuanu, ekstazi), nisu upućeni na ovaj vaspitni nalog, već na "uključivanje u savetodavni tretman" sa fokusom na informisanje o bolestima zavisnosti. Komentar koji su neki mladi dali je da to što slušaju na edukacijama nije interesantno i da ne sadrži informacije koje bi ih podstakle da ne uzimaju psihoaktivne supstance. Navode i da je literatura iz koje uče i polažu testove zastarela i neinteresantna.

> *Idem na tu kliniku za odvikavanje. Neki kvazi psiholog mi kao priča nešto, ja kao slušam i onda imam neke ispite i to je to.*

> *Dobio sam tu kao edukaciju o drogama, zloupotrebi, posledicama i sve to. I tako, mislim, dobro je prošlo. Nisam te neke stvari znao. Mislim, ovo je više priručnik za drogiranje, nego za prevenciju - ko radi šta, kako se unosi i sve to, al' dobro.*

Komentar: Za mlade koji su bili upućena na ovaj program veći motiv da prestanu sa rizičnim ponašanjem je samo izricanje naloga, dok informisanje o bolestima zavisnosti izgleda da ne ostvaruje uticaj na smanjenje upotrebe psihoaktivnih supstanci.

Uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu obuhvata različite fleksibilne oblike rada sa mladima, pri čemu se način rada najčešće u potpunosti prilagođava slobodnom vremenu

mlade osobe. Rade se različite tehnike ovladavanja ljutnjom ili se razgovara o za njih važnim temama, što mladi vide kao posebno korisno za njihov lični razvoj.

> *Mislim da mi ovaj program koristi, zato što pričamo o mojim svakodnevnim problemima, razmatramo ih, a i pričamo i o problemu zbog koga sam ovde i njega takođe pokušavamo da rešimo, tako da koristi. Ovaj program već doprinosi promeni u mom ponašanju.*

Komentar: Bilo bi interesantno sagledati efekte ovog naloga nekoliko meseci posle njegove realizacije, da bi se utvrdila održivost postignute promene.

Procena dobiti od učestvovanja u vaspitnim nalozima

Uključivanje u vaspitne naloge za mlade ima različito značenje. Nekima su iskustvo, saznanja ili veštine koje su tom prilikom stekli značajni, npr. kako da se rešavaju probleme na bolji način, kako da uspešnije uče, kako da bolje komuniciraju sa drugima ili kako da izbegavaju konfliktne situacije, uvid u to kako drugi žive.

Kada direktno govore o efektima vaspitnih naloga, mladi najčešće navode pozitivne pomake u školi kroz popravljanje ocena i smanjenje broja izostanaka, bolju organizaciju vremena, ovladavanje tehnikama samokontrole i regulacije besa, veću odgovornost prema obavezama, povećanje samopouzdanja. Navode i veće šanse za dalji nastavak školovanja, kao i to da su naučili da koriste računar. U odnosima sa roditeljima je došlo do poboljšanja, sa više uzajamnog poverenja i otvorenosti u razgovoru.

> *Pa sad kad je tu (majka), sluša celu priču, ne samo površno. Nisam sve smeo da kažem, jer sam bio u panikama i da se još ne naljuti. Ne znam. Osećam se slobodnije što mogu sve da kažem. Mislim da ona misli da ja njoj više verujem. Verovatno mi uzvraća to poverenje.*

Za neke tehnike ovladavanja besom mladi smatraju da su im generalno koristile i da će ih dalje koristiti u životu. Ove tehnike bi preporučili svojim vršnjacima, bez obzira da li su bili upućeni na vaspitne naloge.

> *Nije ovo samo za problematičnu decu, tako se vode ova deca koja dolaze ovde, nego mislim da sva deca treba da dolaze na nešto slično ovome jer će im dosta pomoći sigurno. U celom svetu je normalno da deca od malih nogu idu kod psihologa i da pričaju sa njim, a u Srbiji ko radi to, za njega se misli da je lud. Da je dete debil, da ima problem neki. Ali to je sasvim normalna stvar i ja mislim da je to velika greška.*

Većini mladih je postupak koristio zbog same prirode vaspitnog naloga, načina i sadržaja rada, onoga što su naučili na nivou znanja, veština ili stekli kao korisno iskustvo. Mladi, koji nedvosmisleno prihvataju svoju odgovornost za počinjeno delo, spremni su da promene svoje ponašanje tako da više ne uđu u slične situacije.

Manja grupa mladih vaspitne naloge vidi kao veoma korisne, ali pre svega zato što to predstavljaju način da izbegnu gore posledice kazne. To ne znači da tu grupu čine oni koji se na ovaj način "izvlače" od odgovornosti, nego i mladi koji

zapravo nemaju načina da dokažu da nisu odgovorni za neko delo za koje su optuženi ili da je njihova odgovornost minimalna, tako da prihvataju vaspitni nalog kao "manje zlo" od moguće krivične sankcije.

Komentar: Može se zaključiti da većina mladih vaspitne naloge vidi kao korisne, ali zbog različitih stvari. Neki ih vide kao korisno iskustvo iz koga su naučili da više ne treba da ponavljaju potencijalno rizična ponašanja zbog kojih su dobili vaspitni nalog. Kod nekih razlog za efikasnost naloga ne proishodi iz njegove svrsishodnosti, nego iz stresa zbog celokupnog postupka i njegovih mogućih posledica i za to vezanih negativnih osećanja - stida, straha, krivice zbog brige kojom su opteretili roditelje i sl.

Odnos pomagača i mladih

Svi mladi i njihovi roditelji su zadovoljni uspostavljenim odnosom sa pružaocem usluge i skoro svi navode da se osećaju uvaženo, da se prema njima odnose sa poštovanjem, bez diskriminacije. U svega nekoliko slučajeva odnos je manje individualizovan i više formalan.

Kada mladi opisuju kvalitet odnosa sa pružaocem usluga, uglavnom ističu sledeće: prepoznaju da pomagač brine o njima; *osećaju pažnju pomagača, pomagač i mlada osoba su uspostavili topao odnos; smatraju da su saveti koje im daje pomagač u njihovom najboljem interesu; pomagač je potpuno otvoren prema njima; pomagač ohrabruje, pogotovo kada su nesigurni ili uplašeni zbog uključivanja u vaspitne naloge; naglasak pomagača je na tome da razume mladu osobu, a ne da je kritikuje i ocenjuje; odnos i termini viđanja su fleksibilni i prilagođeni vremenu mlade osobe; pomagač prepoznaje snage mlade osobe i daje im na značaju, uvažava je onakvu kakva jeste; pomagač podstiče radoznalost i zainteresovanost kod mlade osobe.*

Iako su odnosi dobri, ipak možemo da razlikujemo dva tipa odnosa, u zavisnosti od uticaja na mladu osobu. Neki mladi navode odnos kao korektan, dok sam odnos nema velikog uticaja i mlada osoba na njega gleda kao na jedno prolazno iskustvo koje je dobro prošlo. Sa druge strane, pojedini pružaoci usluga uspevaju da sa mladom osobom formiraju odnos koji joj pomaže da na drugačiji način sagleda sebe i druge ljude i da donese važne odluke, i oni predstavljaju izvor snage za mladu osobu da ove promene sprovede. U tim slučajevima mladi uspostavljeni odnos vide kao značajan resurs u svom životu i nameravaju da i dalje održavaju odnos sa pružaocem usluga.

> *Od prvog puta kada sam upoznao ljude iz GRIG-a osećao sam se slobodno. Ja uvek imam mogućnost da kažem kako bih voleo da izgleda ovaj tretman, i vrlo im je važno moje mišljenje, oni uvek uvaže šta mislim.*

Ključne komponente ovakvog odnosa su doživljaj prihvaćenosti, poštovanja, poverenja, odnosno da dete oseća iskrenu zainteresovanost, pažnju, otvorenost pomagača, oseća ohrabrivanje i puno razumevanje i puna participacija dece u kreiranju i sprovođenju tretmana.

Komentar: Odnos koji mladi uspostavljaju sa pomagačima je važan u svim vaspitnim nalozima, jer i čak kada sam nalog ne odgovara u potpunosti na potrebe mladih, oni stiču pozitivno iskustvo kroz uspostavljanje dobrog odnosa sa pružaocem usluga, što ih osnažuje.

Iskustva koja mladi vide kao negativna

Negativna iskustva koja mladi doživljavaju se pre svega odnose na događaje pre samih vaspitnih naloga, kao što su grub odnos policije[2], česta ponovna ispitivanja, nedovoljna informisanost u policiji i pravosudnim organima, koja često dovodi do osećanja straha i strepnje kod mladih koja se prvi put suočavaju sa kompleksnim procedurama, i sl.

> *Prvo sam bio u policiji, tu su me ispitivali za događaj. Pitali su me: "Da li priznaješ da si ti to uradio". Ja sam rekao: "Da". Onda smo tu nešto potpisali i mi smo otišli kući. Onda sam išao kod socijalnog radnika i oni su me tu isto ispitivali. Onda sam išao na sud i sudija je napisao da su u pitanju lake telesne povrede.*

Generalno, veoma malo mladih navodi negativna iskustva. Oni koji su spomenuli šta im se nije dopalo, navode:

– često kontaktiranje telefonom od strane pružaoca usluge ili prekoračenje okvira vaspitnog naloga;

  Samo bih skratio malo koliko me puta zovu. Svaki put mi roditelji pričaju: opet zovu ovi zbog tebe, i izbedačim se ceo.

  Bila je neka žena, ne znam koja. I ne znam, mnogo mi je bilo neprijatno sa njom, delovalo mi je kao da hoće da me izanalizira ili slično i onda nisam se baš najprijatnije osećao.

– doživljaj da vaspitni nalozi oduzimaju puno vremena;

  Možda mi se ne sviđa samo to što mi oduzima taj deo dana. Fali mi taj deo dana. Od svih mojih drugara, ja sam osoba sa najmanje vremena slobodnog. Ja imam sve to da uradim u jednom danu, a sada još i ovo. Al pređem preko toga.

– ne uviđanje korisnosti vaspitnog naloga, što se pre svega odnosi na uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja i programe odvikavanja od zavisnosti;

– nezanimljivost programa.

---

[2] Grub tretman se odnosi na verbalnu agresiju i pretnje, bez fizičke sile, osim u slučaju mladog Roma, koji je to doživeo kao "normalan" tretman.

Značajno mi je samo da bi završio taj vaspitni nalog, da ne bi imao dosije, ovako ne vidim značaj. Većinu tih stvari što pišu u toj knjizi sam već znao.

Nije imalo šta da mi bude neprijatno ali neće se ništa promeniti, jer me teraju da čitam ono što već znam, ne znam šta mogu da postignu sa tim. I ne znam od čega me odvikavaju jer nisam navučen ni na jednu stvar.

Uključenost roditelja u usluge

Većina porodica sebe opaža i opisuje kao "obične", "normalne", bez većih problema ili sa onim uobičajenim, svakodnevnim teškoćama, dok probleme u ponašanju svoje dece roditelji opisuju kao tipične za njihov uzrast, koji ne odstupaju značajno od svojih vršnjaka. Ponekad su roditelji dosta usmereni na posao, zbog čega sami sebi zameraju manju posvećenost deci. U nekoliko slučajeva roditelji su istakli to da njihova deca posebno vole da se ističu i da su u centru pažnje (što je po njihovom mišljenju bio osnovni motiv za krivično delo), ali većina ne opaža da njihova deca imaju izražene probleme u ponašanju. Samo je u nekoliko slučajeva bilo problema koji su zahtevali dodatno uključivanje centra za socijalni rad: jedna romska porodica, jedna hraniteljska porodica, i u nekoliko slučajeva istorija prethodnog porodičnog nasilja zbog čega su roditelji razvedeni.

Iako roditelji uglavnom ne opažaju svoje porodice kao one koje imaju poremećene odnose, većina njih su zadovoljni svojim i detetovim učešćem u programu. Roditelji se obavezno uključuju u prvi sastanak sa detetom, a u daljem radu učestvuju u manjoj ili većoj meri u zavisnosti od naloga, pružaoca usluge i same potrebe. Većina mladih vidi uključivanje roditelja u vaspitni nalog kao pozitivno i osnažujuće iskustvo, sa izuzetkom dvoje mladih koji su naveli da bi više voleli da roditelji nisu bili prisutni.

Mama prisustvuje uvek. Ona pomaže, ako nešto zaboravim ili zaboravim da kažem ona me podseti. To pomaže da pređemo preko problema koji smo imali. Kao to izgubljeno poverenje.

Što se tiče opažanja efekata vaspitnih naloga, mišljenje roditelja je uglavnom slično mišljenju njihove dece u smislu uspostavljanja poverenja i bolje komunikacije. Promene u porodici i odnosima sa njihovim detetom su se kod mnogih dogodile i pre nego što je ono uključeno u program realizacije vaspitnog naloga, jer je sam kontakt sa policijom i sudom već delovao na porodicu da se poveća briga, kontrola i pažnja prema detetu.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Prilikom razmatranja vaspitnih naloga, potrebno je veću pažnju posvetiti analizi efekata programa i povezanosti sadržaja vaspitanih naloga sa efektima programa.

Utisak mladih i njihovih roditelja je da uključivanje u vaspitne naloge i sve aktivnosti koje prate njihovo sprovođenje ima pozitivne efekte. Svi očekuju da se krivična dela više neće ponoviti, što je osnovna svrha vaspitnih naloga.

Na osnovu analize sadržaja aktivnosti i efekata naloga može se reći da oni nisu jednoznačno povezani. Susret sa sistemima policije, pravosuđa i socijalne zaštite je za decu i za porodice u većini slučajeva bilo dovoljno averzivno iskustvo i neka vrsta pravovremenog "otrežnjenja". Time može doći do pozitivnog efekta da se krivično delo više ne ponovi zbog straha i stresa zbog iskustva sa organima formalne socijalne kontrole, čak i kada je sama procedura bila u granicama regularnosti.

Značajan efekat vaspitnih naloga je imalo samo njihovo izricanje koje je doživljeno kao pružanje šanse, nasuprot primeni krivičnih sankcija, što govori o pozitivnom efektu vaspitnih naloga bez obzira na njihov sadržaj i način realizacije.

Mladi su takođe imali prilike da kroz vaspitne naloge i kontakt sa pružaocima usluga steknu bolji uvid u svoje ponašanje i njegove moguće posledice, razviju motivaciju za promenu i unaprede različite veštine koje mogu u tome da im pomognu.

Drugi efekti (na mlade i porodicu) variraju zavisno od početnih problema i o njima se može govoriti tek po ispunjenju vaspitnih naloga praćenjem njegovih dugoročnijih efekata. Iako je ova evaluacija vršena na početku primene vaspitnih naloga, u cilju njihove eventualne modifikacije, ipak, možemo zabeležiti neke pozitivne efekte i u ovoj fazi: unapređenje odnosa sa roditeljima, unapređenje uspeha u školi, sticanje životnih veština, poštovanje različitosti. Ipak, ovakve veštine potrebne su i drugim mladima i svakako da kriterijum da je mlada osoba počinila prestup nije jedini razlog za uključivanje u programe sa ovakvim efektima. Na primer, kriterijum za uključivanje u programe podrške u učenju bi trebalo da bude loš uspeh u školi, jer je takav program potreban svoj deci i mladima sa lošim uspehom, a ne samo onima koja su upućeni na vaspitni nalog.

Za mlade koji imaju mali rizik od nastavka problema u ponašanju ili koji možda ove probleme nisu ni imali, ima se utisak da je vaspitni nalog necelishodan.
Adekvatna primena osmišljenih, primerenih naloga (npr. pomirenje i nadoknada štete kroz posredovanje, individualno savetovanje i grupne, tematske radionice, iskustvo odgovornosti stečeno kroz humanitarni rad, pomoć u učenju) uz kolaborativan, participativan i individualno prilagođen pristup, otvorenu podršku, uspostavljeno poverenje i ohrabrivanje mladih, daje mogućnost da realizacija vaspitnih naloga bude za mladu osobu transformativno iskustvo.

Preporuke za unapređenje primene vaspitnih naloga koje proističi iz analize podataka se odnose na to da je potrebno:

- Unaprediti postupanje policije u radu sa maloletnicima u smislu informisanja o njihovim pravima i prilagođenom postupanju sa njima s obzirom da je sama situacija privođenja u policijsku stanicu za većinu mladih veoma uznemirujuća;
- Preispitati postupak i kriterijume upućivanja maloletnika na vaspitne naloge i njihove funkcije u sistemu pravosuđa, s obzirom na mogućnost olakog

izricanja vaspitnog nalog bez dubljeg razmatranja celishodnosti u slučajevima kada je možda adekvatniji neki drugi postupak;

- Osigurati puno učestvovanje mladih u postupku i punu informisanost o njihovom položaju i mogućnostima, i posvetiti dužnu pažnju njihovoj percepciji situacije, kako bi bez pritisaka doneli odluku o prihvatanju vaspitnog naloga.
- Jasnije povezati vrstu naloga i ciljeve promene. Izgleda da se medijacija između žrtve i prestupnika i uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman sprovode veoma uspešno, sa jasnim ciljem i efektima, što je prepoznato od starne mladih i roditelja.
- Unaprediti postupak usklađivanja potreba maloletnika i vrste i sadržaja vaspitnog naloga i pratećih aktivnosti

U svim slučajevima gde je osmišljen jasan individualizirani pristup, koncipiran svrsishodni program (savetodavni rad, radionice asertivnosti, rešavanja konflikata, medijacija), iskustva su pozitivna, a efekti ohrabrujući. Osnovni elementi kvalitetnih vaspitnih naloga koji u punoj meri obezbeđuju poštovanje prava deteta su:

- *Participativnost*, zasnovana na punoj informisanosti mladih, kako bi se preuzela odgovornost za delo i prepoznala svrha, kao i dobit od vaspitnog naloga i unapredila motivacija za njegovo sprovođenje
- *Svrsishodnost* vaspitnih naloga kao načina da se "...utiče na pravilan razvoj maloletnika i na jačanje njegove odgovornosti kako ubuduće ne bi činio krivična dela (ZMUKDKZML, 2005, član 6), koja nije "jeftino izvlačenje" od težih posledica, ni "dovoljno dobar" izbor u nedostatku mogućnosti da se dokaže nevinost. Svrha vaspitnih naloga mora biti prepoznata od strane svih aktera, kao i samog maloletnika i porodice kako bi bio postignut pun efekat. To istovremeno znači *unapređenje postupka procene indikacija* za primenu vaspitnih naloga kao kategorije, kao i svakog pojedinačnog vaspitnog naloga.
- *Individualizirani pristup* kroz sadržaj specifičnog programa realizacije vaspitnih naloga tako da odgovori na specifične potrebe i rizike mlade osobe i porodice. To istovremeno znači rad na unapređenju procene problema, snaga i rizika.

Stiče se utisak da nedostaje ključna karika - rad na slučaju ("case work"), zbog čega u praksi postoji rizik da CSR prosleđuju "slučajeve" dalje pružaocima usluga bez detaljnije procene stvarnih potreba i svrsishodnosti postupka. Ipak, rad na slučaju svakog maloletnika koji je upućen na vaspitni nalog zahteva dodatne resurse socijalnog rada. Značajno je da su pružaoci usluga u većini slučajeva pokazali izuzetno dobar odnos sa mladima kroz ohrabrivanje, uspostavljanje poverenja, otvorenu komunikaciju, podršku, savetodavni rad i slično, i tako u većini slučajeva kompenzovale neke nedostatke u realizaciji vaspitnih naloga. Moguće rešenje je razvijanju efektivne i efikasne saradnje između organa starateljstva i tužioca ili sudije za maloletnike koji vode slučaj, u kome bi bio uključen postupak stručne obuhvatne procene situacije i potreba, snaga i rizika mlade osobe i u skladu sa tim procenila svrsishodnost primene instituta vaspitnog naloga i adekvatan izbor određenog vaspitnog naloga.

Da bi se došlo do potpunijih saznanja o posledicama primene vaspitnih naloga u toku je istraživanje koje prati efekte nekoliko meseci nakon ispunjenja njihove primene.

LITERATURA

(1) Braithwaite, J. (1898). *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge: Cambridge Univeristy Press.
(2) Council Framework Decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings. Official Journal of the European Communities, 22.03.2001, str. L82/1-L82/4. Dostupno na: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/antitrafficking/files/framework_ decision_2001_220 _on_standing_of_victims_in_criminal_proceedings_en_1.pdf, stranici pristupljeno 23. 03. 2017.
(3) Ćopić, S. (2016). Delinventno ponašanje maloletnih lica: obim i struktura. U: V. Nikolić Ristanović (ur.) *Delinvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji*. Beograd: IGP Prometej, str. 23-29.
(4) Džamonja Ignjatović, T. (2016). Evaluacija efekata pilotiranja primene vaspitnih naloga u Srbiji, U: Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja,* Beograd. 35 (1), str. 47-63.
(5) Henggeler, S. W. (1989). *Delinquency in Adolescence*. Newbury Park: Sage Publications.
(6) Hrnčić, J. (2007). Projekat "Šansa deci za promenu" - inicijativa za reformu maloletničkog pravosuđa u Srbiji. U: L. Kron (ur.) *Kriminalitet u tranziciji: fenomenologija, prevencija i državna reakcija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 371- 382.
(7) Hrnčić, J. (2006). Modeli i praksa restorativnog pravosuđa. U: Džamonja-Ignjatović, T., Žegarac, N. (ur.) *Medijacija, koncepti i konteksti*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju, str. 130 – 140.
(8) Hrnčić, J., Džamonja Ignjatović T., Despotović Stanarević, V. (2011). Evaluacija efekata integrativnog programa tretmana mladih u sukobu sa zajednicom. *Godišnjak,* 5(1), str. 437-453.
(9) Libman, M., Hrnčić, J. (2007). *Priručnik za specijalističke studije u veštinama medijacije između oštećenog i maloletnog učinioca*. Beograd: Centar za medijaciju.
(10) Miers, D., Willemsens, J. (2004). (ur.) *Mapping Restorative Justice. Development in 25 European Countries*. Leuven, Belgium: European Forum for Victim Offender Mediation and Restorative Justice.
(11) Moffit, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: a developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100 (4), str. 674-701.
(12) Republički zavod za statistiku Republike Srbije (2016). *Maloletni učnioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2015. Prijave, optuženja, osude*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
(13) Rutter, M. (1989). Pathways from childhood to adult life. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 30(1), str. 23-51.
(14) Rutter, M., Giller, H., Hagell, A. (1998). *Antisocial Behaivor by Young People*. Cambridge: Cambridge University Press.
(15) Vito, G.F., Maahs, J. R., Holmes, R. M. (2007). *Crminology. Theory, Research, and Policy*. Sudbury: Jones and Bartlett Publishers.

(16) Van Ness, D., Morris, A., Maxwell, G. (2001). Introducing Restorative Justice. U: Morris, Allison, Maxwell, Gabrielle (ur.) *Restorative Justice for Juveniles*. Oxford: Hart Publishing, str. 3 – 16.
(17) Vlaović Vasiljević, D., Džamonja Ignjatović, T., Marković, LJ., Sofrenović, V. (2012). *Nacrt Pravilnika za standarde i procedure za primenu vaspitnih naloga*. Beograd: Republički Zavod za socijalnu zaštitu, interna dokumentacija.
(18) *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (2005) Službeni glasnik Republike Srbije, 61 (85), str. 99-123.
(19) Zehr, H. (2002). *The Litlle Book of Restorative Justice*. USA, Intercourse: Good Books.

MONITORING THE OUTCOMES OF THE IMPLEMENTATION OF DIVERSION MEASURES FOR CHILDREN IN CONFLICT WITH LAW

The paper presents the results of qualitative research aimed to analyze the process and content of the implementation of diversion measures for children in conflict with law. The survey was conducted to include views of participants in future practice improvement. The data were collected by 44 semi-structured interviews of 22 young persons referred to diversion measures in Serbia and 22 their parents from Belgrade, Nis, Novi Sad and Kragujevac. The interviews included various relevant aspects of service implementation such as: reason and a way of inclusion of the youth into the measures, their motivation for accepting it, their participation, the individualization of services, involvement of parents, the experience of purposefulness and content of the service from young persons' perspective, the quality of relationships with the service provider etc. Conclusions based on the content analysis were that diversion measures achieve positive effects, while assessment of their sustainability needs further research. Some recommendations for further improvement of the process of implementation of diversion measures in the practice were proposed.

KEYWORDS: juvenile justice in Serbia / delinquency / behavioural problems / evaluation

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2017 / Vol. XXXVI / 1 / 79-106
Originalni naučni rad

KRIVIČNOPRAVNI I VIKTIMOLOŠKI ASPEKTI EKOLOŠKIH KRIVIČNIH DELA U REPUBLICI SRBIJI*

Nikola Paunović*

Predmet rada su krivičnopravni i viktimološki aspekti ekoloških krivičnih dela. U prvom delu autor razmatra normativni aspekt glave XXIV Krivičnog zakonika koja se tiče krivičnih dela protiv životne sredine uz poseban osvrt na grupni objekt zaštite. Zasebno se pristupa analizi blanketnog karaktera dispozicije ekoloških krivičnih dela sa osnovnom idejom da treba praviti razliku između tri vrste blanketnih normi. Osim toga, u ovom delu rada, predstavljene su pojedine dileme iz sudske prakse. U drugom delu rada dat je prikaz statističkih podaka o broju prijavljenih i osuđenih lica za ekološka krivična dela za period od 2007. do 2015. godine na osnovu njihove obrade od strane Republičkog zavoda za statistiku. Konačno, u poslednjem delu autor se bavi problematikom određivanja kruga žrtvi ekoloških krivičnih dela. Ovo stoga što je pitanje žrtve jedno od najsloženijih kada je reč o ekološkim inkriminacijama budući da posledice ne moraju biti jasno vidljive u svakom konkretnom slučaju, za razliku od nekih drugih krivičnih dela. Stoga se otvara pitanje da li su ekološka krivična dela victimless crime.

Osnovni cilj rada je da se ukaže kako na nedostatke na normativnom planu tako i na dileme sa kojima se susreće sudska praksa u oblasti krivičnopravne zaštite životne sredine kao i da se pruže predlozi za njeno poboljšanje. Pored toga, prikaz statističkih podataka o grupi krivičnih dela protiv životne sredine ima za cilj da ukaže na razmere ekološkog kriminaliteta u Republici Srbiji.

KLJUČNE REČI: ekološka krivična dela / statistički podaci / sudska praksa / žrtve

---

* Naučni rad je izveden iz autorove master teze pod nazivom "Ekološka krivična dela sa krivičnopravnog i kriminalističkog aspekta", odbranjene 2016. godine na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu.

* E-mail: dzoni925@gmail.com

1. UVOD

Ekološki kriminalitet je tema o kojoj se sve češće govori u stručnoj javnosti, a time i sve učestalije posvećuje pažnja u naučnim radovima. Razlozi za takvo interesovanje su višestruki i ogledaju se pre svega u ukazivanju na: potrebu da ljudi žive u zdravom okruženju, težinu posledica koje mogu ostaviti ekološke katastrofe, nedovoljno razvijenu svest građana o potrebi zaštite životne sredine kao i nepotpuno informisanje javnosti o stanju životne sredine.

Posmatrano sa krivičnopravnog aspekta krivična dela protiv životne sredine posebno dobijaju na značaju od 2006. godine kada je glava tzv. ekoloških inkriminacija doživela bitne promene, od toga da je tada izvršeno preispitivanje objekta zaštite kod pojedinih dela (npr. šumska krađa, nezakonit lov i ribolov – do tada dela protiv privrede), do toga da su propisana i nova dela. Osim toga, od tada gotovo da nije bilo neke izmene ili dopune Krivičnog zakonika (u daljem tekstu: KZ) koja je zaobišla glavu ekoloških dela, bilo da je reč o poostravanju kazni, preformulaciji naziva krivičnog dela ili proširivanju kriminalne zone. Međutim, ovakva dinamika neretkih izmena i dopuna ekoloških krivičnih dela nije u srazmeri sa njihovom zastupljenošću u praksi sudova. Stoga se može reći da krivična dela protiv životne sredine predstavljaju nisku prisutnu grupu u strukturi ukupnog kriminaliteta.

S druge strane, glava ekoloških krivičnih dela je izrazito heteromna. Ovo stoga što je u toj glavi obuhvaćena zaštita vazduha, voda, zemljišta, šuma, flore i faune, ali i zaštita od jonizujućih i nejonizujućih zračenja kao i od nezakonitog upravljanja hemikalijama i opasnim otpadom. Ipak, iako raznolika, krivičnopravna zaštita životne sredine nije sveobuhvatna zbog toga što su pojedini njeni aspekti ostali na nivou prekršajne zaštite (npr. zaštita od buke).

Nezavisno od njihove raznolikosti, ekološka krivična dela imaju nekoliko zajedničkih karakteristika. Najpre, kod većine ekoloških krivičnih dela njihova dispozicija je blanketnog karaktera (ko kršeći propise), što ukazuje da je potrebno sadržinu bića upotpuniti sa pojmovima sadržanim u drugim, vankrivičnim propisima. Zatim, kod određenih krivičnih dela u dispozicijama su upotrebljene generalne klauzule (zagađenje u većoj meri i na širem prostoru ili uništenje i oštećenje životinjskog i biljnog sveta velikih razmera ili zagađenje životne sredine u toj meri da je za njegovo otklanjanje potrebno duže vreme ili veliki troškovi) što ukazuje na postojanje neprecizno upotrebljenih pojmova koji zahtevaju dalju konkretizaciju od strane sudova. Dalje, pojedina krivična dela spadaju u *delicta propria* s obzirom da ih karakteriše posebno svojstvo subjekta krivičnog dela. Konačno, kada je reč o obliku krivice, većina krivičnih dela pored umišljajnih ima i nehatne oblike.

Međutim, i pored toga što je izvršeno zakonodavno reformisanje grupe krivičnih dela protiv životne sredine, štaviše može se isticati da taj proces još uvek traje, postoje brojni problemi u praksi koji otežavaju primenu. Jedno od najsloženijih krivičnopravnih pitanja kada je reč o ekološkim krivičnim delima tiče se pitanja

utvrđivanja kauzaliteta odnosno uzročne veze između preduzete radnje i nastupele posledice, što stvara kasnije probleme u vezi dokazivanja krivice učinioca.

Iako, iz navedenih problema u vezi kauzaliteta može proizilaziti jedan od razloga za teškoće u otkrivanju ekoloških dela, čini se da je ozbiljniji problem koji onemogućava ili bitno otežava dolaženje do saznanja za njihovo izvršenje, viktimološko pitanje ko se smatra pasivnim subjektom odnosno, kriminološki rečeno, žrtvom. Odgovor na to pitanje nije jednostavan iz dva razloga: zbog heteromnosti glave ekoloških dela kao i zaštitne funkcije krivičnog prava odnosno granice krivičnopravne prinude. Stoga će u radu, u posebnom delu biti razmatran viktimološki aspekt ekoloških dela.

1.1. Uticaj ekološke svesti na krivično pravo

Zakonska pravila o ekološkim krivičnim delima podrazumevaju primenu normi iz dve grane pravnog sistema, i to ekološke i krivične. Povezanost ove dve grane prava se nalazi u činjenici da ekološko pravo sadrži norme koje predstavljaju materijalnopravni osnov inkriminisanja krivičnih dela protiv životne sredine, dok se krivičnim pravom predviđa i sankcioniše ono ponašanje koje je suprotno materijalnim odredbama ekološkog karaktera (Lilić, Drenovak-Ivanović, 2014: 32). Međutim, iako je krivično pravo primarno represivno sredstvo koje ima za cilj primenu sankcija na već učinjeno ekološko delo, ono za krajnji cilj ima prevenciju (Stojanović, 2015: 6).

U vezi sa tim, izuzetno korisno preventivno sredstvo u cilju sprečavanja izvršenja ekoloških dela jeste pitanje nivoa ekološke svesti stanovništa. Ekološka svest se pre svega stiče vaspitanjem i obrazovanjem, ali i putem naučno-istraživačkog i tehnološkog razvoja, usavršavanja u procesu rada, javnog informisanja i popularizacije zaštite životne sredine.[1] Stoga, ukoliko se od osnovnog preko srednjeg obrazovanja do akademskih oblika nastave mladima usađuje svest o značaju životne sredine za svakog pojedinca i potrebi njene zaštite utoliko će postojati manja verovatnoće da će oni kasnije izvršiti neko ekološko delo. Osim mladih, u akciju zaštite životne sredine treba uključivati i sve ostale građane putem tematskih seminara, konferencija, tribina i sl. koji bi bili dostupni svim zainteresovanim pojedincima putem sredstva javnog informisanja, jer bi se na taj način podizala ekološka svest celog stanovništva čime bi se težilo sprečavanju i suzbijanju ekoloških dela.

Međutim, osim ekološkog znanja, biti ekološki svestan podrazumeva da svaki pojedinac poseduje ekološke vrednosti, ponašanje i stavove. Drugim rečima, ekološki svesno se ponaša pojedinac koji čuva i racionalno koristi prirodna i energetska dobra, koji procenjuje uticaj planirane ekonomske aktivnosti na životnu sredinu, koji sprečava ili ograničava uticaj na životnu sredinu na samom izvoru zagađivanja, i koji čuva i unapređuje kvalitet životne sredine kako za sadašnje, tako i

[1] Zakon o zaštiti životne sredine - u daljem tekstu, ZZŽS ("Sl. glasnik RS", br. 135/2004, 36/2009, 36/2009 - dr. zakon, 72/2009 - dr. zakon, 43/2011 - odluka US i 14/2016), član 6 stav 2.

za buduće generacije. Iz navedenog se uočava kako biti ekološki svestan odnosno kako biti u prilici uvideti potencijalni ekološki problem, kao preventivno sredstvo ima značajan uticaj na krivično pravo. Ipak, u daljem radu će biti reči samo o krivičnom pravom kao represivnom sredstvu u suzbijanju ekoloških krivičnih dela.

2. KRIVIČNOPRAVNI ASPEKT EKOLOŠKIH KRIVIČNIH DELA

Krivičnopravni aspekt ekoloških krivičnih dela otvara niz pitanja koja mogu biti problematična u praksi počev od određivanja grupnog zaštitnog objekta, preko utvrđivanja kauzaliteta, do blanketne dispozicije i tumačenja generalnih klauzula. Pored ovih pitanja, bez ulaženja u dublju analizu bitnih obeležja svakih ekoloških krivičnih dela biće predstavljeni problemi koji postoje u njihovoj primeni.

2.1. Pojam i podele ekoloških krivičnih dela

Ekološka krivična dela se polazeći od opštih odredbi o krivičnom delu mogu odrediti kao sveukupnost ponašanja pojedinaca ili pravnih lica upravljenih protiv životne sredine koja su zakonom predviđena kao krivična dela, protivpravna i skrivljena.[2] U posebnom delu, u glavi XXIV, KZ sadrži 18 krivičnih dela protiv životne sredine koja se mogu klasifikovati u različite podgrupe. U teoriji se nailazi na nekoliko podela. Tako, prema jednoj podeli ekološka krivična dela se dele na tri vrste: prava, neprava i sporedna. Prava ekološka krivična dela su ona koja su sistematizovana u u glavi XXIV KZ zato što su na neposredan način upravljena protiv životne sredine. Neprava ekološka krivična dela su svrstana u druge glave KZ (npr. izazivanje opšte opasnosti) zbog toga što su samo na posredan način upravljena protiv životne sredine. I konačno, sporedna ekološka krivična dela su ona koja se ne nalaze u KZ već su sistematizovana u sporednom krivičnom zakonodavstvu (Jovašević, 2011: 180-181). Prema drugoj podeli razlikuju se opšta krivična dela protiv životne sredine, krivična dela u vezi sa opasnim materijama, krivična dela protiv biljnog i životinjskog sveta i krivična dela nezakonitog lova i ribolova (Lilić, Drenovak, 2014: 59-60). I najzad, u trećoj podeli ekološka krivična dela se razvrstavaju u dve grupe, pri čemu u prvu grupu spadaju krivična dela kojima se štiti životna sredina kao dobro od opšteg značaja, dok u drugu grupu potpadaju krivična dela kojim se štite pojedinačna prirodna dobra (Voštinić, Turanjanin, 2012: 36). Ipak, u radu će biti obrađena samo prava ekološka krivična dela imajući u vidu složenost određivanja grupnog zaštitnog objekta.

2.2. Grupni zaštitni objekat glave krivičnih dela protiv životne sredine

Polazeći od činjenice da je krivično pravo humanistički orijentisano, te da stoga mora polaziti od osnovnih ljudskih prava kao sadržine opšteg objekta zaštite, čini se

[2] Krivični zakonik, ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014), član 14 KZ.

da u odgovoru na pitanje šta je grupni objekat zaštite glave krivičnih dela protiv životne sredine presudan značaj ima odnos čoveka prema životnoj sredini (Stojanović,1995: 294-295). Iz toga razloga životna sredina *per se* ne može biti shvaćena kao objekat zaštite, iako je bitna funkcija koju ona obavlja za ljude. Ipak, grupni zaštitni objekat ove glave je teško odrediti zbog njene izrazito heteromne prirode. Ovo stoga što pored inkriminacija koje se neposredno tiču pitanja značaja životne sredine za čoveka (direktna krivična dela protiv životne sredine) postoje i one kojima se samo posredno i delimično bave tim pitanjem (indirektna krivična dela protiv životne sredine). Kod indirektnih krivičnih dela je sporno šta je njihov primarni objekt zaštite. Stoga, grupni objekt zaštite ove grupe treba posmatrati sa više aspekata.

Najpre, kada je reč o inkriminacijama koje se neposredno tiču pitanja značaja životne sredine za čoveka (direktna krivična dela protiv životne sredine) grupni objekt zaštite treba videti u pravu čoveka na zdravu i očuvanu životnu sredinu odnosno u pravu na blagovremeno informisanje o njenom stanju.[3] U prilog takvom mišljenju je i činjenica da je ovo pravo jedno od osnovnih ljudskih prava zajemčenih Ustavom Republike Srbije.[4] To pravo se svrstava u treću generaciju ljudskih prava. Ipak, pravo na zdravu životnu sredinu se ne može izolovano posmatrati od prava koja pripadaju korpusu prve i druge generacije iz razloga međuzavisnosti ovog prava sa npr. pravom na život i nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta koja spadaju u građanska prava kao i sa pravom na zaštitu fizičkog i psihičkog zdravlja koja spadaju u socijalna prava (Škulić, 2011: 97). Međutim, iako deklarativni apeli u vezi prava na zdravu životnu sredinu nisu nedostajali u našem pravnom sistemu, oduvek se postavljalo važnije pitanje, koliko je to pravo primenjivo u praksi (Škulić, 2001:261).

Stoga se u teoriji, kada je reč o pravu na zdravu i očuvanu životnu sredinu, može naići na pitanje koje probuđuje dvostruku sumnju. S jedne strane, da li se uopšte to pravo može tretirati kao posebno ljudsko pravo i s druge strane, da li se može govoriti o pravu na zdravu životnu sredinu (Škulić, 2011: 98). Naime, što se tiče prvog pitanja, činjenica je da ovo pravo nije formalno propisano u međunarodnim aktima koji se tiču ljudskih prava, pa samim tim nema status univerzalnog prava. U pogledu drugog pitanja, iako Ustav RS govori o pravu na zdravu životnu sredinu, sporno je da li je i koliko je zdrava životna sredina kod nas, pogotovo ako se uzme u obzir da ona ne može biti istog kvaliteta na celoj teritoriji. Uz to, država kao subjekt koji je odgovoran da obezbedi građanima ovo pravo je nemoćna u slučaju prirodnih katastrofa pa zato deluje neprihvatljivo da se državi bezuslovno ustanovi obaveza

[3] Reč je o sledećim krivičnim delima: zagađenje životne sredine (član 260 KZ), nepreduzimanje mera zaštite životne sredine (član 261 KZ), protivpravna izgradnja i stavljanje u pogon objekata i postrojenja koja zagađuju životnu sredinu (član 262 KZ), oštećenje objekata i uređaja za zaštitu životne sredine (član 263 KZ), oštećenje životne sredine (član 264 KZ), uništenje, oštećenje, iznošenje u inostranstvo i unošenje u Srbiju zaštićenog prirodnog dobra (član 265 KZ) unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija (član 266 KZ), nedozvoljena izgradnja nuklearnih postrojenja (član 267 KZ) i povreda prava na informisanje o stanju životne sredine (član 268 KZ).

[4] Ustav Republike Srbije – u daljem tekstu, Ustav RS ("Sl. glasnik RS", br. 98/2006), član 74.

obezbeđivanja ovog prava građanima u svim situacijama, pa čak i onda kada ona nije u mogućnosti da spreči delovanje prirodnih sila. Stoga, se u teoriji zaključuje da bi trebalo da se govori o pravu na odgovarajuću životnu sredinu (Škulić, 2011: 99-100).

Imajući u vidu navedenu odredbu Ustava RS koja se tiče prava na zdravu životnu sredinu i stav iz teorije o pravu na odgovarajuću životnu sredinu, a uzimajući u obzir i Zakon o zaštiti životne sredine koji definiše kvalitet životne sredine kao stanje životne sredine koje se iskazuje fizičkim, hemijskim, biološkim, estetskim i drugim indikatorima čini se da bi bilo osnovano govoriti o *pravu na kvalitetnu životnu sredinu* odnosno životnu sredinu takvog kvaliteta koja bi zadovoljavala potrebe sadašnjih generacija, ali isto tako i pružala mogućnosti da se poboljšava i očuva za buduće generacije, baš kako to i navodi Ustav RS.[5] Ovakvo određenje ovog prava bilo bi u skladu sa koncepcijom o održivom razvoju, jer bi se na taj način postigao željeni balans između neophodnosti obavljanja delatnosti koje mogu prouzrokovati štetne posledice po zaštitu životne sredine, a kojima se obezbeđuju potrebe sadašnjih generacija i obaveze da se životna sredina štiti i za buduće generacije.

Svakako, i stav o pravu na kvalitetnu životnu sredinu ne bi mogao da bude lišen prigovora oko različitog nivoa kvaliteta životne sredine zavisno od mesta gde se meri zagađenje. Međutim, imajući u vidu da sve zemlje, ali štaviše i pojedine oblasti u okviru iste zemlje nisu jednake u pogledu pitanja zdrave životne sredine, čini se da bi pomenuti stav bio precizniji od prava na zdravu životnu sredinu, jer bi pružao mogućnost državama u kojima ne postoji zdrava životna sredina, da rade na usvajanju mera kojima bi se postepeno uspostavljao dostojan kvalitet životne sredine koji je neophodan za život i zdravlje ljudi u svim krajevima svojih država. Kroz preduzimanje mera za uspostavljanje i održavanje kvaliteta životne sredine pružala bi se mogućnost državi da deluje i preventivno u cilju sprečavanja zagađenja, ali i da radi na eliminisanju posledica ukoliko je nastupilo zagađenje.

Na drugoj strani nalaze se indirektne inkriminacije protiv životne sredine koje se samo posredno i delimično tiču pitanja značaja životne sredine za čoveka, pa je kod takvih dela potrebno drugačije odrediti njihov objekt zaštite. Reč je o tzv. krivičnim delima protiv biljnog i životinjskog sveta.[6] Međutim, kako životinje i biljke nemaju status objekta zaštite već objekta radnje, budući da je zadatak krivičnog prava da štiti prava čoveka i druge osnovne društvene vrednosti, a ne prava životinja stoga i ovde treba pristupiti pitanju objekta zaštite sa humanističkog stanovišta. U tom smislu objekt zaštite tih krivičnih dela treba videti u pravima i obavezama koje ljudi imaju prema životinjama ili biljkama. Zavisno od krivičnog dela to može biti pravo vlasnika na život, zdravlje i dobrobit životinje kao i obaveza drugih da svojim ponašanjem ne ugrožavaju to pravo (ubijanje i zlostavljanje životinja i zagađivanje hrane i vode za ishranu, odnosno napajanje životinja), obaveza vlasnika da preduzima mere za

[5] Vid. član 3 tačka 2 ZZŽS.
[6] Radi se o sledećim krivičnim delima: ubijanje i zlostavljanje životinja (član 269), prenošenje zaraznih bolesti kod životinja i biljaka (član 270 KZ), nesavesno pružanje veterinarske pomoći (član 271), proizvodnja štetnih sredstava za lečenje životinja (član 272) i zagađivanje hrane i vode za ishranu, odnosno napajanje životinja (član 273).

suzbijanje ili sprečavanje bolesti kod životinja ili bilja za vreme epidemije (prenošenje zaraznih bolesti kod životinja i biljaka), pravo vlasnika na *lege artis* zdravstvenu zaštitu životinja (nesavesno pružanje veterinarske pomoći i proizvodnja štetnih sredstava za lečenje životinja).

Konačno, postoje dela kod kojih je sporno da li objekt zaštite treba posmatrati sa privrednog ili ekološkog apsekta.[7] Odgovor na to pitanje ne može biti nedvosmislen budući da bi privrednici zagovarali privredni, nasuprot ekolozima koji bi podržali ekološki pristup objektu zaštite ovih dela. Ipak čini se da je to pitanje manje važno od toga kako postaviti njihov objekt zaštite. Drugim rečima, da li se tim delima štite šume, lov i ribolov kao sastavni delovi životne sredine ili kao privredne grane. Čini se da odgovor na ovo pitanje zavisi od diskrecione odluke zakonodavca koji opredeljuje mesto u posebnom delu u koje će svrstati ova dela. Prema sadašnjem stanju stvari zakonodovac je dao prednost ekološkoj vrednosti šuma ispred njihovog privrednog značaja (Batrićević, 2012: 112). To znači da primarni objekt zaštite ovih dela treba videti u opštekorisnim funkcijama koje šume, divljač i ribe imaju za čoveka.

2.3. Blanketni karakter ekoloških krivičnih dela

Ekološka krivična dela karakteriše postojanje blanketne dispozicije norme (ko kršeći propise, ko protivno propisima), što znači da za upotpunjavanje sadržine bića treba izvršiti analizu vankrivičnih, ekoloških propisa. Drugim rečima, bitno je u činjeničnom opisu dela navesti odredbe kog propisa nisu ispoštovane pri čemu treba praviti razliku između tri vrste blanketnih normi. Prvu vrstu čine tzv. neprave blanketne norme koje postoje samo kod nekoliko dela (zagađivanje životne sredine, oštećenje životne sredine i ubijanje i zlostavljanje životinja), a prepoznaju se po tome što se radnja izvršenja ostvaruje kršenjem propisa. Drugu vrstu ujedno i brojniju budući da postoje kod većine ekoloških krivičnih dela predstavljaju tzv. prave blanketne norme kod kojih je određeno da se radnja izvršenja preduzima protivno propisima (npr. krivično delo pustošenje šuma ili unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija). I treća vrsta jesu tzv. neopredeljene blanketne norme, kod kojih u njihovoj dispoziciji nije navedeno ni da se radnja preduzima protivno niti kršenjem propisima (npr. krivično delo uništenje, oštećenje, iznošenje u inostranstvo i unošenje u Srbiju zaštićenog prirodnog dobra i to samo prvi osnovni oblik). Međutim, i takva krivična dela su blanketnog karaktera jer odgovor da li je postoji neko bitno obeležje bića (npr. objekt radnje) zavisi od odredbi iz sporednog zakonodavstva. U stvari, neopredeljene blanketne norme treba posmatrati kao podvrstu nepravih.

Razlikovanje između pravih i nepravih vrsta blanketnih normi je bitno praviti zbog različitog dejstva preduzete radnje izvršenja. Naime, dok kod pravih blanketa radnja izvršenja ne mora nužno da bude protivpravna, dotle je to slučaj za neprave. Stoga, kada zakonodavac upotrebljava nepravi blanket radnja izvršenja je uvek zabranjena,

[7] To su sledeća krivična dela: pustošenje šuma (član 274), šumska krađa (član 275), nezakonit lov (član 276) i nezakonit ribolov (član 276).

a razlog zašto je korišćena blanketna dispozija leži u potrebi označavanja u činjeničnom opisu dela koji je propis prekršen. S druge strane, kada je naveden pravi blanket, to upućuje na zaključak da je potrebno da se izvrši uvid u ekološke propise kako bi se ustanovilo da li je preduzeta radnja dopuštena ili nije. Drugim rečima, samo kod ove vrste blanketa postojanje dela zavisi od odredbi ekoloških propisa.Navedena distinkcija se najbolje može ilustrovati na sledećim primerima.

Najpre, dok je zagađenje vazduha, vode ili zemljište u većoj meri ili na širem prostoru kao radnja izvršenja krivičnog dela zagađenje životne sredine uvek zabranjena (nepravi blanket), dotle radnja ubijanja životinja kod inkriminacije ubijanje i zlostavljanje životinja nije uvek protivpravna npr. dozvoljeno je zakonom usmrtiti glodare ili insekte (pravi blanket). U prilog tome je i stav Apelacionog suda u Beogradu u predmetu Kž1 7312/10 da nije dovoljno da se navede da su okrivljeni krivi što su ubili nazimicu, već je potrebno da se jasno odredi o kojoj životinji je reč kako bi se dala ocena o zabranjenosti radnji okrivljenih. Iz navedenog razloga začuđuje što je kod krivičnog dela ubijanje i zlostavljanje životinja upotrebljena formulacija nepravog blanketa (ko kršeći).

Dalje, dobar primer pravog blanketa postoji kod krivičnog dela pustošenja šume budući da od odredbi blanketnog propisa zavisi da je radnja izvršenja zabranjena. U tom smislu je stav sudske prakse u predmetu Kž. 1. br. 3037/12 Apelacionog suda u Nišu, da je pre utvrđivanja krivice okrivljenog za to krivično delo potrebno utvrditi da li seča stabala predstavlja pustošenje šuma, u smislu čl. 40. Zakona o šumama. Stoga, kako je prvostepeni sud pre odluke o krivici okrivljenog propustio da odredi veštačenje od strane veštaka šumarske struke na okolnosti da li se izvršena seča u konkretnom slučaju, i to 254 stabla hrasta i cera, ukupne drvne mase 40,66 m3, može smatrati pustošenjem šume, odnosno da li su nastupile štetne posledice na šumu ili zemljište na kojoj su se posečena stabla nalazila, drugostepeni sud je utvrdio bitnu povredu odredaba krivičnog postupka.

U vezi sa tim, postavlja se pitanje kada ćemo moći da kažemo da postoji pustošenje šuma. Odgovor na ovo pitanje ne može biti nedvosmislen budući da ne možemo reći da je ista situacija ako je oboreno jedno stablo u parku ili u gustoj i raspostranjenoj šumi. Ukoliko se posmatraju šume kao objekt zaštite onda ne bi moglo da se radi o pustošenju šuma ukoliko je oboreno svega nekoliko stabala, a nije postojala namera promene namene šumskog zemljišta. U tom smislu je od značaja je predmet K 896/2010 pred Osnovnim sudom u Zaječaru u kome je sud poklonio poverenje nalazu veštaku koji je istakao da se radi o puštošenju šume jer je trajno narušena šumska proizvodnja na mestima gde postoji imajući u vidu da je za oplodnju hrasta potrebno 100 godina i da je na predmetnim parcelama posle čiste seče došlo do zakorovljavanja nepoželjnim zeljastim i drvenastim vrstama. Pored toga, jasno je da postoji pustošenje šume ako je izvršena čista seča tj. seča svih stabala bez dozvole za to, što je potvrđeno u predmetu K7/11 pred Osnovnim sudom u Šapcu, kao i u slučaju pred Osnovnim sudom u Valjevu K 230/13 kada je došlo do čiste seče 46 nedoznačenih stabala graba, hrasta i bukve ukupne bruto mase 12,26m3, pri čemu navadena seča nije odobrena kao vid obnavljanja šume. U suprotnom, ne bi se radilo o pustošenju šume ukoliko postoji odobrenje vlasnika za seču u prored kako bi se

omogućilo obnavljanje šume, što je potvrđeno od strane Osnovnog suda u Valjevu u predmetu K 1665/12.

S druge strane, u slučaju kada je objekat zaštite park ili drvored čini se da je dobro rešenje što KZ postavlja kao radnju izvršenja obaranje jednog ili više stabala. Ovo stoga što ne može biti jednaka situacija ako je oboreno jedno stablo u drvoredu od četiri stabala i obaranje više stabala u parku u kojem postoji veći broj drveća. U prvoj situaciji da bi se radilo o pustošenju dovoljno je da je oboreno i jedno stablo, dok bi u drugoj bilo potrebno da je oboreno više njih. Ipak, može se postaviti pitanje da li je uopšte opravdano uzeti da postoji pustošenje šume kada je oboreno jedno ili nekoliko stabala u parku imajući u vidu da Zakon o šumama navodi da se pod pojmom šume ne podrazumevaju prostori površine ispod 5 ari kao i parkovi u naseljenim mestima.[8] Što se tiče ovog pitanja sudovi su zauzimali suprotna shvatanja. Tako je u jednoj odluci Kž 361/07 Okružnog suda u Čačku navedeno da ukoliko faktičke okolnosti (npr. količina posečene drvne mase, kultura, način seče i dr.) ukazuju da je reč o zemljištu koje se može smatrati šumom, tada za postojanje krivičnog dela pustošenje šuma nije od značaja da li se radnja preduzima na mestu koje je i u formalnom smislu šuma. Međutim, u drugoj odluci Kž 279/09 Okružni sud u Čačku je zaključio da, ukoliko je okrivljeni izvršio seču na parceli za koju je prvostepeni sud utvrdio da po kulturi nije šuma, već livada, pa čak i da je ta parcela ranije obrađivana, a da se na njoj tek poslednjih godina pojavilo samoniklo rastinje, retko, žbunasto bez kvalitetnije drvne mase, sečom tih stabala nije došlo do pustošenja šuma.

Najzad, postoje primeri inkriminacija koje karakterišu prisustvo kako pravih tako i neopredeljenih blanketa što je slučaj kod krivičnog dela uništenja, oštećenja, iznošenja u inostranstvo i unošenje u Srbiju zaštićenog prirodnog dobra. Naime, dok u prvom osnovnom oblik tog dela nije navedeno o kojoj vrsti blanketa je reč, po logici stvari radi se o nepravom jer su radnje uništenja ili oštećenja posebnog zaštićenog prirodnog dobra uvek zabranjene, dotle se u drugom osnovnom obluku upotrebljava formulacija pravog blanketa. Ovo stoga što su radnje izvršenja unošenja u Srbiju i iznošenja u inostranstvo objekta radnje pod određenim uslovima dopuštene, pa od blanketnog propisa zavisi kada će biti protivpravne.

Pored akcesornosti krivičnog prava u odnosu na upravne (ekološke) propise blanketni karakter ekoloških krivičnih dela prepoznaje se i u odnosu prema pojedinačnim upravnim aktima. Navedena veza krivičnog i upravnog prava se najbolje uočava kod krivičnog dela nepreduzimanje mera zaštite životne sredine zbog toga što je inkriminisano kako ne postupanje po opštem tako i po pojedinačnom upravnom aktu o preduzimanju mera zaštite životne sredine. Ključno pitanje ovde jeste da li je za postojanje dela dovoljno "samo" propuštanje radnje dužnog činjenja ili je potrebno prethodno utvrditi pojedinačnim aktom nadležnog organa da je propušteno da se preduzmu mere zaštite životne sredine. Čini se da u slučaju ovog krivičnog dela to nije potrebno, već je dovoljno "samo" nepostupanje

[8] Zakon o šumama ("Sl. glasnik RS", br. 30/2010, 93/2012 i 89/2015), član 5.

garanta po odluci nadležnog organa, budući da bi suprotna praksa vodila nepotrebnom odugovlačenju krivičnog postupka.

2.4. Bitna obeležja bića ekoloških krivičnih dela

2.4.1 Problem kauzaliteta

Utvrđivanje veze između preduzete radnje i nastupele posledice predstavlja jedno od najsloženijih pitanja kada je reč o ekološkim krivičnim delima. Navedeno pitanje dodatno usložnjavaju problemi i dileme na planu radnje izvršenja i posledice. Ovo stoga što ekološko krivično delo podrazumeva pre svega postojanje neke radnje upravljene protiv životne sredine u smislu da postoji društveno relevantno ostvarivanje volje. Međutim, kako nisu sve radnje upravljene protiv životne sredine krivičnopravno relevantne, prethodno je potrebno utvrditi, primenom teorije o objektivnom uračunavanju, da li je uzrok posledice ljudska radnja koja je u zakonu predviđena kao ekološko krivično delo. Sa teorijskog stanovišta jednostavno je reći da se radnja izvršenja kod ekoloških krivičnih dela može sastojati bilo u činjenju ili nečinjenju kojima se povređuju ili ugrožavaju pojedini aspekti životne sredine čime se prouzrokuju ili dovodi u opasnost prouzrokovanje štetne posledice. Ipak, u praksi se mogu pojaviti različiti problemi od pitanja šta je uopšte radnja izvršenja do dileme da li je radnja u zakonu određena isključivo u obliku činjenja ili je moguće da delo bude izvršeno i nečinjenjem.

Najbolji primer koji oličava prvonavedeni problem- određivanje u čemu se sastoji radnja izvršenja, jeste krivično delo oštećenje životne sredine. Ovo stoga što zakonodavac navodi kao radnju izvršenja krajnje neodređeno *inter alia* i izazivanje na drugi način oštećenja životne sredine. Ovako formulisano ovo krivično delo ukazuje da bi svaka radnja koja je podobna da izazove oštećenje životne sredine mogla da bude radnja izvršenja. Na ovakav zaključak upućuje jezičko tumačenje norme u kojoj nije upotrebljena formulacija na drugi sličan način što bi pomoglo da se suzi širok krug radnji koje bi mogle doći u obzir kod ovog dela primenom logičkog tumačenja *argumentum a simili ad simile*. Stoga se čini da nije, s obzirom na *ultima ratio* karakter krivičnog prava, potrebno sankcionisati baš svaku radnju koja je podobna da izazove ošećenje životne sredine, već bi trebalo da se sačini razvrstavanje na radnje kojima se pruža krivičnopravna i prekršajna zaštita. Osim toga može se primetiti da je navedena norma u koliziji sa načelom zakonitosti odnosno njegovim segmentom *nulla poena sine lege certa*.

Drugonavedeni problem se odnosi na problematiku nepravih krivičnih dela nečinjenja, pri čemu je najizraženija na primeru odnosa između inkriminacija protivpravna izgradnja i stavljanje u pogon objekata i postrojenja koja zagađuju životnu sredinu i nepreduzimanje mera zaštite životne sredine. Dilema kod inkriminacije protivpravna izgradnja i stavljanje u pogon objekata i postrojenja koja zagađuju životnu sredinu je da li se radnje izvršenja (dozvola izgradnje, stavljanje u pogon, upotreba objekata ili postrojenja ili primena tehnologije) moraju nužno sastojati u činjenju ili mogu uključivati i nečinjenje. Ukoliko se uzme da je moguće da se ovo delo izvrši i propuštanjem dužnog činjenja, onda bi se radilo o nepravom

krivičnom delu nečinjenja. Iako je kod ovog dela sa formalnog aspekta jasno da su garanti lica koja obavljaju funkciju službenog ili odgovornog lica kao i da obaveza dužnog činjenja proizilazi iz zakonskog propisa, sporno je sa funkcionalnog aspekta da li su propuštanjem radnje izvršenja ostvarena obeležja bića ovog krivičnog dela, jer bi to zavisilo od sadržine garantne obaveze u svakom konkretnom slučaju. Zbog toga se čini da bi u cilju izbegavanja dilema trebalo uzeti da ovo delo postoji samo u slučaju preduzimanja radnji činjenja budući da akti odobrenja podrazumevaju aktivni odnos prema delu, dok bi u slučaju nesprečavanja da se preduzmu navedene radnje izvršenja trebalo uzeti da postoji krivično delo nepreduzimanja mera zaštite životne sredine, budući da je kod tog dela radnja izvršenja postavljena isključivo u vidu nečinjenja.

S druge strane, ključna dilema kada je reč o posledici ekoloških krivičnih dela jeste koji pristup je najadekvatniji s obzirom na posebno izražen akcesorni, fragmentarni i *ultima racio* karakter krivičnog prava. Drugim rečima, da li je s obzirim na navedene karakteristike krivičnog prava dovoljno za uspostavljanje kriminalne zone tražiti samo posledicu u vidu apstraktne opasnosti ili je neophodno da se predvidi krivično delo jedino ako je bar došlo do nastupanja konkretne opasnosti. Ovo stoga što postoje brojni prekršaji i privredni prestupi iz ekoloških propisa kojima su već predviđena protivpravna ponašanja, a da je zadatak krivičnog prava da zaštiti dobra samo od najopasnijih oblika napada na njih. Ilustrativan primer koji oličava postojanje navedene dileme postoji kod krivičnog dela povreda prava na informisanje o stanju životne sredine gde je, s obzirom na predviđenu radnju izvršenja (uskraćivanje podataka ili davanje neistinitih podataka o stanju životne sredine i pojavama koji su neophodni za procenu opasnosti po životnu sredinu i preduzimanje mera zaštite života i zdravlja ljudi), posledicu u vidu apstraktne opasnosti kao i propisanu kaznu, sporno da li je uopšte potrebna krivičnopravna reakcija. Čini se da zbog *ultima racio* karaktera krivičnog prava u suzbijanju protivpravnih ponašanja ima smisla suziti kriminalnu zone ovog dela samo u slučaju kada je usled navedene radnje izvršenja nastupila teža posledica. U prilog tome je i stav u teoriji da je potrebno kod ovog dela da se propišu teži oblici npr. ukoliko dođe do zagađenja životne sredine odnosno smrti ili narušavanja zdravlja ljudi (Joldžić,2014: 169). Ipak, vrlo je nezahvalno davati univerzalni odgovor po pitanju posledice budući da postoje dela kod kojih je zbog intenziteta moguće opasnosti opravdano uspostaviti kriminalnu zonu već na nivou apstraktne opasnosti (npr. nedozvoljena izgradnja nuklearnih postrojenja). Štaviše, u teoriji postoji predlog da treba predvideti i teže oblike ovog dela u slučaju ako je izvršena izgradnja i puštanje u rad nuklearnog postrojenja (Joldžić, Jovašević, 2012:220). U vezi sa tim, takođe ni kod krivičnog dela protivpravna izgradnja i stavljanje u pogon objekata i postrojenja koja zagađuju životnu sredinu nije jasno da li je za postojanje osnovnog oblika za zonu kažnjivosti dovoljno predvideti posledicu u vidu apstraktne opasnosti ili je potrebno zahtevati da je došlo do zagađenja životne sredine. Ipak, čini se da bi trebalo uzeti da je dovoljno da je stvorena mogućnost zagađenja, zbog povećane opasnosti od nastupanja konkretne opasnosti usled izgradnje i stavljanja u pogon objekata i postrojenja koja zagađuju životnu sredinu. Stoga ukoliko bi zaista došlo do zagađenja životne sredine u većoj meri ili na širem prostoru postojalo bi delo iz člana 260 stav 1 KZ.

Nezavisno od navedene dileme, prema vrsti nastale posledice ekološke inkriminacije se mogu podeliti na krivična dela povrede i ugrožavanja. Posledica kod krivičnih dela povrede može se sastojati ili u uništenju ili u oštećenju objekta radnje (npr. oštećenje objekata i uređaja za zaštitu životne sredine uništenje, oštećenje, iznošenje u inostranstvo i unošenje u Srbiju zaštićenog prirodnog dobra). S druge strane, kod krivičnih dela ugrožavanja posledica se može ogledati u vidu apstraktne odnosno moguće opasnosti, pri čemu ona nije obeležje bića krivičnog dela, te se ne mora dokazivati, već je dovoljno da je preduzeta radnja izvršenja (npr. proizvodnja štetnih sredstava za lečenje životinja) ili u vidu konkretne odnosno nastupele opasnosti, pri čemu je ovde ona bitno obeležje bića krivičnog dela i njeno postojanje mora biti dokazano u svakom pojedinačnom slučaju u krivičnom postupku (npr. zagađivanje hrane i vode za ishranu, odnosno napajanje životinja) (Stojanović, 2015:115-116).

U svakom slučaju, kada je utvrđeno postojanje faktičke veze između radnje i posledice potrebno je da se pređe na ispitivanje normativne veze između njih. Drugim rečima potrebno je dokazati da je radnjom učinioca kojom je stvorena pravnorelevantna opasnost, ona realizovana u vidu posledice sadržane u biću krivičnog dela (npr. da je baš usled ispuštanja opasne materije u vodu, došlo do njenog zagađenja). Međutim, ovde dolazi do stvaranja problema na planu dokazivanja, budući da nastupanju ekološke posledice može doprineti naknadno učešće trećeg lica ili delovanje prirodnih pojava kao što je suša, vlaga i sl. Stoga, u pojedinim slučajevima ključni problem može biti odgovor na pitanje kojom i čijom je radnjom nastupila posledica. U prilog tome upitno je da li odgovor teorije o objektivnom uračunavanju, da je dovoljno da se nekom lice posledica pripiše kao njegovo delo ako je ono svojom radnjom stvorilo ili povećalo opasnost iz koje je nastupila posledica, može da se primeni na ekološka krivična dela (Stojanović, 2015: 119). Posebno je problematično dokazati uzročnost kod ekoloških krivičnih dela nečinjenja. Ovo stoga što je teško utvrditi tzv. hipotetički kauzalitet u smislu da je skoro izvesno da posledica ne bi nastupila da je garant preduzeo radnju dužnog činjenja (Stojanović, 2015: 121), (npr. da ne bi došlo do zagađenja životne sredine da je službeno ili odgovorno lice preduzelo propisane mere zaštite životne sredine). Razlog tome leži u potencijalnoj odbrani okrivljenog da bi svakako došlo do zagađenja životne sredine i da je preduzeo radnju dužnog činjenja. Zato se čini da odgovor koji daje ova teorija može imati značaja samo sa teorijskog stanovišta, dok će njegova vrednost u praksi zavisiti od okolnosti svakog pojedinačnog slučaja.

2.4.2 Mesto i vreme izvršenja kao objektivno obeležje bića ekoloških krivičnih dela

Mesto i vreme izvršenja je za krivično pravo značajno utvrditi pre svega kod krivičnih dela koja kao konstitutivno obeležje sadrže određenu naznaku o tome gde i kada radnja izvršenja treba da bude preduzeta. Kada je reč o krivičnim delima protiv životne sredine postoje ona kod kojih je samo mesto (npr.šumska krađa) ili vreme (npr. prenošenje zaraznih bolesti kod životinja i biljaka izvršenja) izvršenja bitno obeležje bića. S druge strane, ima krivičnih dela koja karakteriše kako mesto tako i vreme izvršenja (npr.nezakonit lov i nezakonit ribolov). Iako određivanjem

prostornog i vremenskog aspekta dela zakonodavac po pravilu ne ostavlja otvorena pitanja, to ne morati biti uvek slučaj. U tom smislu kod nezakonitog ribolova sporno pravno pitanje je da li je i za teže oblike dela bitno obeležje bića mesto i vreme izvršenja dela, kao što je to slučaj za osnovni oblik (u vodama u kojima je lov zabranjen ili za vreme lovostaja), budući da je to zakonodavac propustio da navede. Sudska praksa je ispravno zauzela stav u predmetu Kž. 437/07 od 22. marta 2007 pred Okružnim sudom u Beogradu da je za postojanje težih oblika bez uticaja mesto gde se riba lovi, s obzirom da mesto izvršenja krivičnog dela može biti svaka voda u kojoj ribe žive. Ovakav stav je ispravan, nasuprot mišljenju prvostepenog suda u predmetu K 1604/06 pred Prvim opštinskim sudom u Beogradu da mesto koje ne predstavlja ribolovnu vodu ne može predstavljati mesto izvršenja težih oblika krivičnog dela, jer se radi o prostoru gde po povlačenju vode riba obično ugine.

2.4.3 Predmet i sredstva izvršenja kao objektivno obeležje bića ekoloških krivičnih dela

Pitanje predmeta i sredstva izvršenja ekoloških krivičnih dela ima poseban značaj kod nezakonitog lova i ribolova jer je propisano da će se ulov i sredstva za lov odnosno ribolov oduzeti. Međutim, u teoriji je sporno kako shvatiti ulovljenu divljač ili ribu odnosnu sredstva za lov ili ribolov. Kada su u pitanju sredstva za lov ili ribolov jasno je da se radi o primeni mere bezbednosti oduzimanje predmeta, budući da se radi o predmetima koji su upotrebljeni za izvršenje krivičnog dela. U tom smislu je Apelacioni sud u Beogradu zauzeo pravilan stav u predmetu Kž1 1390/11 da je prvostepeni sud izveo pogrešan zaključak da čamac, motor i rezervoar nisu predmeti namenjeni odnosno upotrebljeni za izvršenje dela nezakonit ribolov zbog toga što se radi o sredstvima izvršenja, bez kojih predmetno delo nije moguće izvršiti. S druge strane, ukoliko bi došlo do ulova divljači ili ribe, otvara se pitanje kako njih shvatiti, da li kao predmet koji je nastao izvršenjem dela ili kao imovinsku korist pribavljenu krivičnim delom, budući da se ova mera sastoji u oduzimanju svake imovinske koristi koja je postignuta izvršenjem ili povodom izvršenja krivičnog dela. Čini se da u cilju odgovora na ovo pitanje treba praviti razliku između dve situacije. Prvo, ukoliko je ulovljena divljač odnosno riba samo uhvaćena, npr. radi dalje prodaje, onda ulov treba posmatrati kao imovinsku korist pribavljenu izvršenjem dela, te stoga treba primenjivati meru oduzimanja imovinske koristi. I drugo, ako je ulovljena divljač odnosno riba nakon hvatanja usmrćena, tada takav ulov treba videti kao predmet nastao izvršenjem dela, pa treba primeniti meru oduzimanja predmeta.

2.4.4 Lično svojstvo kao objektivno obeležje bića ekoloških krivičnih dela

Pitanje koje lice je izvršilo delo je bitno obeležje bića svakog krivičnog dela, jer nema dela bez ljudske radnje. Kod većine krivičnih dela, uključujući i ekološka, subjekt je bilo koje lice koje preduzme zakonom predviđenu radnju izvršenja. U tom smislu u vezi subjekta dela kod šumske krađe iz sudske prakse proizilazi mišljenje, usvojeno na sednici Krivičnog odeljenja Apelacionog suda u Kragujevcu, održanoj dana

27.01.2016. godine, da iako učinilac može biti bilo koje lice, to svojstvo može imati i lice koje je angažovalo treće lice radi bespravne seče, s tim što je potrebno na strani lica koje angažuje treće lice da budu ostvareni svi elementi predmetnog krivičnog dela ("radi krađe"), kako bi se razlikovalo eventualno podstrekavanje ili pak pomaganje od saizvršilaštva kod ovog dela.

Ipak, po izuzetku, u određenim slučajevima kao bitno obeležje bića se traži posebno svojstvo učinioca (*tzv. delicta propria).* To se čini bilo tako što se uopšteno navodi lično svojstvo subjekta, (npr. službeno ili odgovorno lice kod nepreduzimanja mera zaštite životne sredine i protivpravne izgradnja i stavljanje u pogon objekata i postrojenja koja zagađuju životnu sredinu), bilo tako što se eksplicitno propiše koje tačno lice može biti subjekt dela, (npr.veterinar ili ovlašćeni veterinarski radnik kod nesavesnog pružanja veterinarske pomoći). Pored navedenih dela kod kojih je zakonodavac izvršio procenu da subjekti mogu biti samo lica posebnog ličnog svojstva, postoje pojedine ekološke inkriminacije koje bi trebalo preformulisati u *tzv. delicta propria*. To se pre svega odnosi na krivično delo nedozvoljena izgradnja nuklearnih postrojenja gde bi po prirodi stvari radnju izvršenja mogla da preduzmu samo ona lica koja su nadležna za izdavanje odobrenja i lica koja imaju faktičku mogućnost da pristupe izgradnji navedenih objekata ili postrojenja. U prilog tome je stav iz teorije da bi u budućim izmenama KZ trebalo tražiti svojstvo službenog lica za učinioca ovog krivičnog dela (Kosanović, 2009:86). Takođe, i kod krivičnog dela povreda prava na informisanje o stanju životne sredine treba razmisliti o mogućnosti uvođenja zahteva za ličnim svojstvom subjekta bilo u osnovnom obliku, bilo kao kvalifikatornu okolnost, budući da po logici stvari obavezu pružanja podataka o stanju životne sredine i pojavama koji su neophodni za procenu opasnosti po životnu sredinu i preduzimanje mera zaštite života i zdravlja ljudi izvršavaju organi javne vlasti preko službenih i odgovornih lica.

2.4.5 Namera i pobuda kao subjektivna obeležja bića ekoloških krivičnih dela

Namera i pobuda kao subjektivna obeležja bića ekoloških krivičnih dela podrazumevaju isključivo prisustvo umišljaja budući da pojačavaju intezitet voljnog elementa za izvršenje dela. Pojedina ekološka krivična dela upravo karakteriše namera ili pobuda od čijeg postojanja u konkretnom slučaju *inter alia* zavisi da li je ostvaren element predviđenosti u zakonu. U tom smislu je posebni oblik dela ubijanje i zlostavljanje životinja koji se odnosi na organizovanje borbe između njih, pri čemu je bitno subjektivno obeležje prisustvo pobude u vidu koristoljublja. Drugim rečima, posebni oblik ovog dela neće postojati ukoliko učinilac preduzima radnju izvršenja bez navedene pobude. Stoga se nameće pitanje da li bi delo trebalo da postoji i u slučaju kada kod izvršioca ne postoji takva pobuda. U pogledu ovog pitanja može se naći mišljenje u teoriji koje bi takvo organizovanje borbi podvelo pod novi oblik mučenja životinja, čime bi se izbeglo da takve radnje ostanu nesankcionisane (Joldžić, 2014: 170). U prilog iznetom mišljenju i je odredba

Zakona o veterinarstvu koja ne traži da se borbe životinja organizuju iz koristoljublja već zabranjuje svaku borbu između njih.[9] U svakom slučaju, stav Apelacionog suda u Beogradu u predmetu Kž1 2671/12 je da se postojanje koristoljublja mora utvrditi na nesumljiv način. Iz tog razloga nije dovoljno okrivljenog oglasiti krivim za poseban oblik zbog toga što je nepoznatim organizatorima borbe pasa uz ugovorenu novčanu naknadu ustupio objekat čiji je vlasnik, već je potrebno da se navedu jasni razlozi u odnosu na koristoljublje.

S druge strane, namera kao bitno subjektivno obeležje bića postoji kod krivičnog dela šumske krađe i to kako za osnovni tako i za kvalifikovani oblik. U slučaju osnovnog oblika radnja izvršenja treba da se vrši sa namerom krađe što nije bio slučaj u predmetu K 35/2012 pred Osnovnim sudom u Zaječaru, budući da je okrivljeni postupao po nalogu čime je oslobođen od optužbe. Takođe, nije dovoljno za postojanje dela ni samo fizičko pomaganje drugokrivljenom u budući da je potrebno da učinilac sa umišljajem preduzima radnju izvršenja radi krađe - stav Drugog osnovnog suda u Beogradu predmetu K 1532/10.

2.5 Objektivni uslov inkriminacije kao uslov kažnjivosti kod ekoloških krivičnih dela

Objektivni uslov inkriminacije, iako ne predstavlja obeležje bića krivičnog dela, nalazi se u zakonskom opisu i bez njega delo ne postoji (Stojanović, 2015:122). Kada je reč o ekološkim krivičnim delima, šumsku krađu karakteriše prisustvo ovog uslova kažnjivosti gde je za postojanje dela potrebno da je usled preduzete radnje izvršenja količina oborenog drveta veća od jednog za osnovni oblik ili pet kubnih metara za teži oblik. Drugim rečima, ukoliko količina oborenog drveta bude manja od jednog kubnog metra postojaće prekšaj, a ne krivično delo. Međutim, kada je reč o objektivnom uslovu inkriminacije kod ovog krivičnog dela treba obratiti pažnju na okolnost da učinilac može imati dozvolu da poseče određenu količinu drveća, pri čemu on radi krađe nastavi i sa sečom preko granica dozvoljenog. U ovakvim slučajevima prilikom utvrđivanja količine oborenog drveta u ukupan iznos neće ulazi u obzir stabla za čije obaranje je postojala dozvola, već samo ono što je preko toga posečeno. U svakom slučaju budući da je cilj propisivanja objektivnog uslova inkriminacije sužavanje kriminalne zone onda je opravdano što je za osnovni oblik granica kažnjivosti postavljena za količinu iznad jednog kubnog metra imajući u vidu razmere i učestalost izvršenja ovog dela.

2.6 Tumačenje generalnih klauzula

Iako u krivičnom pravu korišćenje neodređenih normi predstavlja kršenje načela zakonitosti odnosno njegovog segmenta *nulla poena sine lege certa* u nekim situacijama je neizbežno upotrebiti široke i nejasne formulacije tzv. generalne klauzule radi uspostavljanja razlike između prekršaja i krivičnog dela odnosno

[9] Zakon o veterinarstvu ("Sl. glasnik RS", br. 91/2005, 30/2010 i 93/2012), član 138 stav 6.

osnovnog i kvalifikovanog oblika. Jedna od oblasti krivičnog prava koja obiluje prisustvom dosta nepreciznih pojmova jeste grupa krivičnih dela protiv životne sredine. Stoga se otvara pitanje tumačenja sledećih generalnih klauzula: zagađenje životne sredine u većem obimu ili na širem prostoru, uništenje ili oštećenje životinjskog ili biljnog sveta velikih razmera i zagađenje životne sredine u toj meri da su za njegovo otklanjanje potrebni duže vreme ili veliki troškovi.[10] Iako odgovor na pitanje da li su ostvarene navedene generalne klauzule zavisi od nalaza i mišljenja veštaka u svakom konkretnom slučaju, čini se da je sa teorijskog stanovišta korisno predstaviti orijentacione odgovore koji mogu biti primenjivi u praksi.

Najpre, trebalo bi uzeti da je životna sredina zagađena u većoj meri ili na širem prostoru onda kada je prevaziđen kapacitet životne sredine u tom smislu da su usled veće količine zagađujućih materija premašene tolerantne vrednosti njihovog prisustva u vazduhu, vodi ili zemljištu što ima ili može imati štetne posledice na kvalitet životne sredine i zdravlje ljudi.[11] U tom smislu je i stav sudske prakse u predmetu kž1 3564/10 u kome je Apelacioni sud u Beogradu zaključio da iz nalaza veštaka nije dokazano da je došlo do zagađenja vode u većoj meri zbog nedovoljnog broja uzetih uzoraka sa odgovarajućih mesta.

Dalje, kod generalne klauzule uništenja ili oštećenja životinjskog ili biljnog sveta velikih razmera otvaraju se dva pitanja. Dok se prvo pitanje tiče određivanja šta se podrazumeva pod pojmom oštećenja životinjskog ili biljnog sveta, dotle se drugo odnosi na tumačenje pravnog standarda velikih razmera. Kada je reč o prvom pitanju osnovna dilema je kakve bi posledice trebalo da pogode životinjski ili biljni svet da bi mogli da kažemo da postoji njihovo oštećenje. Drugim rečima, da li pod oštećenjem, pored bolesti i povreda treba obuhvatiti i poremećaje u ponašanju kao posledicu preduzete radnje izvršenja. Smatramo da bi ovaj pojam trebalo tumačiti ekstenzivno i uzeti da oštećenje postoji kako u slučaju kada usled zagađenja životne sredine nastupi neka bolest biljke ili životinje tako i u slučaju povreda ili poremećaja u ponašanju životinja. Što se tiče drugog pitanja potrebno je uspostaviti orijentacione kriterijume za tumačenje pravnog standarda "velikih razmera". U tom smislu predlažemo da jedan od njih bude masovnost posledice u smislu da ona pogađa veliki broj jedinki određene vrste životinja ili biljaka, dalje to bi moglo da bude i široka rasprostranjenost posledice u smislu da se ona lančano širi i na druge lokalitete, utičući i na jedinke koje nisu primarno pogođene izvorom zagađenja. Naravno, nakon određivanja kriterijuma koje treba uzimati u obzir prilikom procene da li je pravni standard velikih razmera ispunjen, potrebno je voditi računa i o vrsti životinja odnosno biljaka koje su pogođene zagađenjem. Naime, treba utvrditi da li se u konkretnom slučaju radi o vrsti koja je široko prisutna na našim prostorima, kada je potrebno da je veći broj jedinki pogođen zagađenjem da bi bio ispunjen element velikih razmera ili naprotiv o endemičnoj, iščezloj, ugroženoj ili nekoj

[10] Ove generalne klauzule se koriste kod sledećih krivičnih dela: zagađenje životne sredine (član 260 KZ), protivpravna izgradnja i stavljanje u pogon objekata i postrojenja koja zagađuju životnu sredinu (član 262 KZ), oštećenje objekata i uređaja za zaštitu životne sredine (član 263 KZ), i oštećenje životne sredine (član 264 KZ).
[11] Vid. član 3 tačka 12, ZZŽS.

sličnoj vrsti što bi ukazivalo da je dovoljno da je uništen ili oštećen mali broj primeraka životinja odnosno biljaka.

Konačno, kada je reč o generalnoj klauzuli zagađenja životne sredine u toj meri da su za njegovo otklanjanje potrebni duže vreme ili veliki troškovi, dilema se javlja kod pitanja koliko je potrebno vremena da protekne, kao i koliki treba da bude iznos troškova potreban za sanaciju životne sredine. Odgovor na ovo pitanje će zavisiti od toga koji je deo životne sredine pogođen zagađenjem, da li je to voda, vazduh, zemljište, flora ili fauna kao i koliki je iznos štete, što će se utvrditi veštačenjem. Čini se da bi trebalo uzeti da je pravni standard "duže vreme" ispunjen onda kada je veštačenjem utvrđeno da je potrebno minimum šest meseci i više za sanaciju životne sredine. S druge strane, pravni standard "veliki troškovi" trebalo bi uzeti da postoji ako je s obzirom na troškove potrebne za vraćanje u pređašnje stanje, neophodna velika količina sredstava i opreme, pri čemu zagađivač, u skladu sa propisima, snosi ukupne troškove mera za sprečavanje i smanjivanje zagađivanja koji uključuju troškove rizika po životnu sredinu i troškove uklanjanja štete nanete životnoj sredini.[12]

2.7. Odgovornost za težu posledicu kod ekoloških krivičnih dela

Za krivična dela prenošenje zaraznih bolesti kod životinja i biljaka, nesavesno pružanje veterinarske pomoći, proizvodnja štetnih sredstava za lečenje životinja i zagađivanje hrane i vode za ishranu, odnosno napajanje životinja kao zajedničke teže posledice koje proizilazi iz osnovnog oblika dela predviđene su uginuće životinja i nastupanje druge znatne štete. U stvari radi se o krivičnim delima kvalifikovanim težom posledicom. Opšta pravila o ovom institutu nalažu da kada je iz krivičnog dela proizašla teža posledica zbog koje zakon za to delo propisuje težu kaznu, ta se kazna može izreći ako je učinilac u odnosu na tu posledicu postupao iz nehata, a i sa umišljajem ako time nisu ostvarena obeležja nekog drugog krivičnog dela.[13] Kod navedenih krivičnih dela dolazi u obzir kako mogućnost da iz osnovnog oblika sa umišljajem nastupi teža posledica iz nehata, ali i iz umišljaja. Dakle, s jedne strane moguća je situacija u kojoj kod učinioca postoji umišljaj upravljen kako na izvršenje dela iz osnovnog oblika tako i u odnosu na težu posledicu. Ovo stoga što teže posledice u vidu uginuća životinja i nastupanja druge znatne štete samo po sebi ne predstavljaju krivično delo. U ovom slučaju za primenu ovog institita potrebno je utvrditi na osnovu okolnosti konkretnog slučaja da je učinilac bio svestan i hteo ili bar pristao kako na izvršenje osnovnog dela tako i na težu posledicu. S druge strane, realna je mogućnost da kod učinioca postoji samo umišljaj upravljen na izvršenje dela iz osnovnog oblika, a da teža posledica ipak nastupi bilo tako što iako je bio svestan olako je držao da do toga neće doći ili da će to moći sprečiti, bilo kada nije bio svestan, ako je prema okolnostima pod kojima je ono učinjeno i prema svojim ličnim svojstvima bio dužan i mogao biti svestan te mogućnosti. Ipak, pre nego što se

[12] Vid. član 9 tačka 6, ZZŽS.
[13] KZ, član 27.

pređe na davanje odgovora na pitanje da li su ispunjeni uslova za primenu ovog instututa potrebno je razrešiti dileme u vezi toga kako treba tumačiti pojmove uginuće životinja i nastupanje druge znatne štete.

Kada je reč o uginuću životinja nije jasno zašto zakonodavac nije precizirao da se ova teža posledica sastoji u uginuću većeg broja životinja kao što je učinjeno npr. kod krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja. Stoga je nejasno da li je dovoljno da je i samo jedna životinja uginula, da bi bio postojao teži oblik navedenih dela, iako prema jezičkom tumačenju proizilazi, budući da je upotrebljena množina, da je potrebno da je uginulo makar dve životinje. Ukoliko je namera zakonodavca bila da teži oblik postoji samo onda kada je došlo do uginuća više životinja, onda je radi izbegavanja pravne nesigurnosti prilikom primene ove odredbe trebalo da predvidi kao težu posledicu uginuće većeg broja životinja. Ipak, čini se da bi najbolji pristup bio onaj kada bi se napravila podela na dela za koje je kod težeg oblika potrebno da je došlo do uginuća većeg broja životinja i drugih gde je sasvim dovoljno samo jedna. U tom smislu kod krivičnih dela prenošenje zaraznih bolesti kod životinja i biljaka i proizvodnja štetnih sredstava za lečenje životinja bi trebalo ostati pri sadašnjem rešenju koje zahteva uginuće većeg broja životinja za postojanje težeg oblik dela. Ovo stoga što je kod ovih dela učinilac svestan da radnju izvršenja preduzima za vreme epidemije i to hoće ili na to pristaje bilo tako što ne postupa po propisima, odlukama ili naredbama kojima se određuju mere za suzbijanje ili sprečavanje bolesti, ili proizvodi radi prodaje odnosno stavlja u promet sredstva za lečenje ili za sprečavanje zaraze kod životinja koja su opasna za njihov život ili zdravlje.

Suprotno, za krivična dela nesavesno pružanje veterinarske pomoći i zagađivanje hrane i vode za ishranu, odnosno napajanje životinja treba izvršiti izmenu odredbe, tako što bi za postojanje težeg oblika bilo sasvim dovoljno tražiti uginuće samo jedne životinje. Kada je reč o krivičnom delu nesavesnog pružanja veterinarske pomoći razlog koji navodi na izneto mišljenje je da radnju izvršenja treba posmatrati sa aspekta lečenja svake životinje pojedinačno. Takođe, i u slučaju zagađivanje hrane i vode za ishranu, odnosno napajanje životinja kakvom škodljivom materijom životne situacije treba posmatrati na individualnom planu (npr. trovanje komšijskog psa). U prilog tome je i predmet K 1057/12 u kome je Osnovni sud u Šapcu oglasio krivim okrivljenog koji je postavio otrovnu materiju na slaninu koja je služila kao mamac za životinje iako je došlo do uginuća samo jednog psa.

S druge strane, teža posledica u vidu nastupanja znatne štete prema zauzetom stavu Krivičnog odeljenja Vrhovnog suda Srbije iz 2006. godine postoji kada iznos štete prelazi 900.000,00 dinara.

Ostavljajući po strani da li je ovako odmeren iznos štete primenjiv i danas imajući u vidu promene vrednosti dinara, akcenat će biti stavljen na reči "drugoj" znatnoj šteti. Polazeći od toga da se prva teža posledica sastoji u uginuću životinja onda bi reč "druga" trebalo da obuhvata slučajeve narušavanje zdravlja životinja ili biljaka u smislu nastupanja bolesti koje su praćene negativnim ekonomskim posledicama za zemlju, uključujući međunarodnu trgovinu životinja ili biljaka odnosno proizvode i hranu životinjskog ili biljnog porekla.

2.8. Problemi na planu dokazivanja odsustva protivpravnosti i krivice kod ekoloških krivičnih dela

Kod dokazivanja odsustva protivpravnosti ekoloških krivičnih dela poseban problem predstavlja odgovor na pitanje da li su kumulativno ispunjeni svi uslovi za primenu instituta krajnje nužde u slučaja kada je delo učinjeno radi toga da učinilac otkloni od svog dobra ili dobra drugoga istovremenu neskrivljenu opasnost koja se na drugi način nije mogla otkloniti, a pri tom učinjeno zlo nije veće od zla koje je pretilo.[14] Ti uslovi se dele kako na one koji se tiču opasnosti koja preti, tako i na one koji su neophodni za otklanjanja opasnosti. Uslovi opasnosti su: neskrivljenost, istovremenost i stvarno postojanje opasnosti. Neskrivljnost znači da opasnost ne sme da bude izazvana sa umišljajem ili iz nehata. Istovremenost znači da se radnja izvršenja mora preduzeti za vreme trajanja opasnosti. Uslov stvarnog postojanja opasnosti je neophodan zbog izbegavanja situacije putativne krajnje nužde koja se rešava primenom pravila o stvarnoj zabludi o razlozima isključenja protivpravnosti. Uslovi otklanjanja opasnosti su: da se ona na drugi način nije mogla otkloniti kao i da učinjeno zlo nije veće od zla koje je pretilo. Ispunjenost navedenih uslova se najbolje može ispitati na primeru iz sudske prakse.

Tako u predmetu Kž1 br. 2104/10 od 12. marta 2010. godine Apelacioni sud u Beogradu je zaključio da je prvostepeni sud pravilno utvrdio da je okrivljeni u konkretnom slučaju postupao u krajnjoj nuždi, budući da je trčanje tri psa koja su lajala ka okrivljenom predstavljalo realnu opasnost koja je upućivala kako na objektivan tako i na subjektivan način o neizbežnoj povredi pravnog dobra, u konkretnom slučaju tela i života okrivljenog. Prema tome, opasnost je u konkretnom slučaju bila realna i postojeća radnja koju je preduzeo okrivljeni odnosno pucanje u pravcu pasa je bilo upereno upravo na otklanjanje opasnosti dejstvom na sam izvor opasnosti. U konkretnom slučaju opasnost koja je pretila oštećenom je bila istovremena sa preduzimanjem radnje od strane okrivljenog radi otklanjanja iste i nije bila ni sa čim skrivljena, te pucanj okrivljenog u pravcu pasa je bilo nužan radi otklanjanja te opasnosti. Takođe, prema mišjenju Apelacionog suda u Beogradu, pravilno je prvostepeni sud zaključio da je u konkretnom slučaju telo i život okrivljenog predstavljalo značajnije pravno dobro od tela i života psa, a ubistvo psa je manje od zla koje je pretilo okrivljenom.

Međutim, u navedenom primeru nedostaju ubedljivi razlozi zašto je sud našao da se opasnost koja je pretila u ovom slučaju od pasa nije mogla otkloniti na drugi način nego ubijanjem. Ovo stoga što je, iako nesporno da je ubistvo psa manje zlo od zla koje je pretilo okrivljenom, kod krajnje nužde neophodno preduzeti sve što je moguće kako ne bi došlo do povrede tuđeg dobra, makar to bilo i bekstvom sa mesta događaja (Stojanović, 2015: 147-148). Na osnovu toga ima smisla isticati da je u ovom primeru zapravo došlo do intenzivnog ekcesa, budući da se čini da je postojalo prostora da se opasnost otkloni na drugačiji i bezbolniji način.

[14] KZ, član 20 stav 2.

U praksi na planu dokazivanja krivice problem predstavlja postojanje stvarne zablude kod učinioca. Prema opštim pravilima zabluda može biti neotklonjiva ako učinilac nije bio dužan i nije mogao da izbegne zabludu u pogledu neke stvarne okolnosti koja predstavlja obeležje krivičnog dela ili u pogledu neke stvarne okolnosti koja bi, da je zaista postojala, činila delo dozvoljenim i otklonjiva kada je mogao i bio dužan da ima pravilnu predstavu o tome.[15] Ključno pitanje koje se ovde postavlja tiče se krivičnopravnog dejstva stvarne zablude odnosno da li ona isključuje krivicu ili ne. U odgovoru na to pitanje ilustrativni su primeri iz sudske prakse kod krivičnog dela nezakonit lov i šumska krađa. Kada je u pitanju drugi osnovni oblik krivičnog dela nezakonit lov, budući da učinilac mora znati da lovi na tuđem lovištvu, sudska praksa je u predmetu Apelacionog suda u Kragujevcu, Kž1 297/13 našla da budući da okrivljeni koji je lovac nije znao da loveći divljač to čini u tuđem lovištu čije granice ne zna, nije izvršio krivično delo nezakonitog lova, jer se nalazio u neotklonjivoj stvarnoj zabludi, budući da nije bio dužan i nije mogao da izbegne zabludu u pogledu stvarne okolnosti koja predstavlja obeležje krivičnog dela. S druge strane, kako je kod krivičnog dela šumske krađe uz umišljaj neophodno i prisustvo svesti o granicama između katastarskih parcela vlasnika šuma Osnovni sud u Požarevcu u slučaj K 1183/10-78 nije prihvatio odbranu okrivljenog da je bio u stvarnoj zabludi imajući u vidu da su mu bile poznate granice šume. Dakle, navedeni primeri daju odgovor na pitanje u kojim slučajevima je isključena krivica kod učinioca. Neotklonjiva stvarna zabluda isključuje uvek krivicu, kako umišljaj tako i nehat. Prema tome, nije krivično delo ono delo koje je učinjeno u neotklonjivoj stvarnoj zabludi.[16] Suprotno, otklonjiva stvarna zabluda ne isključuje nehatno krivično delo kada zakon takvo krivično delo predviđa.[17]

2.9. Pripremne radnje i pokušaj kod ekoloških krivičnih dela

Pripremne radnje jesu u načelu nekažnjive, budući da je po pravilu reč o takvim oblicima ponašanja koji su udaljeni od zone kažnjivosti predviđene zakonom. Ipak, u određenim slučajevima je zakonodavac procenio da je potrebno kažnjavati već od faze pripremanja dela zbog potrebe pojačane zaštite određenih dobara. Iako su u slučaju ekoloških krivičnih dela pripremne radnje u načelu krivičnopravno irelevantne jer nisu kažnjive, posebno teži oblik kod inkriminacije unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija koji se sastoji u organizovanju vršenja dela iz osnovnog oblika izaziva dileme po ovom pitanju. Prvo, da li je reč o pripremnoj radnji. Imajući u vidu propisanu kaznu za ovaj oblik treba uzeti da nije reč o pripremnoj radnji koja je uzdignuta na rang radnje izvršenja, već bi moglo biti reči o *delicta preparata* u smislu odredbe ranijeg Osnovnog krivičnog zakona.[18] Međutim, kako Krivični

[15] KZ, član 28 stav 2.
[16] KZ, član 28 stav 1.
[17] KZ, član 28 stav 3.
[18] Osnovni krivični zakon, član 18, "Službeni list SFRJ", br. 44/76, 36/77, 34/84, 37/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90, 45/90, 54/90,"Službeni list SRJ", br. 35/92, 16/93, 31/93, 37/93, 24/94, 61/2001,"Službeni glasnik RS", br. 39/2003.

zakonik više ne sadrži odredbu o kažnjavanju pripremnih radnji u užem smislu, to znači da ne može da se radi o *delicta preparata,* već je polazeći od činjenice da je upotrebljen trajni glagol potrebno da je došlo do izvršenja dela čije se vršenje organizuje. Štaviše, u teoriji se ističe da je potrebno da je došlo do izvršenja najmanje dva dela iz osnovnog oblika (Stojanović 2016:807). I drugo, da li je za postojanje ovog oblika dela potreban takav stepen organizovanosti u smislu organizovane grupe. Iako izvršenju ovog oblika prethodi dogovor, stvaranje plana i raspodela poslova, treba ostati pri stavu da ne mora da se radi o organizovanoj grupi (Lazarević, 2006:296).

S druge strane, kod pokušaja, ključno pitanje je za koja krivična dela je opravdano kažnjavati za pokušaj. Odgovor na to pitanje zavisi od procene zakonodavca prilikom vrednovanja stepena ugroženosti objekta zaštite. Stoga, ukoliko je iz navedenog razloga potrebno kažnjavati i za pokušaj to se čini bilo tako što se propiše kazna zatvora u trajanju od pet godina ili teža kazna (npr. zagađivanje životne sredine), bilo tako što je eksplicitno propiše kod lakših krivičnih dela da se i za pokušaj kažnjava (npr. šumska krađa). Dalje, određena krivična dela nisu kažnjiva u fazi pokušaja zato što ne sadrže posledicu, bilo da je reč o pravom krivičnom delu nečinjenja (npr. nepreduzimanje mera zaštite životne sredine) ili o delatnosnom delu (npr. osnovni oblik inkriminacije nezakonit lov). Stoga začuđuje da je u vezi sa krivičnim delom nezakonit lov sporno pravno pitanje u praksi da li osnovni oblik dela može ostati u pokušaju. Sudska praksa je u predmetu Kž1. 3176/10 pred Apelacionim sudom u Kragujevcu ispravno zauzela stav da osnovni oblik ne može ostati u pokušaju, budući da kod ovog oblika dela nije nužno, kao kod težeg, da divljač bude ubijena ili ranjena, već se samim lovom, bez obzira da li je došlo do odstrela divljači, ostvaruju svi elementi svršenog krivičnog dela, s tim što je za krivicu neophodan umišljaj. Konačno, postoje dela koja sadrže posledicu, ali kod kojih se ne kažnjava za pokušaj ni kod osnovnog ni kod težeg oblika (npr. ubijanje i zlostavljanje životinja). Međutim, pitanje je koliko je to opravdano ukoliko se npr. pokuša ubiti veći broj životinja, a nastupi smrt jedne životinje. U tom slučaju tzv. kvalifikovan pokušaj dela imajući u vidu propisanu kaznu ne bi bio kažnjiv, a čini se da bi trebalo da bude imajući u vidu da je umišljaj učinioca upravljen na težu povredu objekta radnje. Suprotno, u slučaju osnovnog oblika dela može da se brani sadašnje stanovište da nije potrebno kažnjavati za pokušaj.

3. STATISTIČKI PODACI O EKOLOŠKOM KRIMINALITETU

Smatramo da je korisno predstaviti statističke podatke o krivičnim delima protiv životne sredine upravo kako bi se uočilo koje inkriminacije prati tamna brojka. Na osnovu raspoloživih podataka Republičkog zavoda za statistiku biće prikazan broj podnetih prijava kao i broj osuđenih lica po krivičnim delima protiv životne sredine u 2014. i 2015. godini, uz sumaran osvrt na period od 2007-2013. Uz to biće prikazane i krivične sankcije koje su domaći sudovi najčešće odnosno najređe izricali.

U 2015. godini ukupno je bilo 2205 prijava protiv punoletnih lica za krivična dela protiv životne sredine. Od tog broja najveći broj se odnosi na šumsku krađu 1704, ubijanje i zlostavljanje životinja 205, nezakonit lov 120, pustošenje šuma 85 i nezakonit ribolov 44, dok se prijave za ostala krivična dela kreću od jedne do 12 na nivou cele godine. Od 2205 prijavljenih punoletnih lica samo 549 je i osuđeno. I u ovom slučaju najviše osuđenih je za šumsku krađu 451, zatim za pustošenje šuma 34, dok treće mesto dele krivično delo ubijanje i zlostavljanje životinja i nezakonit ribolov sa 23 osuđena lica, dok je u pogledu osuđenih lica za ostala dela njihov broj zaista zanemarljiv od jednog do 11 osuđenih tokom cele godine.

U pogledu krivičnih sankcija, sudovi su najčešće izricali uslovnu osudu i to 362 puta za sva krivična dela od čega 305 za krivično delo šumske krađe. Potom slede 99 puta novčana kazna i 64 puta kazna zatvora. S druge strane najmanje su izricani rad u javnom interesu i oduzimanje vozačke dozvole, ukupno 15 puta, zatim sudska opomena 6 i kućni zatvor 3 puta u 2015. godini.[19]

Slična situacija je zabeležena i 2014. godine. Te godine je ukupan broj prijava bio 2148 protiv punoletnih lica za krivična dela protiv životne sredine. Od tog broja najviše za šumsku krađu 1678, ubijanje i zlostavljanje životinja 200, nezakonit lov 102, pustošenje šuma 96 i nezakonit ribolov 31, dok se prijave za ostala krivična dela kreću od jedne do 12 na nivou cele godine. Od 2148 prijavljenih punoletnih lica samo 589 je i osuđeno. I u ovom slučaju najviše osuđenih lica je za šumsku krađu 488, zatim za pustošenje šuma 30 i ubijanje i zlostavljanje životinja 25, nezakonit ribolov 21 kao i nezakonit lov 18, dok je u pogledu osuđenih lica za ostala krivična dela njihov broj zaista zanemarljiv od jednog do 11 tokom cele godine. Kad su u pitanju krivične sankcije situacija je sledeća, najviše su sudovi izricali uslovnu osudu i to 342 puta za sva krivična dela od čega 305 za krivično delo šumske krađe. Potom slede 119 puta novčana kazna i 103 puta kazna zatvora. S druge strane najmanje su izricane rad u javnom interesu i oduzimanje vozačke dozvole ukupno 18 puta zatim sudska opomena 5 puta, a zabeležena su i dva slučaja da je učinilac proglašen krivim, a oslobođen od kazne u 2014. godini.[20]

I u periodu od 2007-2013 statističko stanje se ne razlikuje. Ukupan broj prijava varira između 1568 koliko je zabeleženo 2010.godine i 2081 koliko je zabeleženo 2009 godine. Od ukupnog broja prijava za sva krivična dela protiv životne sredine najviše prijava je podneto za krivično delo šumske krađe između 1090 i 1462 prijava godišnje, zatim slede krivična dela nezakonit lov između 97 i 173 prijava godišnje i ubijanje i mučenje životinja između 80 i 196 prijava godišnje. Uz prijave za navedena krivična dela po učestalosti treba napomenuti i krivično delo pustošenje šuma između 69 i 157 prijave godišnje i krivično delo nezakonit ribolov između 29 i 111 prijava godišnje. Krivične prijave se evidentno retko sreću za ostala krivična dela. Što

[19] Republički zavod za statistiku, Bilten punoletnih učinilaca krivičnih dela u Republici Srbiji, 2015. godine http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/02/35/82/SB-617-Punoletni2015.pdf, stranici pristupljeno: 23.2.2017.

[20] Republički zavod za statistiku, Bilten punoletnih učinilaca krivičnih dela u Republici Srbiji, 2014. godine, http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/97/00/SB_603_Pnoletni_ucinioci_KD_2014.pdf, stranici pristupljeno: 23.1.2017.

se tiče broja osuđenih lica najveći broj između 218 i 730 je za šumsku krađu, zatim za nezakonit ribolov između 33 i 65 osuđenih lica godišnje i pustošenje šuma između 17 i 70 osuđenih lica godišnje. Uz osude za navedena krivična dela po učestalosti treba napomenuti i nezakonit lov između 14 i 50 osuđenih lica godišnje i ubijanje i mučenje životinja između 13 i 30 osuđenih lica godišnje. U pogledu krivičnih sankcija situacija je ista kao u prethodne dve godine, sudovi su najviše izricali uslovnu osudu, zatim novčane kazne i kazne zatvora.

4. VIKTIMOLOŠKI ASPEKT EKOLOŠKIH KRIVIČNIH DELA

Viktimološki aspekt predstavlja nezaobilaznu temu kada je reč o ekološkim krivičnim delima budući da se životna sredina svakodnevno zagađuje, ali se retko kada zna da li uopšte ima žrtava. Ovako stanje stvari navodi na pitanje, da li ekološka dela, poput npr. koruptivnih dela ili dela u vezi sa opojnim drogama, mogu da se svrstaju u zločine bez žtrve (eng. *victimless crimes*). Činjenica koja ide u prilog stavu da su ekološka inkriminacije *victimless crimes* jeste problem što ljudi neretko nisu uopšte svesni da su njihova lična ili imovinska prava povređena ili ugrožena izvršenjem dela bilo zato što su posledice nevidljive, bilo stoga što ne nastupaju odmah po izvršenju dela, što otežava otkrivanje izvršioca. Ipak, na ovo pitanje bi trebalo negativno odgovoriti, iako postoje pojedine ekološke inkriminacije kod kojih je problematično prepoznati ko je oštećen njihovim izvršenjem (npr. krivično delo ubijanja i zlostavljanja životinja). Ovo stoga što je jasno da se kod ekoloških dela povređuju ili ugrožavaju prava čoveka koja ima prema životnoj sredini ili njenim pojedinim aspektima zaštite.

Budući da je odgovor na prethodno pitanje negativan, heteromna pravna priroda grupe krivičnih dela protiv životne sredine, osim što stvara probleme u određivanju grupnog objekta zaštite, nameće i dilemu ko se sve može smatrati žrtvom ekoloških inkriminacija. Zato se u teoriji postavlja pitanje da li žrtva ekoloških krivičnih dela može biti, pored pojedinaca i grupe pojedinaca, društvo kao celina, pa čak i životna sredina *per se* (Batrićević, 2013: 119). Odgovor zavisi od toga da li se to pitanje posmatra sa ekološkog ili krivičnopravnog aspekta.

S jedne strane, ako se navedeno pitanje posmatra sa aspekta ekološkog prava, onda bi krug žrtvi ekoloških dela trebalo razumeti šire, uključujući i životnu sredinu *per se* i buduće generacije. Ovo stoga sto se u ekološkom pravu životna sredina tretira kao zaštićeno dobro *per se*, iz čega proizilazi stav da krivičnopravna ekološka zaštita treba da bude zasnovana na biocentričnoj koncepciji (Lilić, Drenovak, 2014: 59). Osim toga, u ekološkom pravu, za razliku od krivičnog, poseban značaj imaju buduće generacije zbog načela održivog razvoja. Suština navedenog načela je da se pravilnim vaganjem između interesa zaštite životne sredine i interesa ekonomskog razvoja uspostavi balans koji će omogućiti zdrav život u prirodnom okruženju ne samo sadašnjim, već i budućim generacijama.

S druge strane, sa krivičnopravnog aspekta, kod ekoloških dela problem predstavlja utvrđivanje ko se sve može smatrati žrtvom njihovog izvršenja, kao što je to jasno npr. kod krivičnih dela protiv imovine ili života i tela. U odgovoru na to pitanje treba

poći od opšteg zaštitnog objekta krivičnog prava, a to je zaštita čoveka i drugih osnovnih društvenih vrednosti. Budući da su granice krivičnopravne prinude postavljene antropocentrično, to znači da su primarni objekt zaštite osnovna dobra čoveka, pa tek onda ostala dobra koja su u funkciji njihovog ostvarivanja. Iz navedenog razloga treba odbaciti mogućnost da se životna sredina *per se* shvati kao žrtva ekoloških inkriminacija, tim pre jer nije grupni zaštitni objekt ekoloških krivičnih dela. Takođe, ni društvo kao celinu, u smislu i sadašnjih i budućih generacija, ne bi trebalo tretirati žrtvom ovih krivičnih dela jer za krivično pravo nije presudno da li se radi i o povredi prava budućih generacija. Osim toga, može se postaviti pitanje sa aspekta krivičnog prava kako se neko ko još nije ni rođen može tretirati žrtvom učinjenog ekološkog dela. Stoga bi na osnovu opšteg i grupnog antropocentričnog zaštitnog objekta krug žrtvi ekoloških inkriminacija trebalo shvatati uže i obuhvatati samo sadašnje generacije pojedinaca i grupa pojedinaca koji mogu da budu pogođeni posledicama učinjenog krivičnog dela.

Posledice kojima pojedinci mogu biti pogođeni izvršenjem ekoloških dela su najčešće finansijski gubici, pogoršanje zdravlja ili gubitak na kvalitetu stanja životne sredine. Najpre, finansijski gubici se mogu javiti u vidu gubitka sredstava za život usled pretrpljene štete ili gubitka prihoda zbog potrebe njene nadoknade. Dalje, zdravsteni problemi se ispoljavaju u oboljevanju od različitih vrsta bolesti kao posledica zagađenja životne sredine, ali i u emocionalnom rastrojstvu usled dugo potrebnog vremena u traženju načina za zaštitu svojih prava pred sudom. Konačno, pojedinci mogu osetiti gubitak na kvalitetu stanja životne sredine zbog toga što su njen prirodni sastav i osobine promenjeni. Sve navedene posledice mogu zahvatiti i grupe pojedinaca koji čine zajednicu ljudi. Ipak, postoji vrsta štete kojoj mogu biti izložene samo kolektiviteti čiji život je u tesnoj vezi sa životnom sredinom. Radi se o gubitku tradicije autohtonih, farmerskih ili priobalnih zajednica (Skinnider, 2011: 35-37). Budući da ove grupe pojedinaca izdržavaju sebe i svoje porodice, ekološke posledice poput zagađenja ili oštećenja životne sredine na prostorima gde one žive može ugroziti njihov opstanak. U tom smislu u teoriji Chalecki govori o ekološkom terorizmu pod kojim podrazumeva nezakonitu upotrebu sile protiv ekoloških resursa sa ciljem lišavanja koristi koje zajednice imaju od njih, kao i radi uništavanja njihove imovine (prema Hall, 2011). Navedene socijalne i kulturne promene primoravaju zajednice ka prinudnom raseljavanju u potrazi za novi načinom života, čime se stvara opasnost da pojedinci postanu žrtve trgovine ljudima (Hall, 2011: 380-381). U vezi sa tim treba dodati da nisu svi pojedinci jednako izloženi ekološkim posledicama, već veći teret migracija trpe siromašnije zajednice. U tom smislu navedenu situaciju Lee opisuje rečima da su siromašni ljudi obično isključeni iz procesa donošenja ekoloških odluka, a kada su one donete nemaju uticaj da ih promene (prema, Hall, 2014:136).

5. ZAKLJUČAK

Iako se činilo da je proces sistematizacije ekoloških inkriminacija okončan, donošenjem Krivičnog zakonika iz 2005.godine koji je predvideo posebnu glavu o krivičnim delima protiv životne sredine, to se nije desilo. Naprotiv, navedena novina

navela je autore na brojna istraživanja o oblasti ekološkog kriminaliteta, budući da je zakonodavac ostavio otvorenim pitanja i dileme, počev od grupnog objekta zaštite, preko nejasnih kriterijuma za svrstavanje pojedinih krivičnih dela u Krivični zakonik odnosno u sporedne vankrivične propise, do izostavljanja krivičnopravne zaštite za pojedine aspekte životne sredine. Na planu dokazivanja ekoloških dela jedno od najsloženijih pitanje jeste utvrđivanje uzročne veze između preduzete radnje i nastupele posledice, što vodi do njihove visoke tamne brojke.

U tom smislu s obzirom na, statistički gledano, mali broj slučajeva podnetih krivičnih prijava za većinu krivičnih dela protiv životne sredine čini se da bi trebalo raditi na razvijanju svesti o potrebi krivičnopravne zaštite životne sredine jer navedeno stanje ukazuje na njihovu skromnu zastupljenost pred sudovima. I dalje se primećuje nesrazmerno veći broj prijava za krivična dela nezakonit lov i ribolov, a pogotovo pustošenje šuma i šumsku krađu, u odnosu na broj preostalih krivičnih dela iz ove glave. S jedne strane, kod krivičnih dela koja se retko prijavljuju, problem može predstavljati otežana mogućnost njihovog otkrivanja, dok s druge strane, kod inkriminacija koje se često prijavljuju i za koje postoje veći broj osuđenih lica, problem treba tražiti u propisanim kaznama. Naime, za takva dela je veoma upitno da li se propisanim kaznama ostvaruje opšta svrha krivičnih sankcija.

Ipak, iako je represija neophodna u cilju suzbijanja ekološkog kriminaliteta treba uzeti u obzir da u ovoj oblasti posebno dolaze do izražaja karakteristike krivičnog prava. Ovo stoga što se životna sredina štiti primarno drugim granama prava (upravnim i građanskim) što upućuje na zaključak da uloga krivičnog prava u ovoj oblasti treba da bude delimična, akcesorna i fragmentarna. Zbog toga bi u budućnosti trebalo razmisliti o preispitivanju zone kažnjivosti kod pojedinih krivičnih dela zbog toga što na osnovu *de lege lata* rešenja deluje da uopšte nije potrebna krivičnopravna zaštita (npr. povreda prava na informisanje o stanju životne sredine). U vezi s tim je večita dilema da li je dovoljno za uspostavljanje kriminalne zone kod ekoloških krivičnih dela tražiti samo posledicu u vidu apstraktne opasnosti ili je neophodno da se predvidi krivično delo jedino ako je bar došlo do nastupanja konkretne opasnosti. Ipak, nedvosmislen odgovor ne postoji jer je nezahvalno davati univerzalni odgovor na pitanje koje zahteva pojedinačni pristup svakom ekološkom krivičnom delu ponaosob.

Kada je reč o viktimološkom aspektu, iako se čini da nije upitno da li su ekološka dela *victimless crime*, dotle postoji razmimoliženja između ekološkog i krivičnog prava po pitanju kruga potencijalnih žrtava. Iako se u ekološkom pravu zagovara ekstenzivno biocentrični pristup tumačenju pitanja žrtvama ekoloških dela, čini se da je ispravan vladajući pristup u krivičnom pravu koji se zasniva na restriktivnom antropecentričnom pristupu. Ovo zato što opšti objekat zaštite u krivičnom pravu jesu osnovna prava čoveka pa tek onda ostala dobra koja su u funkciji njihovog ostvarivanja. Stoga, tek sa daljim razvojem shvatanja u smislu preformulisanja primarne funkcije krivičnog prava od antrocentične ka biocentričnoj bi moglo da se ističe kako je i životna sredina *per se* žrtva ekoloških dela. Do tada pod žrtvama ekoloških dela treba podrazumevati samo pojedince i grupe pojedinaca.

U svakom slučaju, budući da su u radu obrađeni krivičnopravni i viktimološki aspekt krivičnih dela u narednim istraživanjima bilo bi poželjno posebno analizirati odgovornost pravnih lica za ekološka krivična dela imajući u vidu dokazne probleme na planu kriminaliteta korporacija, počev od teškoća oko utvrđivanja međusobnog odnosa lica koja se nalaze na različitim nivoiama odlučivanja u pravnom licu od čega zavisi i osnov odgovornosti pravnog lica za krivično delo (Ilić, 2009:10).Takođe, posebno je bitno kada je reč o ekološkom kriminalitetu neprestano raditi na jačanju preventivnih sredstava za njegovo suzbijanje, budući da je to od neposredne važnosti za život čoveka u zdravoj životnoj sredini.

LITERATURA

Bibliografija:

(1) Batrićević, A. (2012). Krivično delo šumske krađe u pozitivnom pravu Republike Srbije. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. XXXI (1) str 105-130.
(2) Batrićević, A. (2013), Ekološka krivična dela – zločini bez žrtve?. *Temida, 16(1),* str. 113-132.
(3) Voštinić M., Turanjanin V. (2012). Kratak komparativnih prikaz ekoloških krivičnih dela u Srbiji i Republici Srpskoj. U: A. Čavoški, A. Knežević Bojović (ur.), *Ekologija i pravo*. Beograd: Institut za uporedno pravo i Pravni fakultet Univerziteta Union, str. 34-46.
(4) Hall M. (2011). Environmental Victims: Challenges for Criminology and Victimology in the 21st Century. *Journal of Criminal Justice and Security 13* (4), pp. 371-391.
(5) Hall M. (2014). Environmental harm and environmental victims: Scoping out a 'green victimology'. *International Review of Victimology, 20*(1), pp. 129–143.
(6) Ilić P. Goran (2009). *Predgovor Zakonu o odgovornosti pravnih lica za krivična dela*, Beograd: Službeni glasnik.
(7) Joldžić, V., Jovašević D. (2012). *Ekološko krivično pravo, međunarodni i ustavni osnovi, stvarnost i mogućnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
(8) Joldžić, V. (2014). Ekološki delikti i kazne: stvarno i potrebno. U: L. Kron (ur.) Prestup i kazna *de lege lata et de lege ferenda*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
(9) Jovašević, D. (2011). Kaznenopravna zaštita životne sredine. U: S. Lilić (ur.) *Klimatske promene – pravni i ekonomski izazovi*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 172-194.
(10) Kosanović S.(2009). *Ekološki kriminalitet*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu i Javno preduzeće "Službeni glasnik".
(11) Lazarević Lj. (2006). *Komentar krivičnog zakonika*. Beograd: Savremena administracija.
(12) Lilić, S., Drenovak-Ivanović M. (2014). *Ekološko pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
(13) Skinnider E. (2011). Victims of Environmental Crime – Mapping the Issues. Vancouver: The International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy.
(14) Stojanović, Z. (1995). Krivično-pravna zaštita životne sredine. *Pravni život, 44 (9),* str. 291-301.

(15) Stojanović, Z. (2015). *Krivično pravo opšti deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
(16) Stojanović, Z. (2016). *Komentar krivičnog zakonika*. Beograd: Službeni glasnik.
(17) Škulić M. (2001). Krivično-pravna zaštita životne sredine. *Pravni život, 50(9),* str. 257-267.
(18) Škulić M. (2011). Pravo na zdravu životnu sredinu kao ljudsko pravo .U: Marina Matić *et alia* (ur.) *Priručnik za zaštitu životne sredine*. Beograd: Udruženje tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije. str. 95-104.

Propisi:

(19) Ustav Republike Srbije ("Sl. glasnik RS", br. 98/2006).
(20) Krivični zakonik, ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014).
(21) Osnovni krivični zakon, "Službeni list SFRJ", br. 44/76, 36/77, 34/84, 37/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90, 45/90, 54/90,"Službeni list SRJ", br. 35/92, 16/93, 31/93, 37/93, 24/94, 61/2001,"Službeni glasnik RS", br. 39/2003.
(22) Zakon o zaštiti životne sredine ("Sl. glasnik RS", br. 135/2004, 36/2009, 36/2009 - dr. zakon, 72/2009 - dr. zakon, 43/2011 - odluka US i 14/2016).
(23) Zakon o šumama ("Sl. glasnik RS", br. 30/2010, 93/2012 i 89/2015).
(24) Zakon o veterinarstvu ("Sl. glasnik RS", br. 91/2005, 30/2010 i 93/2012).

Sudska praksa:

(25) Presuda Apelacionog suda u Beogradu Kž1 3564/10 od 25.05.2010. godine
(26) Presuda Apelacionog suda u Beogradu Kž1 7312/10 od 01.02.2011. godine.
(27) Presuda Apelacionog suda u Beogradu Kž1 2104/10 od 12. marta 2010. godine
(28) Presuda Osnovnog suda u Šapcu K 1057/12 od 18.02.2013. godine.
(29) Rešenje Apelacionog suda u Nišu Kž1 3037/12, Bilten Apelacionog suda u Nišu 2/2012.
(30) Presuda Osnovnog suda u Valjevu K 1665/12 od 11.04.2013. godine.
(31) Presuda Osnovnog suda u Zaječaru K 896/10 od 09.05.2011. godine.
(32) Presuda Osnovnog suda u Šapcu K 7/11 od 04.03.2011. godine.
(33) Presuda Osnovnog suda u Valjevu K 230/13 od 21.03.2013. godine.
(34) Rešenje Okružnog suda u Čačku Kž 361/07 od 04.09.2007. godine.
(35) Presuda Okružnog suda u Čačku Kž 279/09 od 29.05.2009. godine.
(36) Stav Apelacionog suda u Kragujevcu zauzet na sednici Krivičnog odeljenja, 27.01.2016. godine, Bilten Apelacionog suda Kragujevac, broj 1/2016.
(37) Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu Kž1 3176/10 od 08.04.2011. godine.
(38) Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu Kž1 297/13 od 28.02.2013. godine.
(39) Rešenje Okružnog suda u Beogradu Kž 437/07 od 22. marta 2007. godine.
(40) Presuda Prvog opštinskog suda u Beogradu K 1604/06 od 25.12.2006. godine.

Izvori sa Interneta:

(41) Republički zavod za statistiku, Bilten punoletnih učinilaca krivičnih dela u Republici Srbiji, 2015. godine. http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/02/35/82/SB-617-Punoletni2015.pdf. stranici pristupljeno: 23.2.2017.
(42) Republički zavod za statistiku, Bilten punoletnih učinilaca krivičnih dela u Republici Srbiji, 2014. godine. http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/97/00/SB_603_Pnoletni_uciniocі_KD_2014.pdf. stranici pristupljeno: 23.2.2017.

THE CRIMINAL LAW AND VICTIMOLOGICAL ASPECTS OF ENVIRONMENTAL CRIMES IN THE REPUBLIC OF SERBIA

The paper deals with criminal justice and victimological aspects of ecological crimes. In the first part, the author discusses the normative aspect of Chapter XXIV of the Criminal Code concerning crimes against the environment with special emphasis on group object of protection. Separately is approached to the analysis of the blanket character of disposition of environmental offenses with the basic idea that distinction should be made between the three types of blanket clause. In addition, in this part of the paper, certain dilemmas of jurisprudence were presented. The second part presents the statistical figures for the number of reported and convicted persons for environmental crimes in the period from 2007 to 2015 on the basis of processing by the Statistical Office of the Republic of Serbia. Finally, in the last part the author deals with the issue of determining the victims of environmental crimes. This issue is one of the most complex in terms of eco-incrimination because the consequences may not be clearly visible in each specific case, unlike some other crimes. This raises the question whether the environmental offenses are victimless crime.
The main objective of this paper is to point out the shortcomings of the normative level and the dilemmas faced by the jurisprudence in the field of criminal law protection of the environment and to provide suggestions for its improvement. In addition, statistics aims to draw attention to the proportions of ecological crimes in the Republic of Serbia.

KEYWORDS: environmental crimes / statistics / jurisprudence / victims

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2017 / Vol. XXXVI / 1 / 107-122
Pregledni naučni rad

NEPROPISNO ODLAGANJE OTPADA U SRBIJI - AKTUELNO STANJE I KAZNENOPRAVNA REAKCIJA*

Ana Batrićević*
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Konstantno povećavanje količine otpada različitog porekla predstavlja globalni ekološki problem. Razvijenije zemlje, posebno članice Evropske unije, decenijama nastoje da unaprede sisteme upravljanja otpadom kako bi, primenom odgovarajućih postupaka i mera, omogućile iskorišćavanje otpada kao korisnog resursa i osigurale njegovo bezbedno i održivo odlaganje. Zemlje koje prolaze kroz fazu tranzicije u oblasti zaštite životne sredine suočavaju se sa problemom nepropisnog odlaganja otpada, što se negativno odražava i na životnu sredinu i na zdravlje ljudi nastanjenih u blizini divljih deponija. Imajući u vidu nastojanje Srbije da svoje zakonodavstvo i praksu u oblasti zaštite životne sredine uskladi sa evropskim standardima kao i da ispuni međunarodne obaveze u skladu sa Bazelskom konvencijom, autor analizira postojeće stanje u oblasti nepropisnog odlaganja otpada u Srbiji, sa fokusom na divlje deponije, i pravne mehanizme za sankcionisanje te pojave. Nakon ukazivanja na probleme i prepreke ali i pozitivne iskorake u vezi sa tretmanom i odlaganjem otpada u Srbiji, autor iznosi sugestije za njegovo poboljšanje u skladu sa standardima postavljenim u međunarodnim izvorima prava.

KLJUČNE REČI: otpad / odlaganje otpada / ekološko pravo / ekološki prekršaji / krivična dela protiv životne sredine

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS
* E-mail: a.batricevic@yahoo.com

1. UVOD

Otpad nastaje kao rezultat ukupne ekonomske aktivnosti jedne države, a njegova količina i tretman direktno su povezani sa nacionalnom ekonomijom. Nastajanje otpada zavisi od: stepena industrijskog razvoja, količine, nivoa i vrste industrijskih i privrednih aktivnosti, životnog standarda, načina života, socijalnog okruženja, potrošnje i drugih parametara poput broja stanovnika i efikasnosti upravljanja otpadom (Filipović, Obradović-Arsić, 2012: 143) [1]. Količina proizvedenog otpada u Evropi se iz godine u godinu povećava sa porastom broja stanovnika. Evropska agencija za zaštitu životne sredine navodi da se godišnje u zemljama članicama Evropske unije odbaci oko 1,3 milijarde tona otpada, od čega oko 40 miliona tona spada u kategoriju opasnog otpada (Savić, 2009: 67). Poznato je da otpad predstavlja izvor opasnosti kako za zdravlje ljudi tako i za životnu sredinu. Zato se sve češće čine napori da se ove štetne materije ili unište ili adekvatno uskladište, ali i da se otpad koji se svakodnevno stvara, upotrebi kao koristan resurs (Prlja, Stepić, Savović, 2012: 152).

Prema Zakonu o upravljanju otpadom Republike Srbije[2], otpad obuhvata svaku materiju ili predmet koji držalac odbacuje, namerava da odbaci ili je neophodno da odbaci (član 5. stav 1. tačka 17.). Posebnu vrstu otpada čini opasni otpad, odnosno otpad koji po svom poreklu, sastavu ili koncentraciji opasnih materija može prouzrokovati opasnost po životnu sredinu i zdravlje ljudi i koji ima najmanje jednu od opasnih karakteristika utvrđenih posebnim propisima, uključujući i ambalažu u koju je bio ili jeste upakovan (član 5. stav 1. tačka 18.).

Odlaganje otpada je bilo koja operacija koja ne podrazumeva ponovno iskorišćenje otpada, čak i kada ta operacija ima za sekundarnu posledicu nastajanje supstance ili energije (član 5. stav 1. tačka 16.). U zemljama Evropske unije, upravljanje otpadom zasniva se prvenstveno na korišćenju otpada kao resursa, kako bi se što manje količine istog odlagale na deponije (Filipović, Obradović-Arsić, 2012: 149). Međutim, napredne tehnologije neophodne za ostvarivanje tog cilja su često skupe i teške za implementaciju, pogotovo za zemlje u razvoju.

Zbog toga odlaganje otpada na deponije za sada predstavlja najefikasnije i ekonomski priuštivo rešenje za zemlje u tranziciji (Vujić i dr., 2011: 18).

Zakon o upravljanju otpadom definiše deponiju kao mesto za konačno sanitarno odlaganje otpada na površini ili ispod površine zemlje. Tu spadaju: 1) interna mesta za odlaganje, odnosno deponije gde proizvođači odlažu svoj otpad na mestu nastanka i 2) stalna mesta koja se koriste za privremeno skladištenje otpada duže od jedne godine. Deponijama se ne smatraju skladišta gde se otpad ostavlja radi pripreme za dalji transport do mesta za njegov tretman, odnosno ponovno

[1] Strategija upravljanja otpadom za period 2010-2019. godine, Službeni glasnik RS, br. 29/2010.
[2] Zakon o upravljanju otpadom, Službeni glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010 i 14/2016.

iskorišćenje ili odlaganje na drugim lokacijama i skladištenje pre tretmana, odnosno ponovnog iskorišćenja najduže do tri godine ili za skladištenje otpada pre odlaganja najduže do jedne godine (član. 5. stav. 1. tačka 5.).

Osim što zahteva sve više dragocenog zemljišnog prostora, deponovanje otpada uzrokuje zagađenje vazduha, vode i zemljišta, emisiju metana (CH_4) i ugljen-dioksida (CO_2) u atmosferu i ispuštanje hemikalija i pesticida u zemljište i podzemne vode. Ujedno, deponovanjem otpada se gubi velika količina potencijalno veoma korisnog resursa. Uprkos tom saznanju, u Evropskoj uniji se oko 49% komunalnog otpada odlaže na deponije, 18% se spaljuje u insineratorima, dok se 33% reciklira ili kompostira. Dakle, odlaganje otpada još uvek je prisutno, naročito u novijim članicama Unije (Savić, 2009: 68). Odlaganje otpada na sanitarne deponije koje podrazumevaju postojanje propisane infrastrukture i posedovanje odgovarajućih dozvola, jedan je od prihvatljivih načina tretiranja otpada. Problem, međutim, predstavlja veliki broj divljih, nehigijenskih, deponija ili smetlišta koje nekontrolisano nastaju na teritoriji cele Republike Srbije (Filipović, Obradović-Arsić, 2012: 144), prouzrokujući štetne posledice kako za životnu sredinu tako i za zdravlje ljudi i opstanak biljnog i životinjskog sveta.

2. DIVLJE DEPONIJE U SRBIJI-TRENUTNO STANJE

Neodrživo i neadekvatno postupanje sa otpadom već godinama predstavlja značajan ekološki problem u našoj zemlji (Savić, 2009: 67). Otpad uglavnom završava na neuređenim odlagalištima, vršeći štetan uticaj na zdravlje ljudi, prostor i životnu sredinu, što je u velikom broju opština dovelo do kritičnih situacija. Količine proizvedenog otpada konstantno rastu, a postojeća infrastruktura još uvek nije na zadovoljavajućem nivou (Filipović, Obradović-Arsić, 2012: 143). Nema adekvatne infrastrukture za tretman i odlaganje opasnog otpada, niti postrojenja za tretman opasnog industrijskog otpada odnosno lokacija ili centralnih skladišta za njegovo odlaganje. Zato se opasni otpad privremeno skladišti ili u neodgovarajućim skladištima, od kojih neka postoje i više decenija, ili na fabričkim deponijama. Procenjuje se da čak 62% privremenih skladišta opasnog otpada ne zadovoljavaju propisane uslove, te da se samo 5% opasnog otpada privremeno skladišti na propisan način.[3]

Divlje deponije nemaju identifikovanog vlasnika, nalaze se na neodgovarajućim i/ili nepristupačnim lokacijama, i značajno zagađuju okruženje. (Karanac i dr., 2015: 29) ali i zdravlje ljudi i opstanak biljnog i životinjskog sveta u svom neposrednom okruženju. Kada je reč o nepropisnom odlaganju otpada, Zakon o upravljanju otpadom pravi razliku između divljih i nesanitarnih deponija. Divlja deponija definisana je kao mesto, javna površina, na kojoj se nalaze nekontrolisano odložene različite vrste otpada i koje ne ispunjava uslove utvrđene propisom kojim se uređuje odlaganje otpada na deponije (član. 5. stav. 1. tačka 5a). Nesanitarna deponija ili

[3] Strategija upravljanja otpadom za period 2010-2019. godine, Službeni glasnik RS, br. 29/2010.

smetlište određena je kao mesto gde jedinice lokalne samouprave odlažu otpad u polukontrolisanim uslovima, kojim upravlja javno komunalno preduzeće i koje ima određenu infrastrukturu (ogradu, kapiju, buldožer), a telo deponije nije izgrađeno u skladu sa propisom kojim se uređuje odlaganje otpada na deponije (nema vodonepropusni sloj, drenažni sistem za odvođenje otpadnih voda) (član. 5. stav. 1. tačka 15.).

Osim ekoloških, divlje deponije izazivaju i negativne ekonomske posledice. Naime, postoje procene da u Srbiji ukupna godišnja šteta, prouzrokovana nepropisnim upravljanjem otpadom (uključujući emisije u vazduh i procedne vode sa deponija, emisije od paljenja otpada u dvorištima, štete zbog nepropisnog odlaganja opasnog otpada, leteći pepeo i gubitak resursa) iznosi između 98 miliona i 276 miliona evra (Savić, 2009: 70). Postojeće stanje deponija u Srbiji pokazuje da bi za njihovu rekonstrukciju trebalo izdvojiti oko 415 miliona dinara (Lekić, Jovanović, 2015: 160).

Postoji podatak da je marta 2009. godine u Republici Srbiji identifikovano 4.318 divljih deponija (Filipović, Obradović-Arsić, 2012: 144), da bi u 2010. godini taj broj porastao na 4481.[4] U 2014. godini broj starih i divljih deponija smanjen je na 3.085 (Lekić, Jovanović, 2015: 79), što jeste napredak, ali svakako ne u dovoljnoj meri. Naime, podaci Ministarstva poljoprivrede i zaštite životne sredine Republike Srbije pokazuju da se u oblasti upravljanja otpadom preduzimaju značajni napori kako bi se smanjio broj divljih deponija, odnosno kako bi se one zamenile sanitarnim. Naime, u Izveštaju o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2014. godinu Agencije za zaštitu životne sredine istaknuto je da je na teritoriji Republike Srbije izgrađeno 7 sanitarnih deponija koje su u funkciji, kao i da postoje još 2 koje su u fazi dobijanja dozvole. Takođe je navedeno da se na teritoriji lokalnih samouprava otpad organizovano odlaže na 120 deponija (smetlišta) rasprostranjenih na 123 opštine, kojima u skladu sa Strategijom o upravljanju otpadom predstoji saniranje i zatvaranje (Lekić, Jovanović, 2015: 79).

3. NACIONALNI EKOLOŠKI PROPISI - OPŠTA RAZMATRANJA

Problematika divljih deponija i sankcionisanja nepropisnog odlaganja otpada prevazilaze okvire propisa posvećenih isključivo regulisanju upravljanja otpadom. Budući da je reč o složenom problemu koji preti da ugrozi ne samo životnu sredinu i njene integralne delove (vazduh, vodu, zemljište, biljni i životinjski svet) već i zdravlje ljudi, njegovo rešavanje zahteva sveobuhvatni pristup i poznavanje praktično celukopnog korpusa važećih ekoloških propisa. Za sankcionisanje postupaka koji su direktno ili indirektno povezani sa nepropisnim odlaganjem otpada i koji posredno ili neposredno doprinose stvaranju divljih deponija najznačajnije su kaznene odredbe koje sadrže: 1) Zakon o zaštiti životne sredine[5], 2)

[4] Strategija upravljanja otpadom za period 2010-2019. godine, Službeni glasnik RS, br. 29/2010.
[5] Zakon o zaštiti životne sredine, Službeni glasnik RS, br. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009, 43/2011 i 14/2016.

Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu[6], 3) Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu[7], 4) Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine[8], 5) Zakon o upravljanju otpadom[9], 6) Zakon o ambalaži i ambalažnom otpadu[10], 7) Zakon o komunalnim delatnostima[11], 8) Zakon o hemikalijama[12], 9) Zakon o transportu opasnog tereta[13], 10) Zakon o biocidnim proizvodima[14], 11) Zakon o zaštiti vazduha[15], 13) Zakon o zdravlju bilja[16], 14) Zakon o veterinarstvu[17], 15) Zakon o lekovima i medicinskim sredstvima[18], 16) Zakon o sanitarnom nadzoru[19], 17) Zakon o zdravstvenoj zaštiti[20], 18) Zakon o standardizaciji[21], 19) Zakon o planiranju i izgradnji[22], 20) Zakon o vodama[23], 21) Zakon o zaštiti zemljišta[24], 22) Zakon o poljoprivrednom zemljištu[25] i 23) Zakon o šumama[26]. Poseban značaj ima zakon o upravljanju otpadom, te je analizi njegovih opštih i kaznenih odredbi posvećen poseban deo rada.

4. ZAKON O UPRAVLJANJU OTPADOM

Zakonom o upravljanju otpadom uređena su sledeća pitanja: 1) vrste i klasifikacija otpada; 2) planiranje upravljanja otpadom; 3) subjekti upravljanja otpadom; 4) odgovornosti i obaveze u upravljanju otpadom; 5) organizovanje upravljanja otpadom; 6) upravljanje posebnim tokovima otpada; 7) uslovi i postupak izdavanja dozvola; 8) prekogranično kretanje otpada; izveštavanje o otpadu i baza podataka; 9) finansiranje upravljanja otpadom; 10) nadzor upravljanja otpadom i 11) druga pitanja od značaja za upravljanje otpadom (član 1.).

---

[6] Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu, Službeni glasnik RS, br. 135/2004 i 88/2010.
[7] Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu, Službeni glasnik RS, br. 135/2004 i 36/2009.
[8] Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine, Službeni glasnik RS, br. 135/2004 i 25/2015.
[9] Zakon o upravljanju otpadom, Službeni glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010 i 14/2016.
[10] Zakon o ambalaži i ambalažnom otpadu, Službeni glasnik RS, br. 36/2009.
[11] Zakon o komunalnim delatnostima, Službeni glasnik RS, br. 88/2011.
[12] Zakon o hemikalijama, Službeni glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010, 92/2011, 93/2012 i 25/2015.
[13] Zakon o transportu opasnog tereta, Službeni glasnik RS, br. 88/2010.
[14] Zakon o biocidnim proizvodima, Službeni glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010, 92/2011 i 25/2015.
[15] Zakon o zaštiti vazduha, Službeni glasnik RS, br. 36/2009 i 10/2013.
[16] Zakon o zdravlju bilja, Službeni glasnik RS, br. 41/2009.
[17] Zakon o veterinarstvu, Službeni glasnik RS, br. 91/2005, 30/2010 i 93/2012.
[18] Zakon o lekovima i medicinskim sredstvima, Službeni glasnik RS, br. 30/2010 i 107/2012.
[19] Zakon o sanitarnom nadzoru, Službeni glasnik RS, br. 125/2004.
[20] Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br. 07/2005, 72/2009, 88/2010, 99/2010, 57/2011, 119/2012, 45/2013, 93/2014, 96/2015 i 106/2015.
[21] Zakon o standardizaciji, Službeni glasnik RS, br. 36/2009 i 46/2015.
[22] Zakon o planiranju i izgradnji, Službeni glasnik RS, br. 72/2009, 81/2009, 64/2010, 24/2011, 121/2012, 42/2013, 50/2013, 98/2013, 132/2014 i 145/2014.,
[23] Zakon o vodama, Službeni glasnik RS, br. 30/2010 i 93/2012.
[24] Zakon o zaštiti zemljišta, Službeni glasnik RS, br. 112/2015.
[25] Zakon o poljoprivrednom zemljištu, Službeni glasnik RS, br. 62/2006, 65/2008, 41/2009 i 112/2015.
[26] Zakon o šumama, Službeni glasnik RS, br. 30/2010, 93/2012 i 89/2015.

Zakon o upravljanju otpadom insistira na tome da se odlaganje otpada na deponiju vrši samo ukoliko ne postoji drugo odgovarajuće rešenje, u skladu sa načelom hijerarhije upravljanja otpadom. Pri tome je istaknuto da se otpad mora odlagati na deponiju koja ispunjava tehničke, tehnološke i druge uslove i zahteve, u skladu sa dozvolom izdatom na osnovu tog zakona. Pre odlaganja otpad se tretira u skladu sa relevantnim propisima. U zavisnosti od vrste otpada koji se na njima odlaže Zakon o upravljanju otpadom razlikuje sledeće vrste deponija: 1) deponije za inertan otpad, 2) deponije za neopasan otpad i 3) deponije za opasan otpad. Zakon izričito zabranjuje zajedničko odlaganje opasnog otpada sa drugim vrstama otpada na istoj lokaciji, osim u slučajevima utvrđenim posebnim propisom (član 42).

Inspekcijski nadzor nad primenom odredaba Zakona o upravljanju otpadom vrši Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine preko inspektora za zaštitu životne sredine (član 84.). U vršenju poslova inspekcijskog nadzora inspektor ima pravo i dužnost da proverava i kontroliše, između ostalog: ispunjenost uslova za rad deponija, a posebno sprovođenje nadzora lokacije pre otpočinjanja operacija odlaganja radi utvrđivanja ispunjenosti uslova iz dozvole, kao i zatvaranje i rekultivaciju postojećih deponija otpada i nadzor nad deponijom posle njenog zatvaranja u periodu od najmanje 30 godina (član 85. stav 1. tačka 9.). Kada je u pitanju kontrola divljih deponija treba istaći da je inspektor ovlašćen da naredi sprovođenje rekultivacije deponije posle njenog zatvaranja i nadzor nad deponijom u periodu od najmanje 30 godina, u cilju smanjenja rizika po zdravlje ljudi i životnu sredinu (član 86. stav 1. tačka 16.), da zabrani rad deponije koja ne ispunjava propisane tehničke, tehnološke i druge uslove i zahteve (član 86. stav 1. tačka 35.), da zabrani odlaganje otpada koji nije prethodno podvrgnut tretmanu i odlaganje opasnog otpada sa drugim vrstama otpada na istoj lokaciji, odnosno deponiji (član 86. stav 1. tačka 36), kao i da zabrani odlaganje komunalnog otpada suprotno zakonu i uslovima u izdatoj dozvoli (član 86. stav 1. tačka 38). Za sprečavanje nepropisnog odlaganja opasnog otpada posebno su važna ovlašćenja inspektora da zabrani sakupljanje, transport, tretman, odnosno skladištenje, ponovno iskorišćenje i odlaganje opasnog otpada koji nije obeležen i upakovan na način kojim se obezbeđuje minimalan uticaj na zdravlje ljudi i životnu sredinu (član 86. stav 1. tačka 40), kao i da zabrani odlaganje opasnog otpada bez prethodnog tretmana kojim se značajno smanjuju opasne komponente i njihova svojstva, masa i zapremina (član 86. stav 1. tačka 42.).

Kaznenim odredbama Zakona o upravljanju otpadom, određana ponašanja koja predstavljaju kršenja njegovih odredbi inkriminisana su ili kao privredni prestupi ili kao prekršaji i za njih su propisane odgovarajuće kazne i zaštitne mere. Kada je u pitanju sankcionisanje nepropisnog odlaganja otpada, treba istaći da je predviđeno da će se novčanom kaznom od 1.500.000 do 3.000.000 dinara kazniti za privredni prestup privredno društvo, preduzeće ili drugo pravno lice, ako ne pribavi dozvolu za odlaganje otpada i otpad ne odlaže u skladu sa tom dozvolom, ako ne obezbedi sprovođenje propisanih mera kojima se obezbeđuje zaštita životne sredine, ako ne obezbedi rekultivaciju deponije i nadzor nad deponijom posle njenog zatvaranja u periodu od najmanje 30 godina, ako u slučaju udesa na deponiji bez odlaganja ne obavesti nadležni organ (član 88. stav 1. tačka 4.), ako na deponiju primi otpad koji

ne ispunjava uslove o odlaganju otpada propisane dozvolom ili ako o odbijanju prihvatanja ne obavesti nadležni organ (član 88. stav 1. tačka 5.), ako vrši odlaganje otpada na lokaciji koja ne ispunjava tehničke, tehnološke i druge propisane uslove, odnosno suprotno uslovima utvrđenim u dozvoli ili bez prethodnog tretmana ili ako odlaže opasan otpad zajedno sa drugim vrstama otpada (član 88. stav 1. tačka 12.). Propisano je da će se novčanom kaznom od 100.000 do 200.000 dinara kazniti i odgovorno lice u privrednom društvu, preduzeću i drugom pravnom licu ako učini neki od navedenih privrednih prestupa (član 88. stav 3.). Za strano pravno lice koje ima predstavništvo na teritoriji Republike Srbije i/ili u slučaju da je neki od navedenih privrednih prestupa učinjen na teritoriji Republike njegovim prevoznim sredstvom, predviđena je kazna 1.500.000 do 3.000.000 dinara (član 88. stav 4.). Novčanom kaznom od 100.000 do 200.000 dinara za isti privredni prestup kažnjava se i odgovorno lice u stranom pravnom licu (član 88. stav 5.).

Pored propisane novčane kazne, za navedene privredne prestupe se privrednom društvu, preduzeću ili drugom pravnom licu može izreći i zaštitna mera zabrane obavljanja određene privredne delatnosti, a odgovornom licu zaštitna mera zabrane vršenja određene dužnosti u trajanju do deset godina (član 89. stav 1.). Pored toga, za te privredne prestupe se uz kaznu može izreći i zaštitna mera oduzimanja predmeta koji su upotrebljeni ili namenjeni za izvršenje privrednog prestupa, odnosno koji su nastali izvršenjem privrednog prestupa (član 89. stav 2.).

Kada je u pitanju prekršajnopravno sankcionisanje nepropisnog odlaganja otpada, treba navesti da se privredno društvo, preduzeće ili drugo pravno lice može kazniti za prekršaj novčanom kaznom od 500.000 do 1.000.000 dinara ako ne obezbedi sprovođenje radnog plana postrojenja, ako kao operater postrojenja za tretman otpada ili kao operater na deponiji ne vodi propisane evidencije ili ne odredi kvalifikovano lice odgovorno za stručni rad u postrojenju, odnosno na deponiji (član 90. stav 1. tačka 5.) i ako postupa sa komunalnim otpadom u suprotnosti sa odredbama Zakona o upravljanju otpadom (član 90. stav 1. tačka 7.) Za navedene prekršaje kažnjava se i odgovorno lice u privrednom društvu, preduzeću ili drugom pravnom licu novčanom kaznom od 25.000 do 50.000 dinara (član 90. stav 3.), dok se preduzetnik može kazniti novčanom kaznom od 250.000 do 500.000 dinara ili kaznom zatvora do 30 dana (član 90. stav 4.). Za prekršaj koji se odnosi na nepostupanje sa komunalnim otpadom u skladu sa relevantnim odredbama Zakona o upravljanju otpadom (član 90. stav 1. tačka 7.), fizičko lice može se kazniti novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara ili kaznom zatvora do 30 dana.

Uz kaznu se za navedene prekršaje može izreći i zaštitna mera oduzimanja predmeta koji su upotrebljeni ili namenjeni za izvršenje prekršaja, odnosno koji su nastali izvršenjem prekršaja (član 91.).

Odgovorno lice u organu državne uprave, odgovorno lice u jedinici lokalne samouprave, imalac javnih ovlašćenja, odnosno ovlašćeno pravno lice može se kazniti za prekršaj novčanom kaznom od 25.000 do 50.000 dinara ako ne obezbedi i ne sprovodi upravljanje otpadom na teritoriji jedinica lokalne samouprave pod uslovima i na način utvrđenim zakonom, strategijom i sporazumom skupština jedinica lokalne samouprave (član 92. stav 1. tačka 3.), ako vrši ispitivanje otpada bez

propisanog ovlašćenja ili suprotno izdatom ovlašćenju ili ako u vršenju tih poslova postupa na protivpravan, nemoralan i nedostojan način (član 92. stav 1 tačka 4.), ako ne uredi selekciju i odvojeno sakupljanje otpada, ako ne obezbeđuje odlaganje otpada iz domaćinstva u kontejnere ili na drugi način, ako ne organizuje i ne opremi centre za sakupljanje otpada iz domaćinstva koji nije moguće odložiti u kontejnere za komunalni otpad (član 92. stav 1. tačka 5.), ako ne izvrši evidenciju divljih deponija i postojećih nesanitarnih deponija - smetlišta na svom području i ne obezbedi njihovo uklanjanje i sanaciju, ako ne izradi projekat sanacije i rekultivacije za postojeće nesanitarne deponije (smetlišta) na način i u roku propisnim ovim zakonom i ako ne dostavi radni plan postrojenja sa programom korektivnih mera i dinamikom prilagođavanja rada postrojenja (član 92. stav 1. tačka 6.).

5. KRIVIČNA DELA PROTIV ŽIVOTNE SREDINE

Krivična dela protiv životne sredine spadaju u takozvane ekološke delikte. Ekološki delikti uključuju ona ljudska ponašanja kojima se povređuju ili ugrožavaju društvene vrednosti koje određuju uslove za čuvanje, unapređenje i zaštitu čovekove životne i radne sredine (Jovašević, 2009: 130). Njihov objekt zaštite obuhvata kako čovekovu zdravu životnu sredinu tako i pravo čoveka na zdrave uslove života (Jovašević, 2009: 131) odnosno zdravu i relativno očuvanu prirodnu sredinu (Joldžić, 1995: 17; Stojanović, 2006: 600; Stojanović, Zindović, 2015: 54). Postoje tri vrste ekoloških delikata: 1) ekološka krivična dela, 2) ekološki privredni prestupi i 3) ekološki prekršaji.

Krivična dela protiv životne sredine predstavljaju najozbiljnije ekološke delikte, odnosno najteže oblike povrede i ugrožavanja životne sredine. To posebno važi za ekološki kriminalitet u najužem smislu reči, koji sačinjavaju ona krivična dela koja ugrožavaju ili povređuju osnovne ekološke vrednosti kao što su vode, vodotokovi, zemljište, vazduh i živi svet (Joldžić, 2002: 28). Razlikuju se tri vrste ekoloških krivičnih dela: 1) prava ekološka krivična dela (u užem smislu), 2) neprava ekološka krivična dela (u širem smislu) i 3) sporedna ekološka krivična dela. Počevši od 1. januara 2006. godine, prava ekološka krivična dela sistematizovana su u okviru XXIV poglavlja Krivičnog zakonika Republike Srbije[27], pod nazivom "Krivična dela protiv životne sredine", dok su ranije bila raspoređena u saveznim i republičkim propisima, kao i u sporednom ekološkom zakonodavstvu (Jovašević, 2011: 192).

Za sankcionisanje onih ljudskih činjenja ili nečinjenja koja predstavljaju direktne ili indirektne posledice nepropisnog odlaganja otpada, a koja dovode ili mogu dovesti do ozbiljnijeg povređivanja ili ugrožavanja životne sredine najznačajnija su sledeća krivična dela: 1) zagađenje životne sredine (član 260. KZRS), 2) nepreduzimanje mera zaštite životne sredine (član 261. KZRS), 3) protivpravna izgradnja i stavljanje u pogon objekata i postrojenja koja zagađuju životnu

[27] Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016., u daljem tekstu: KZRS.

sredinu (član 262. KZRS), 4) oštećenje objekata i uređaja za zaštitu životne sredine (član 263. KZRS), 5) oštećenje životne sredine (član 264. KZRS), 6) unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija (član 266. KZRS), 7) zagađivanje hrane i vode za ishranu, odnosno napajanje životinja (član 273 KZRS).

6. STANDARDI EVROPSKE UNIJE KAO SMERNICE ZA REFORMU DOMAĆEG ZAKONODAVSTVA

Evropska unija posvećuje značajnu pažnju pravnom regulisanju upravljanja otpadom, te je počevši još od 1975. godine usvojen veći broj pravnih akata posvećenih ovoj problemeatici (Prlja, Stepić, Savović, 2012: 157). Tematska strategija Evropske unije o prevenciji i reciklaži otpada[28], ima za cilj sprečavanje nastajanja otpada, kao i promovisanje upotrebe otpada kao resursa, pre svega za dobijanje sekundarnih sirovina i energije. Politika Evropske unije u oblasti upravljanja otpadom zalaže se za smanjenje količine otpada na samom izvoru kroz uvođenje čistije tehnologije i razvoj mera kao što su: promovisanje čistije proizvodnje, uklanjanje opasnih karakteristika otpada tretmanom, uspostavljanje tehničkih standarda koji bi ograničili sadržaj određenih opasnih materija u proizvodima, promovisanje ponovnog korišćenja i reciklaže otpada, primena ekonomskih instrumenata, analiza životnog ciklusa proizvoda i razvoj sistema eko-obeležavanja. Sve direktive Evropske unije u ovoj oblasti počivaju na sledećim principima: 1) principu prevencije, 2) principu predostrožnosti 3) principu "zagađivač plaća" i 4) principu blizine[29].

Među izvorima komunitarnog prava za regulisanje problematike otpada najveći značaj imaju: 1) Direktiva Saveta 75/442/EEC o otpadu[30], 2) Direktiva Parlamenta i Saveta 2008/98/EC o otpadu[31], 3) Odluka Komisije o uspostavljanju pravila i metoda izračunavanja i proveru usklađenosti sa ciljevima postavljenim u članu 11 (2) Direktive 2008/98/EC o otpadu[32], 4) Direktiva Saveta 99/31/EC o deponijama otpada[33], 5) Direktiva Saveta 94/62/EC o ambalaži i ambalažnom otpadu[34], 6)

---

[28] Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions "Taking sustainable use of resources forward: A Thematic Strategy on the prevention and recycling of waste" {SEC(2005) 1681} {SEC(2005) 1682, COM/2005/0666 final, dostupno na: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52005DC0666&from=en, stranici pristupljeno: 01.11.2016.

[29] Strategija upravljanja otpadom za period 2010-2019. godine, Službeni glasnik RS, br. 29/2010.

[30] Council Directive 75/442/EEC of 15 July 1975 on waste, OJ L 194, 25.7.1975, p. 39–41.

[31] Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives (Text with EEA relevance), OJ L 312, 22.11.2008, p. 3–30.

[32] Commission Decision of 18 November 2011 establishing rules and calculation methods for verifying compliance with the targets set in Article 11(2) of Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council, OJ L 310, 25.11.2011, p. 11–16.

[33] Council Directive 1999/31/EC of 26 April 1999 on the landfill of waste, OJ L 182, 16.7.1999, p. 1–19.

[34] European Parliament and Council Directive 94/62/EC of 20 December 1994 on packaging and packaging waste, OJ L 365, 31.12.1994, p. 10–23.

Uredba 1013/2006/EC o transportu otpada[35] izmenjena i dopunjena Uredbom 1379/2007/EC[36], Uredbom 669/2008/EC[37], Uredbom 413/2010/EC[38], Uredbom 664/2011/EC[39], i Uredbom 135/2012/EC[40], 7) Direktiva 97/11/EC19 o proceni uticaja određenih javnih i privatnih projekata na životnu sredinu[41], zamenjena novom Direktivom 2011/92/EC[42], 8) Direktiva 2001/42/EC o proceni uticaja određenih planova i programa na životnu sredinu[43], 9) Direktiva Saveta 91/157/EEC o baterijama i akumulatorima koji sadrže opasne supstance zamenjena Direktivama 2006/66/EC[44], 2008/12/EC[45] i 2008/103/EC[46], 10) Direktiva Saveta 75/439/EEC o odlaganju otpadnih ulja, zamenjena Direktivom Parlamenta i Saveta 2008/98/EC o otpadu[47], 11) Direktiva Saveta 2000/53/EC o istrošenim vozilima[48], izmenjena i dopunjena Direktivom 2008/33/EC[49] i Direktivom 2011/37/EC[50], 12) Direktiva

---

[35] Regulation (EC) No 1013/2006 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2006 on shipments of waste, OJ L 190, 12.7.2006, p. 1–98.
[36] Commission Regulation (EC) No 1379/2007 of 26 November 2007 amending Annexes IA, IB, VII and VIII of Regulation (EC) No 1013/2006 of the European Parliament and of the Council on shipments of waste, for the purposes of taking account of technical progress and changes agreed under the Basel Convention, OJ L 309, 27.11.2007, p. 7–20.
[37] Commission Regulation (EC) No 669/2008 of 15 July 2008 on completing Annex IC of Regulation (EC) No 1013/2006 of the European Parliament and of the Council on shipments of waste, OJ L 188, 16.7.2008, p. 7–15.
[38] Commission Regulation (EU) No 413/2010 of 12 May 2010 amending Annexes III, IV and V to Regulation (EC) No 1013/2006 of the European Parliament and of the Council on shipments of waste so as to take account of changes adopted by OECD Council Decision C(2008) 156, OJ L 119, 13.5.2010, p. 1–2.
[39] Commission Regulation (EU) No 664/2011 of 11 July 2011 amending Regulation (EC) No 1013/2006 of the European Parliament and of the Council on shipments of waste to include certain mixtures of wastes in Annex IIIA thereto, OJ L 182, 12.7.2011, p. 2–4.
[40] Commission Regulation (EU) No 135/2012 of 16 February 2012 amending Regulation (EC) No 1013/2006 of the European Parliament and of the Council on shipments of waste to include certain unclassified wastes in Annex IIIB thereto, OJ L 46, 17.2.2012.
[41] Council Directive 97/11/EC of 3 March 1997 amending Directive 85/337/EEC on the assessment of the effcts of certain public and private projects on the environment, OJ L 73, 14.3.1997, p. 5–15.
[42] Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment, OJ L 26, 28.1.2012, p. 1–21.
[43] Directive 2001/42/EC of the European Parliament and of the Council of 27 June 2001 on the assessment of the effects of certain plans and programs on the environment, OJ L 197, 21.7.2001, p. 30–37.
[44] Directive 2006/66/EC of the European Parliament and of the Council of 6 September 2006 on batteries and accumulators and waste batteries and accumulators and repealing Directive 91/157/EEC, OJ L 266, 26.9.2006, p. 1–14.
[45] Directive 2008/12/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 2008 amending Directive 2006/66/EC on batteries and accumulators and waste batteries and accumulators, as regards the implementing powers conferred on the Commission, OJ L 76, 19.3.2008, p. 39–40.
[46] Directive 2008/103/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 amending Directive 2006/66/EC on batteries and accumulators and waste batteries and accumulators as regards placing batteries and accumulators on the market, OJ L 327, 5.12.2008, p. 7–8.
[47] Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives, OJ L 312, 22.11.2008, p. 3–30.
[48] Directive 2000/53/EC of the European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on end-of life vehicles - Commission Statements, OJ L 269, 21.10.2000, p. 34–43.
[49] Directive 2008/33/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 2008 amending Directive 2000/53/EC on end-of-life vehicles, as regards the implementing powers conferred on the Commission, OJ L 81, 20.3.2008, p. 62–64.

2002/96/EC o otpadu od električne i elektronske opreme[51] izmenjena i dopunjena Direktivom 2003/108/EC[52] i Direktivom 2008/34/EC[53].

Budući da ne spada u države članice Evropske unije, Republika Srbija još uvek nema obavezu implementacije njenih propisa vezanih za tretman otpada. Ali, uspostavljanje integralnog sistema upravljanja otpadom u skladu sa standardima koji su njima predviđeni trebalo bi da bude jedan od prioriteta u oblasti zaštite životne sredine i održivog razvoja[54], odnosno razvoja koji zadovoljava sadašnje potrebe, ne ugrožavajući mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe (Štrbac i dr., 2012: 20).

7. ZAKLJUČAK - SUGESTIJE ZA UNAPREĐENJE POSTOJEĆEG STANJA

Usvajanjem seta zakona o ambalažnom otpadu, Srbija je ostvarila značajan napredak na normativnom planu, pridruživši se evropskim zemljama koje imaju takozvani sistem zelene tačke. Nakon usvajanja zakona definisani su i ciljevi za reciklažu ambalažnog otpada: 4% u 2010., potom 8% do 2011. i 25% u 2014. godini (Vujić i dr., 2011: 17). Izveštaj Agencije za zaštitu životne sredine o upravljanju ambalažom i ambalažnim otpadom u Srbiji u 2015. godini pokazuje da je naša zemlja veoma blizu ostvarivanja tih ciljeva. Naime, u Izveštaju se navodi da je ukupna količina ambalaže stavljene na tržište Republike Srbije u 2015. godini iznosila 362 515,8 t. Količina ponovno iskorišćenog ambalažnog otpada prijavljena od strane operatera iznosila je 134 969,98 t (42,3%), od čega je 128 207,24 t (41,3%.) reciklirano. Ipak, istaknuto je da i dalje treba raditi na podizanju svesti stanovništva i kapaciteta pravnih lica, kao i na intenzivnijem uključivanju javno komunalnih preduzeća u implementaciju sistema upravljanja ambalažnim otpadom, uz intenziviranje inspekcijskog nadzora (Redžić, Misajlovski, 2016:5).

Normirane su i obaveze jedinica lokalnih samouprava u vezi sa rešavanjem problematike divljih deponija. Zakon o upravljanju otpadom u svom članu 97. obavezuje jedinice lokalne samouprave da u roku od godinu dana od dana stupanja na snagu ovog zakona izrade popis neuređenih deponija na svom području koje ne ispunjavaju zakonske uslove, da u roku od dve godine od njegovog stupanja na

---

[50] Commission Directive 2011/37/EU of 30 March 2011 amending Annex II to Directive 2000/53/ EC of the European Parliament and of the Council on end-of-life vehicles, OJ L 85, 31.3.2011, p. 3–7.
[51] Directive 2002/96/EC of the European Parliament and of the Council of 27 January 2003 on waste electrical and electronic equipment (WEEE) - Joint declaration of the European Parliament, the Council and the Commission relating to Article 9, OJ L 37, 13.2.2003, p. 24–39.
[52] Directive 2003/108/EC of the European Parliament and of the Council of 8 December 2003 amending Directive 2002/96/EC on waste electrical and electronic equipment (WEEE), OJ L 345, 31.12.2003, p. 106–107.
[53] Directive 2008/34/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 2008 amending Directive 2002/96/EC on waste electrical and electronic equipment (WEEE), as regards the implementing powers conferred on the Commission, OJ L 81, 20.3.2008, p. 65–66.
[54] Strategija upravljanja otpadom za period 2010-2019. godine, Službeni glasnik RS, br. 29/2010.

snagu izrade projekte sanacije i rekultivacije neuređenih deponija, kao i da u roku od godinu dana od dana njegovog stupanja na snagu, u sporazumu sa jednom ili više jedinica lokalne samouprave odrede lokaciju za izgradnju i rad postrojenja za skladištenje, tretman ili odlaganje otpada na svojoj teritoriji. Pri tome je podvučeno da popis neuređenih deponija mora sadržati podatke o lokaciji, prostornim i geometrijskim karakteristikama, vrstama i količinama odloženog otpada, rokove njihove sanacije i rekultivacije, kao i druge podatke od značaja za utvrđivanje i sprovođenje relevantnih projekata.

Usvajanje Zakona o upravljanju otpadom i Zakona o ambalaži i ambalažnom otpadu, predstavlja napredak na normativnom planu, ali je još uvek neophodno upotpuniti podzakonsku regulativu. Napredak je ostvaren i na planu jačanja institucionalnih kapaciteta i to udruživanjem opština u regione za upravljanje otpadom i potpisivanjem međuopštinskih sporazuma. Smetlišta koja su predstavljala rizik po životnu sredinu sanirana su u pojedinim opštinama. Procenjuje se da je poboljšanje ostvareno i u pogledu podizanja društvene svesti građana o značaju problematike otpada, ali i o njegovim neiskorišćenim potencijalima kao dragocenog resursa. Ipak, istaknuto je da sistem finansiranja upravljanja otpadom za sada nije dovoljno razvijen, kao i da su investicioni projekti za izgradnju infrastrukture za upravljanje otpadom još uvek u početnim fazama[55].

Do sada je izgrađeno ukupno sedam deponija koje se mogu smatrati savremenim. Ali, i u pogledu njih se javljaju određene dileme u vezi sa ispunjavanjem važećih propisa. Uočene slabosti odnose se na nedovoljnu kontrolu prijema otpada, odnosno vrstu otpada koja se odlaže na pomenute deponije. Ne postoji definisan postupak odlaganja otpada, a nedostaci postoje i u pogledu adekvatne vodonepropusnosti dna, strana i prekrivnog sloja kao i sistema za prečišćavanje procednih voda. Ističe se da nijedna deponija nema sistem za spaljivanje deponijskog gasa. Sve nove deponije trebalo bi da imaju dozvolu za integrisano sprečavanje i kontrolu zagađivanja životne sredine, ali je nijedna za sada nema, iako su pojedine u proceduri za dobijanje iste (Karanac i dr., 2015: 29). Posebna prepreka za izgradnju adekvatne deponije za opasni otpad leži u otporu lokalnog stanovništva proisteklom iz nedovoljne informisanosti o problematici otpada, nepoverenja i nedovoljnog učešća javnosti u procesima odlučivanja.[56]

Dakle, uprkos evidentnim naporima, i dalje postoje određeni izazovi sa kojima se naša zemlja suočava kada je u pitanju regulisanje postupanja sa otpadom, a posebno kada je reč o sprečavanju i sankcionisanju njegovog nepropisnog odlaganja. Suštinski napredak u ovoj oblasti može se ostvariti ukoliko se problematika odlaganja otpada sagleda u kontekstu održivog razvoja koji se, u prvom redu, zasniva na konceptu čistije proizvodnje sa ciljem prevencije ili smanjenja količine proizvedenog otpada ili potpuno odsustvo otpada u proizvodnji, kao i na efikasnijoj upotrebi energije i resursa (Štrbac i dr., 2012: 23). Zbog toga je jako važno insistirati na podizanju svesti svih relevantnih subjekata o značaju održivog postupanja sa

[55] Strategija upravljanja otpadom za period 2010-2019. godine, Službeni glasnik RS, br. 29/2010.
[56] Strategija upravljanja otpadom za period 2010-2019. godine, Službeni glasnik RS, br. 29/2010.

otpadom za opstanak čitavog čovečanstva, o prednostima ulaganja u čistiju proizvodnju i reciklažu, kao i o ekonomskim prednostima upotrebe otpada kao resursa. Pored toga, potrebno je primenjivati podsticajne mere, pre svega ekonomske prirode, koje bi motivisale zainteresovane subjekte da promene svoj dosadašnji odnos prema otpadu i prihvate evropske i svetske standarde u pogledu njegovog tretmana, a posebno odlaganja.

LITERATURA

(1) Commission Decision of 18 November 2011 establishing rules and calculation methods for verifying compliance with the targets set in Article 11(2) of Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council, OJ L 310, 25.11.2011, p. 11–16.
(2) Commission Directive 2011/37/EU of 30 March 2011 amending Annex II to Directive 2000/53/ EC of the European Parliament and of the Council on end-of-life vehicles, OJ L 85, 31.3.2011, p. 3–7.
(3) Commission Regulation (EC) No 1379/2007 of 26 November 2007 amending Annexes IA, IB, VII and VIII of Regulation (EC) No 1013/2006 of the European Parliament and of the Council on shipments of waste, for the purposes of taking account of technical progress and changes agreed under the Basel Convention, OJ L 309, 27.11.2007, p. 7–20.
(4) Commission Regulation (EC) No 669/2008 of 15 July 2008 on completing Annex IC of Regulation (EC) No 1013/2006 of the European Parliament and of the Council on shipments of waste, OJ L 188, 16.7.2008, p. 7–15.
(5) Commission Regulation (EU) No 664/2011 of 11 July 2011 amending Regulation (EC) No 1013/2006 of the European Parliament and of the Council on shipments of waste to include certain mixtures of wastes in Annex IIIA thereto, OJ L 182, 12.7.2011, p. 2–4.
(6) Commission Regulation (EU) No 135/2012 of 16 February 2012 amending Regulation (EC) No 1013/2006 of the European Parliament and of the Council on shipments of waste to include certain unclassified wastes in Annex IIIB thereto, OJ L 46, 17.2.2012.
(7) Commission Regulation (EU) No 413/2010 of 12 May 2010 amending Annexes III, IV and V to Regulation (EC) No 1013/2006 of the European Parliament and of the Council on shipments of waste so as to take account of changes adopted by OECD Council Decision C(2008) 156, OJ L 119, 13.5.2010, p. 1–2.
(8) Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions "Taking sustainable use of resources forward: A Thematic Strategy on the prevention and recycling of waste" {SEC(2005) 1681} {SEC(2005) 1682, COM/2005/0666 final, dostupno na: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52005DC0666&from=en, stranici pristupljeno: 01.11.2016.
(9) Council Directive 1999/31/EC of 26 April 1999 on the landfill of waste, OJ L 182, 16.7.1999, p. 1–19.
(10) Council Directive 75/442/EEC of 15 July 1975 on waste, OJ L 194, 25.7.1975, p. 39–41.
(11) Council Directive 97/11/EC of 3 March 1997 amending Directive 85/337/EEC on the assessment of the effcts of certain public and private projects on the environment, OJ L 73, 14.3.1997, p. 5–15.
(12) Directive 2000/53/EC of the European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on end-of life vehicles - Commission Statements, OJ L 269, 21.10.2000, p. 34–43.

(13) Directive 2001/42/EC of the European Parliament and of the Council of 27 June 2001 on the assessment of the effects of certain plans and programs on the environment, OJ L 197, 21.7.2001, p. 30–37.
(14) Directive 2002/96/EC of the European Parliament and of the Council of 27 January 2003 on waste electrical and electronic equipment (WEEE) - Joint declaration of the European Parliament, the Council and the Commission relating to Article 9, OJ L 37, 13.2.2003, p. 24–39.
(15) Directive 2003/108/EC of the European Parliament and of the Council of 8 December 2003 amending Directive 2002/96/EC on waste electrical and electronic equipment (WEEE), OJ L 345, 31.12.2003, p. 106–107.
(16) Directive 2006/66/EC of the European Parliament and of the Council of 6 September 2006 on batteries and accumulators and waste batteries and accumulators and repealing Directive 91/157/EEC, OJ L 266, 26.9.2006, p. 1–14.
(17) Directive 2008/103/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 amending Directive 2006/66/EC on batteries and accumulators and waste batteries and accumulators as regards placing batteries and accumulators on the market, OJ L 327, 5.12.2008, p. 7–8.
(18) Directive 2008/12/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 2008 amending Directive 2006/66/EC on batteries and accumulators and waste batteries and accumulators, as regards the implementing powers conferred on the Commission, OJ L 76, 19.3.2008, p. 39–40.
(19) Directive 2008/33/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 2008 amending Directive 2000/53/EC on end-of-life vehicles, as regards the implementing powers conferred on the Commission, OJ L 81, 20.3.2008, p. 62–64.
(20) Directive 2008/34/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 2008 amending Directive 2002/96/EC on waste electrical and electronic equipment (WEEE), as regards the implementing powers conferred on the Commission, OJ L 81, 20.3.2008, p. 65–66.
(21) Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives (Text with EEA relevance), OJ L 312, 22.11.2008, p. 3–30.
(22) Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives, OJ L 312, 22.11.2008, p. 3–30.
(23) Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment, OJ L 26, 28.1.2012, p. 1–21.
(24) European Parliament and Council Directive 94/62/EC of 20 December 1994 on packaging and packaging waste, OJ L 365, 31.12.1994, p. 10–23.
(25) Filipović, D., Obradović-Arsić, D. (2012). Strateški pristup planiranju upravljanja otpadom u Republici Srbiji – stanje i perspektive. Glasnik Srpskog geografskog društva, 92(4), str. 143-156.
(26) Joldžić, V. (1995). *Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
(27) Joldžić, V. (2002). Ekološko pravo, Opšti i poseban deo. Beograd: Savezni sekretarijat za rad, zdravstvo i socijalno staranje, Sektor za životnu sredinu.
(28) Jovašević, D. (2009). Sistem ekoloških delikata – ekološko kazneno pravo. Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.
(29) Jovašević, D. (2011). Leksikon krivičnog prava. Beograd: Službeni glasnik.
(30) Karanac, M., Jovanović, M., Mihajlović, M., Dajić, A., Stevanović, D., Jovanović, J. (2015). Prilog tehnološkom projektovanju deponija U Srbiji. *Reciklaža i održivi razvoj, 8*(1), str. 27-37.

(31) Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.
(32) Lekić, D., Jovanović, M. (2015). Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2014. godinu. Beograd: Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine Republike Srbije, Agencija za zaštitu životne sredine.
(33) Prlja, D., Stepić, D., Savović, D. (2012). Upravljanje otpadom - međunarodni propisi sa posebnim osvrtom na regulativu Evropske unije. U: Čavoški, A., Knežević Bojović, A. (ur.) *Ekologija i pravo*. Beograd: Institut za uporedo pravo, Pravni fakultet Univerziteta UNION, str. 150-165.
(34) Redžić, N., Misajlovski, N. (2016). *Izveštaj o upravljanju ambalažom i ambalažnim otpadom u 2015. godini*. Beograd: Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, Agencija za zaštitu životne sredine.
(35) Regulation (EC) No 1013/2006 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2006 on shipments of waste, OJ L 190, 12.7.2006, p. 1–98.
(36) Savić, D. (2009). Evropske ekološke vrednosti za dobrobit građana Srbije, sa posebnim osvrtom na praksu postupanja sa otpadom. U: Milić, J. (ur.) Evropski standardi u Srbiji - zbornik radova. Beograd: Fond Centar za demokratiju, str. 66-79.
(37) Stojanović, P., Zindović, I. (2015). Pravna odgovornost za razvoj i zaštitu životne sredine. Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, 63(1), str. 41-57.
(38) Stojanović, Z. (2006). *Komentar krivičnog zakonika*. Beograd: Službeni glasnik.
(39) Strategija upravljanja otpadom za period 2010-2019. godine, Službeni glasnik RS, br. 29/2010.
(40) Štrbac, N., Vuković, M., Voza, D., Sokić, M. (2012). Održivi razvoj i zaštita životne sredine. *Reciklaža i održivi razvoj, 5*(1), str. 18-29
(41) Vujić, G., Batinić, B., Stanisavljević, N., Ubavin, D., Živančev, M. (2011). Analiza stanja i strateški okvir upravljanja otpadom u Republici Srbiji. *Reciklaža i održivi razvoj*, *4*(1), str. 14-19.
(42) Zakon o ambalaži i ambalažnom otpadu, Službeni glasnik RS, br. 36/2009.
(43) Zakon o biocidnim proizvodima, Službeni glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010, 92/2011 i 25/2015.
(44) Zakon o hemikalijama, Službeni glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010, 92/2011, 93/2012 i 25/2015.
(45) Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine, Službeni glasnik RS, br. 135/2004 i 25/2015.
(46) Zakon o komunalnim delatnostima, Službeni glasnik RS, br. 88/2011.
(47) Zakon o lekovima i medicinskim sredstvima, Službeni glasnik RS, br. 30/2010 i 107/2012.
(48) Zakon o planiranju i izgradnji, Službeni glasnik RS, br. 72/2009, 81/2009, 64/2010, 24/2011, 121/2012, 42/2013, 50/2013, 98/2013, 132/2014 i 145/2014.
(49) Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu, Službeni glasnik RS, br. 135/2004 i 36/2009.
(50) Zakon o sanitarnom nadzoru, Službeni glasnik RS, br. 125/2004.
(51) Zakon o standardizaciji, Službeni glasnik RS, br. 36/2009 i 46/2015.
(52) Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu, Službeni glasnik RS, br. 135/2004 i 88/2010.
(53) Zakon o transportu opasnog tereta, Službeni glasnik RS, br. 88/2010.
(54) Zakon o upravljanju otpadom, Službeni glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010 i 14/2016.
(55) Zakon o veterinarstvu, Službeni glasnik RS, br. 91/2005, 30/2010 i 93/2012.
(56) Zakon o vodama, Službeni glasnik RS, br. 30/2010 i 93/2012.
(57) Zakon o zaštiti vazduha, Službeni glasnik RS, br. 36/2009 i 10/2013.

(58) Zakon o zaštiti životne sredine, Službeni glasnik RS, br. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009, 43/2011 i 14/2016.
(59) Zakon o zdravlju bilja, Službeni glasnik RS, br. 41/2009.
(60) Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br. 07/2005, 72/2009, 88/2010, 99/2010, 57/2011, 119/2012, 45/2013, 93/2014, 96/2015 i 106/2015.

ILLEGAL DISPOSAL OF WASTE IN SERBIA - CURRENT STATE AND PENAL REACTION

Constant increase in the quantity of waste of various origins represents a global ecological issue. Developed countries, particularly the European Union member states, have been striving to improve their waste management systems for decades in order to facilitate, through the application of appropriate procedures and measures, the exploitation of waste as a useful resource and to ensure its safe and sustainable disposal. The countries passing through the phase of transition in the field of environmental protection, are facing the problem of illegal waste disposal, which produces negative impact on the environment as well as on the health of citizens inhabited near illegal landfills of waste. Having in mind the efforts of the Republic of Serbia to harmonize its legislation and practice in the field of environmental protection with the European standards and to fulfill its international obligations under the Basel Convention, the author analyzes current state in the field of illegal waste disposal in Serbia, with focus on illegal landfills of waste, and legal mechanisms for the sanctioning of this phenomenon. After highlighting issues and obstacles but also positive steps regarding waste disposal in Serbia, the author makes some suggestions for its improvement in accordance with the standards set in international sources of law.

KEYWORDS: waste / waste disposal / environmental law / ecological misdemeanors / criminal offences against the environment

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2017 / Vol. XXXVI / 1 / 123-133
Pregledni naučni rad

USLOVNA OSUDA U KRIVIČNOM PRAVU MAKEDONIJE I SLOVENIJE*

Dragan Jovašević*
Pravni fakultet Univerziteta u Nišu

U savremenom krivičnom pravu kazna zatvora je danas osnovna i najznačajnija vrsta krivične sankcije koja se izriče učiniocima krivičnih dela u cilju sprečavanja i suzbijanja kriminaliteta. No, sva savremena krivična zakonodavstva pored bezuslovne kazne zatvora poznaju i različite modalitete njegovog izricanja ili izvršenja. To su različiti oblici supstituta ili alternativa u slučajevima kada prema oceni ličnosti učinioca krivičnog dela nije neophodno njegovo bezuslovno lišenje slobode. Tako se razlikuje potpuna ili delimična suspenzija kazne zatvora ili neke druge vrste kazne. U prvom slučaju radi se o uslovnoj osudi. To je potpuno izuzeće od izvršenja sudskom odlukom izrečene ili utvrđene kazne zatvora (i druge vrste i mere kazne) za određeno vreme (vreme proveravanja) i pod određenim uslovima. U slučaju da uslovno osuđeni ne ispuni postavljene opšte i posebne, obavezne ili fakultativne uslove, krivično pravo predviđa obavezno ili fakultativno opozivanje uslovne osude. No, pored uslovne osude kao oblika ili modaliteta izvršenja izrečene kazne zatvora, pojedina savremena krivična zakonodavstva poznaju i uslovnu osudu kao posebnu vrstu krivične sankcije – meru upozorenja. Pretpostavka za primenu ovih mera jeste ispunjenje formalnih uslova – u pogledu vrste i visine izrečene, odnosno izdržane kazne zatvora i materijalnih uslova – ocena suda da primena kazne u konkretnom slučaju nije neopohodna jer se cilj (svrha) kažnjavanja može ostvariti i bez efektivnog izvršenja kazne u celosti ili delimično. U radu se analizira pojam, karakteristike, uslovi i oblici uslovne osude u makedonskom i slovenačkom krivičnom pravu.

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS
* E-mail: jovas@prafak.ni.ac.rs

KLJUČNE REČI: zakon / krivično delo / krivične sankcije / sud / mere upozorenja / uslovna osuda / Makedonija / Slovenija

UVOD

U savremenom evropskom krivičnom pravu u sistemu mera društvene reakcije na kriminalitet preovladavaju po svom značaju kazne, a među njima kazna zatvora. To je lišenje slobode kretanja učinioca krivičnog dela za u sudskoj odluci određeno vreme. Ona je propisana za najveći broj krivičnih dela samostalno ili alternativno, odnosno kumulativno sa novčanom kaznom. Izriče se za određeno zakonom propisano vreme (Jovašević, 2011: 759). Ali izrečena mera kazne zatvora ne mora u svakom konkretnom slučaju da se efektivno i izvrši u potpunosti (Grozdanić, Škorić, Martinović, 2013: 211-213). To znači da osuđeno lice ne mora u potpunosti ili delimično da izdrži izrečenu kaznu ako sud u donetoj presudi izrekne uslovnu osudu, odnosno ako u toku izdržavanja izrečene kazne zatvora ovu delimično suspenduje primenom uslovnog otpusta. Na taj način se efektivno izvršenje utvrđene ili izrečene kazne zatvora odlaže u potpunosti ili delimično za određeno vreme (vreme proveravanja) i pod određenim obaveznim i fakultativnim uslovima. No, ukoliko uslovno osuđeno lice ne ispuni postavljene obaveze i ne postupi po zahtevima u pogledu ponašanja, uslovna osuda (a shodno tome i uslovni otpust) se može (a u nekim slučajevima i mora) opozvati.

Uslovna osuda (Petrović, Jovašević, Ferhatović, 2016: 218-221) danas, u najvećem broju krivičnopravnih sistema, predstavlja posebnu, samostalnu vrstu krivične sankcije u sistemu mera društvene reakcije prema učiniocima krivičnih dela. Ona spada u mere upozorenja (upozoravajuće, opominjuće ili admonitivne) krivične sankcije koje se mogu izreći od strane suda u zakonom propisanom postupku svakom punoletnom fizičkom ili pravnom licu kao učiniocu krivičnog dela. No, u uporednom krivičnom zakonodavstvu ova sankcija ponekad predstavlja samo oblik (formu, način, modalitet) izvršenja izrečene kazne zatvora ili pak podvrstu kazni ili pak oblik amnestije ili pomilovanja, što ukazuje da i danas u pravnoj teoriji zaokuplja pažnju u pogledu razmatranja njene pravne prirode i značaja, iako se radi o sankciji koja je uvedena u krivično zakonodavstvo početkom 20. veka.

Uslovna osuda (a u nekim pravnim sistemima i sudska opomena kao vrste upozoravajuće, opominjuće ili admonitivne krivične sankcije su nastale krajem 19. i početkom 20. veka kao supstituti (Jovašević, 2016: 268-270) kratke kazne zatvora u slučajevima kada njeno izvršenje nije nužno za ostvarenje svrhe kažnjavanja. One su predstavljale dalji doprinos razvoju ideje specijalne prevencije, resocijalizacije osuđenog lica i individualizacije u primeni krivičnih sankcija prema učiniocima lakših krivičnih dela. Mere upozorenja su zakonom predviđene mere društvene reakcije koje sud u zakonom predviđenom postupku izriče punoletnom učiniocu skrivljenog krivičnog dela, a koje se u cilju zaštite društva od kriminaliteta sastoje u upozorenju učinioca da mu u slučaju ponovnog izvršenja krivičnog dela slobode i

prava koja inače uživa kao i svaki građanin mogu biti oduzete ili ograničene za određeno vreme.

U teoriji se ističu sledeće karakteristike uslovne osude: a) to je mera opomene i upozorenja koja ne sadrži zlo, represiju ili prinudu u smislu oduzimanja ili ograničavanja sloboda ili prava učiniocu krivičnog dela, ali predočava, ukazuje na mogućnost njihove primene. No, i ovde se radi o meri koja se primenjuje prema učiniocu dela protiv i mimo njegove volje, b) to je mera koje predstavlja supstitut kazne zatvora jer je njena primena vezana za kaznu, v) ona se primenjuje zavisno od prirode, težine i vrste krivičnog dela, odnosno svojstava ličnosti njegovog učinioca (primarni, situacioni, nehatni učinioci) kada sud dođe do uverenja da je izricanje kazne nepotrebno sa aspekta ostvarenja svrhe primene krivičnih sankcija, g) humani karakter ove mere proizilazi iz njegove prirode, karaktera i dejstva jer ona ne predstavlja zlo i prinudu prema učiniocu krivičnog dela i d) sa aspekta svrhe krivičnih sankcija radi se o merama izrazito specijalno preventivnog karaktera.

1. POJAM I SISTEMI USLOVNE OSUDE

Uslovna osuda je odlaganje izvršenja utvrđene kazne zatvora (i ili druge vrste i mere kazne) krivično odgovornom učiniocu krivičnog dela za određeno vreme (vreme prokušavanja, proveravanja) pod uslovom da ne izvrši novo krivično delo i ispuni druge postavljene opšte i posebne obaveze i uslove[1]. Ako uslovno osuđeno lice ne izvrši novo krivično delo u određenom roku i ispuni druge postavljene obaveze tada do izvršenja utvrđene ili izrečene kazne neće ni doći, a ono će se smatrati kao da nije osuđivano. U protivnom, uslovna osuda se opoziva, a utvrđena kazna se izvršava u penitensijarnim ustanovama. To znači da je uslovna osuda opraštanje kazne (ili privremeno odricanje države da izrekne kaznu) učiniocu dela od strane društva pod određenim uslovima, opraštanje koje je bazirano na uverenju da će se učinilac ubuduće vladati u skladu sa normama pravnog poretka i da neće vršiti krivična dela (Jovašević, Ikanović, 2012: 211-214).

U pravnoj teoriji (Turković et al., 2013: 213-216) se mogu naći i shvatanja prema kojima kod uslovne osude država ne odustaje od reakcije na krivično delo čime se ostvaruje pravednost, te generalna i specijalna prevencija, ali se prema učiniocu krivičnog dela pokazuje obzirnost tako da se pošteđuje od izvršenja kazne (Novoselec, 2004: 344). U nekim pravnim sistemima uslovnu osudu kao vrstu krivične sankcije pored suda mogu da izriču i vansudski organi (npr. predsednik republike).

Uslovna osuda može biti izrečena krivično odgovornom učiniocu krivičnog dela. Postoje dva sistema uslovne osude. Oba sistema su se razvila iz instituta "probation".

[1] U savremenom krivičnom pravu poznata je i parcijalna uslovna osuda. Tako član 132-31. francuskog Krivičnog zakonika, član 43. austrijskog Krivičnog zakonika i član 57. Kaznenog zakona Hrvatske predviđaju mogućnost uslovnog odlaganja izvršenja dela utvrđene kazne zatvora. U tom slučaju se uslovna osuda pretvara u anticipirani uslovni otpust.

To su: a) kontinentalni i b) angloamerički sistem (Pavišić, Grozdanić, Veić, 2007: 244-252). Prema kontinentalnom (francusko-belgijskom sistemu koji se naziva i "sursis", a koji je uveden na predlog senatora Beranžea) sud vodi krivični postupak prema učiniocu krivičnog dela i izriče mu vrstu i meru kazne, ali čije izvršenje odlaže za određeno vreme pod određenim uslovima. Učinilac se za to vreme ne smatra osuđivanim ako ispuni postavljene uslove. Prednosti ovog sistema su jer se učiniocu krivičnog dela sudi i izriče kazna tako da se u slučaju njenog opozivanja pristupa izvršenju već izrečene kazne. Presuda se donosi na bazi svežih i neposredno utvrđenih dokaza, tako da je mala mogućnost da dođe do grešaka u prikupljanju, utvrđivanju i sudskoj oceni dokaza. Kod angloameričkog sistema (Đorđević, Đorđević, 2014: 99-102) nema vođenja krivičnog postupka, već se suđenje odlaže za vreme dok se učinilac krivičnog dela stavlja pod sistem prokušavanja, odnosno pod nadzor organa pravosuđa i javne bezbednosti pod uslovom da on na to pristaje. Angloamerički sistem prokušavanja je povoljniji za učinioca krivičnog dela s obzirom da ne dolazi do suđenja i izricanja kazne (pa se takvo lice ne smatra osuđivanim), a zaštitni nadzor koji vrše određena lica, štiti ga od iskušenja i pruža mu pomoć u savladavanju svakodnevnih životnih problema za uključivanje u društveno-koristan rad i uzdržavanje od kršenja propisa. Nedostatak ovog sistema dolazi do izražaja u slučaju opozivanja prokušavanja, kada dolazi do suđenja i izricanja osude jer tada mogu nastati teškoće oko prikupljanja i utvrđivanja dokaza zbog proteka vremena (Horvatić, 2003: 167-169).

2. USLOVNA OSUDA U PRAVU MAKEDONIJE

Krivični zakonik Republike Makedonije iz 1996. godine[2] sa izmenama i dopunama do kraja 2014. godine, u Opštem delu pod nazivom: "4. Uslovna suspenzija krivičnog postupka" u članu 58a. propisuje specifičnu krivičnopravnu meru koja po svojoj pravnoj prirodi, karakteristikama, sadržini, svrsi, dejstvu i uslovima primene predstavlja uslovnu osudu kao posebnu vrstu upozoravajuće, opominjuće, admonitivne krivične sankcije, iako je sam Zakonik tako ne naziva. Ova mera nosi naziv: "Suspenzija krivičnog postupka" (Kambovski, 2006: 730-735). Za primenu ove mere potrebno je ispunjenje dva kumulativna uslova. To su:

1. formalni uslov koji je vezan za vrstu i visinu propisane kazne u zakonu za učinjeno krivično delo. Ovaj uslov je ispunjen ako se radi o krivičnom delu za koje Krivični zakonik ili drugi sporedni, dopunski ili pomoćni krivični zakon propisuje novčanu kaznu ili kaznu zatvora do jedne godine (dakle, radi se o bagatelnom, sitnom kriminalitetu) i

2. materijalni uslov koji je vezan za uverenje, ocenu suda imajući u vidu objektivne okolnosti učinjenog krivičnog dela i subjektivne okolnosti vezane za ličnost njegovog učinioca da se i bez primene zakonom propisane kazne prema učiniocu krivičnog dela može ostvariti svrha primene krivičnih sankcija – zaštita društva od kriminaliteta. Do ove ocene sudsko veće dolazi na osnovu sveukupne analize svih

[2] Služben vesnik na Republika Makedonija broj 37/96.

okolnosti objektivnog i subjektivnog karaktera učinjenog krivičnog dela i ličnosti učinioca, pri čemu je Zakonik naročito obavezao sud da prilikom donošenja odluke uzima u obzir sledeće okolnosti: aa) iskazano kajanje učinioca, ab) izvinjenje učinioca, ac) otklanjanje posledica učinjenog krivičnog dela i ad) naknadu štete prouzrokovane izvršenjem krivičnog dela.

No, pre donošenja konačne odluke o suspenziji krivičnog postupka i po ispunjenju navedenih uslova sud je dužan da preduzme još dve aktivnosti. To su (Marjanovik, 1998: 213-215): 1) da ispita i sasluša učinioca krivičnog dela (dakle optuženo lice) i 2) da oštećeno fizičko ili pravno lice daju svoju izričitu usmenu ili pismenu saglasnost na ovakvu odluku suda.

Kada donese odluku o suspenziji krivičnog postupka učiniocu krivičnog dela sud je dužan da mu postavi određene uslove. Osnovni i obavezni uslov za donošenje i opstajanje na pravnoj snazi ovakve odluke jeste da se učinilac krivičnog dela uzdrži od vršenja novog krivičnog dela za vreme trajanja suspenzije postupka. U svakom konkretnom slučaju sud određuje i vreme trajanja suspenzije krivičnog postupka. To vreme može da iznosi najduže jednu godinu. Pri tome je Zakonik izričito odredio da vremenski period trajanja ovako određene suspenzije ne ulazi u rok zastarevanja krivičnog gonjenja - kao osnov gašenja krivične sankcije najšireg stepena – abolicija (Kambovski, 1976: 153-162).

Budući da se ovde radi samo o privremenoj (do godinu dana) i uslovnoj (po ispunjenju postavljenih uslova) suspenziji krivičnog postupka prema učiniocu krivičnog dela, to znači da Zakonik predviđa mogućnost da se započeti (pa suspendovani) krivični postupak ipak kasnije može i da se nastavi i potom okonča izricanjem zakonom propisane kazne ili druge krivične sankcije. Do ove situacije dolazi u dva slučaja (Marjanovik, 1998: 231-233): a) ako učinilac za vreme trajanja uslovne suspenzije učini novo krivično delo ili b) ako se za vreme trajanja uslovne suspenzije otkrije ranije učinjeno krivično delo.

U tom slučaju su započeti krivični postupak nastavlja po svim pravilima do konačnog i pravnosnažnog okončanja (Kambovski, 1983: 319-328).

3. USLOVNA OSUDA U PRAVU SLOVENIJE

3.1. Izricanje uslovne osude

Za razliku od prethodnog zakonskog rešenja prema kome uslovna osuda nema status samostalne i posebne vrste krivične sankcije, u Krivičnom zakoniku Republike Slovenije iz 2008. godine[3] u poglavlju V pod nazivom: "Upozoravajuće sankcije", pored sudske opomene kao najblaže vrste krivične sankcije za punoletne učinioce krivičnih dela, propisana je uslovna osuda (član 57.).

[3] Uradni list Republike Slovenije broj 55/2008.

Prema Krivičnom zakoniku sud može izreći uslovnu osudu učiniocu krivičnog dela umesto propisane vrste i mere kazne, ako su za to ispunjeni zakonom kumulativno propisani uslovi. Prilikom izricanja uslovne osude sud donosi presudu kojom utvrđuje vrstu i meru kazne učiniocu krivičnog dela i istovremeno određuje da ona neće biti izvršena ako učinilac u određenom roku (vreme proveravanja) koji odredi sud u trajanju od jedne do pet godina ne učini novo krivično delo.

Pri tome je sud ovlašćen da uslovi izvršenje izrečene uslovne osude ispunjenjem određenih obaveza od strane osuđenog lica kao što su: a) povraćaj imovine pribavljene izvršenjem krivičnog dela, b) naknada štete pričinjene izvršenjem krivičnog dela ili c) izvršenje drugih obaveza propisanih Krivičnim zakonikom. Rok za ispunjavanje ovih posebnih, fakultativnih obaveza koje su izrečene uz uslovnu osudu utvrđuje sud u svakom konkretnom slučaju i ono se kreće u granicama vremena proveravanja. Pored izrečene uslovne osude, sud može da primeni i određene mere obezbeđenja.

Za izricanje uslovne osude, prema slovenačkim propisima, potrebno je ispunjenje dva kumulativna uslova (član 58.). To su:

1. formalni uslov – da je učiniocu krivičnog dela utvrđena kazna zatvora u trajanju do dve godine ili novčana kazna. Pri tome je sud vezan zabranom da se uslovna osuda ne može izreći za krivična dela za koja je propisana kazna zatvora u minimalnom trajanju dužem od tri godine (budući da se primenom odredaba o ublažavanju kazne učiniocu krivičnog dela u tom slučaju nikako ne može izreći kazna zatvora u trajanju do dve godine) i

2. materijalni uslov – uverenje (ocena) suda na osnovu analize okolnosti koje su vezane za ličnost učinioca dela, njegovo ranije ponašanje, njegovo ponašanje posle izvršenja krivičnog dela, stepen njegove krivične odgovornosti i druge okolnosti pod kojima je delo učinjeno, da je realno očekivanje da učinilac ubuduće više neće nastaviti da vrši nova krivična dela.

U slučaju da je prvostepeni sud u donetoj presudi uz kaznu zatvora ili novčanu kaznu utvrdio i druge zakonom propisane dodatne kazne (jednu ili više njih), tada je sud ovlašćen i može da odluči da dodatne kazne – sve ili samo pojedine budu i neposredno, efektivno izvršene.

3.2. Opozivanje uslovne osude

No, ovo uverenje suda da učiniocu krivičnog dela umesto efektivne kazne izrekne uslovnu osudu, može biti i pogrešno. Tada postoje uslovi za opozivanje uslovne osude. Tri su osnova zbog kojih se izrečena uslovna osuda može opozvati. To su:

1. izvršenje novog krivičnog dela u vreme trajanja roka proveravanja,

2. saznanje za ranije izvršeno krivično delo u vreme trajanja roka proveravanja i

3. neispunjenje postavljenih obaveza u vreme trajanja roka proveravanja.

Uslovna osuda se obavezno opoziva (član 59.) ako u toku trajanja vremena proveravanja učinilac ponovo učini jedno ili više krivičnih dela za koje mu je sud izrekao kaznu zatvora od dve godine. To je obavezno opozivanje uslovne osude.

Uslovna osuda se može opozvati (fakultativno opozivanje uslovne osude) ako učinilac za vreme trajanja vremena proveravanja učini jedno ili više krivičnih dela za koje je izrečena kazna zatvora manja od dve godine ili novčana kazna. Pri oceni suda da li će u ovom slučaju opozvati uslovnu osudu ili ne, sud posebno uzima u obzir okolnosti koje se odnose na izvršenje krivičnog dela (objektivne okolnosti) i okolnosti vezane za ličnost učinioca (subjektivne okolnosti), a posebno koje se odnose na: a) sličnosti učinjenih krivičnih dela, b) njihov značaj i c) motive zbog kojih su ista izvršena.

U ovom slučaju sud mora da opozove uslovnu osudu ako je za ranije izvršeno i novoizvršeno krivično delo izrečena kazna zatvora duže od dve godine. No, ako pod navedenim uslovima za fakultativno opozivanje uslovne osude, sud ipak ne opozove uslovnu osudu, za novoučinjeno krivino delo ili dela sud može da izrekne: a) uslovnu osudu ili b) kaznu.

Ako za novo krivično delo sud izrekne uslovnu osudu, tada određuje kombinovanu kaznu za ranije i novo krivično delo, kao i novi period proveravanja u trajanju od jedne do pet godina, pri čemu ovaj novi rok počinje da teče od dana konačne novodonete presude. Ako je učinilac osuđen na kaznu zatvora zbog izvršenja novog krivičnog dela, vreme provedeno na izdržavanju takve kazne se ne uračunava u vreme trajanja vremena proveravanja koje je određeno uslovnom osudom za prethodno krivično delo.

Sud obavezno opoziva uslovnu osudu (član 60.) kada se u toku trajanja vremena proveravanja utvrdi da je učinilac izvršio krivično delo pre nego što mu je izrečena uslovna osuda pod uslovom da dođe do uverenja da ne bi postojalo dovoljno razloga za izricanje uslovne osude da su takve okolnosti bile poznate sudu.

Ako su učiniocu krivičnog dela u uslovnoj osudi kao uslov koji je dužan da ispuni u vreme trajanja vremena proveravanja izrečene određene zakonom propisane obaveze (član 61.), pa ih on te obaveze ne ispuni u roku određenom presudom, tada sud može produžiti vreme za izvršenje takve obaveze ili može opozvati uslovnu osudu. Ako sud utvrdi da učinilac iz opravdanih razloga nije u stanju da izvrši postavljenu obavezu nametnutu presudom, zahtev za izvršenje takve obaveze može biti povučen ili zamenjen drugom obavezom predviđenom zakonom.

Uslovna osuda se može opozvati za sve vreme trajanja roka proveravanja (član 62.). No, ako učinilac izvrši krivično delo koje dovodi do opozivanja uslovne osude i ako se izvršenje krivičnog dela utvrdi presudom koja je doneta nakon isteka ovog vremena, tada se prema izričitom slovu zakona uslovna osuda može opozvati u roku od jedne godine od kada je isteklo sudskom odlukom određeno vreme proveravanja.

3.3. Uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom

Pored klasične, redovne, uobičajene uslovne osude, Krivični zakonik Slovenije u članu 63. poznaje i uslovnu osudu sa zaštitnim nadzorom (Bavcon, Šelih, 1987: 290-296). Tako sud može odrediti da se učinilac, kome je izrečena uslovna osuda, stavi pod zaštitni nadzor na određeno vreme u toku trajanja vremena proveravanja. To je sistem zakonom predviđenih mera pomoći, nadzora i staranja. Zaštitni nadzor izriče sud (član 64.) kada dođe do uverenja (ocene) da je primena jedne ili više mera zaštitnog nadzora u vreme trajanja proveravanja opravdana, celishodna i korisna. Mere zaštitnog nadzora sud primenjuje na način i pod uslovima kako je određeno sudskom odlukom u vremenu koje se kreće u okviru vremena proveravanja. Ako sud utvrdi da zaštitni nadzor više nije neophodan, može narediti da se ukine i pre njegovog vremena isteka. Naravno, da je svoju odluku sud (i prilikom određivanja, kao i prilikom ukidanja) dužan da obrazloži.

Pri određivanju zaštitnog nadzora uz uslovnu osudu (član 65.), sud može da izrekne jednu ili više obaveza u skladu sa kojima učinilac mora da se ponaša. Pri izboru ovih obaveza, sud naročito uzima u obzir sledeće okolnosti: a) godine života učinioca, b) njegove lične karakteristike, c) pobude iz kojih je izvršio krivično delo, d) njegove lične okolnosti, e) njegovo prethodno ponašanje, f) uslove pod kojima je izvršeno krivično delo i g) njegovo ponašanje nakon izvršenja krivičnog dela. Pri odlučivanju o izboru jedne ili više obaveza u okviru zaštitnog nadzora sud je dužan da posebno vodi računa da one po svojoj prirodi, karakteristikama i načinu izvršenja ne mogu da utiču na ljudsko dostojanstvo učinioca krivičnog dela ili da mu se na ovaj način nanesu bezrazložne poteškoće.

Sud može da uslovno osuđenom licu izrekne jednu ili više od sledećih mera zaštitnog nadzora. To su (Selinšek, 2007: 289-291):

1) lečenje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi, te lečenje od zavisnosti od upotrebe opojne droge ili alkoholnih pića, uz prethodni pristanak učinioca,

2) posećivanje određenih profesionalnih, psiholoških ili drugih savetovališta,

3) osposobljavanje učinioca za određeno zanimanje ili prihvatanje zaposlenja koje odgovara njegovom zdravlju, veštinama i afinitetima,

4) raspolaganje prihodima u skladu sa obavezama izdržavanja porodice,

5) zabrana druženja sa određenim licima,

6) zabrana pristupa kako bi se učinilac držao dalje od žrtve ili drugog lica i

7) zabrana pristupa određenim mestima.

Na predlog konsultanta (voditelja zaštitnog nadzora) ili učinioca krivičnog dela, sud može da izmeni ili opozove određene obaveze u okviru zaštitnog nadzora *ex officio*.

Zaštitni nadzor izvršava konsultant. Njega imenuje sud (član 66.). On pruža pomoć učiniocu krivičnog dela i vrši nadzor nad njegovim životom, radom i ponašanjem u skladu sa opštim i posebnim obavezama koje su mu postavljene uz

uslovnu osudu uopšte, kao i u skladu sa merama zaštitnog nadzora. Pri tome je konsultant dužan (Penko, Strolig, 1999: 67-69):

1) da obezbedi pomoć i nadzor, kao i da daje uputstva i praktične savete učiniocu o tome kako da se pridržava postavljenih obaveza od strane suda, sa ciljem sprečavanja učinioca da ponovo čini krivična dela,

2) da obavlja zakonom poverene poslove pažljivo i da na odgovarajući način održava odnose sa učiniocem i

3) da povremeno obaveštava sud o ispunjenju mera zaštitnog nadzora (urednom, blagovremenom, kvalitetnom) i da predlaže odgovarajuće izmene ili ukidanje pojedinih mera, odnosno obustavu od izvršenja zaštitnog nadzora.

Ako osuđeno lice ne ispunjava obaveze koje mu je sud odredio tokom trajanja vremena proveravanja ili ako izbegava saradnju sa određenim konsultantom, sud ga može opomenuti, izmeniti postavljenu obavezu, produžiti trajanje zaštitnog nadzora u okviru vremena roka proveravanja ili pak opozvati uslovnu osudu (član 67.).

4. ZAKLJUČAK

Savremena krivična zakonodavstva Evrope, pa tako i krivična zakonodavstva bivših jugoslovenskih republika – Makedonija i Slovenija – donošenjem svog novog krivičnog zakonodavstva sa nizom novela predviđaju razuđen sistem krivičnih sankcija za učinioce krivičnih dela. To je u skladu sa obimom, strukturom i dinamikom kriminaliteta, ali i sa zahtevima kriminalne politike – da se svakom učiniocu krivičnog dela individualizira vrsta i mera društvene reakcije oličene u krivičnoj sankciji koja odgovara stepenu društvene opasnosti učinioca dela, odnosno obimu i intenzitetu prouzrokovane posledice i okolnostima pod kojima je krivično delo učinjeno, kao i karakteristikama ličnosti njegovog učinioca. Kazne su osnovne i od najstarijih vremena najčešće propisivane i izricane krivične sankcije. I danas je najveći broj krivičnih dela u posebnom delu krivičnog prava zaprećen upravo ovom vrstom krivičnih sankcija.

No, pod uticajem ideja o individualizaciji i prevenciji kao osnovnoj funkciji krivičnog prava, početkom 20. veka u sistem krivičnih sankcija se uvode nove vrste mera društvene reakcije. To su mere upozorenja (opominjuće, upozoravajuće, admonitivne krivične sankcije), među kojima se posebno ističe uslovna osuda. Te su mere potpuno lišene retributivnog karaktera, njihovom primenom se od učinioca krivičnog dela ne oduzimaju ili mu se ne ograničavaju slobode i prava, ali mu se njihovo oduzimanje i ograničenje stavljaju u izgled ako se ne uzdrži od daljeg kršenja pravnih propisa i vršenja krivičnih dela. Na taj način se psihološkom "prinudom" utiče na učinioca krivičnog dela u smislu popravljanja njegovog ponašanja, uzdržavanja od kršenja propisa i ponašanja i vladanja na slobodi pod određenim ograničenjima i pod pretnjom primene u zakonu propisane ili u sudskoj odluci izrečene vrste i mere kazne.

Slično, kao i u drugim savremenim krivičnim zakonodavstvima (npr. krivično pravo Republike Bugarske), Makedonija poznaje uslovnu osudu, koja istina nema karakter

samostalne krivične sankcije. To je forma ili oblik izvršenja sudskom odlukom utvrđene kazne zatvora u trajanju do jedne godine ili novčane kazne. Ova mera se naziva "uslovna suspenzija krivičnog postupka". Tada dolazi do potpune, ali uslovne suspenzije izvršenja propisane kazne zatvora ili novčane kazne. No, za ovu izuzetnu zakonsku mogućnost suda neophodan je izričiti usmeni ili pismeni pristanak oštećenog fizičkog ili pravnog lica. Kao mere suspenzije krivičnog postupka, Krivični zakonik Makedonije poznaje još i sledeće mere kao što su: a) rad za opšte dobro na slobodi, b) sudska opomena i c) kućni zatvor.

Drugačija je situacija u novom krivičnom zakonodavstvu Republike Slovenije. Ono u sistemu krivičnih sankcija poznaje posebnu vrstu mera društvene reakcije – mere upozorenja. U okviru njih razlikuju se dve mere. To su: a) uslovna osuda i b) sudska opomena, pri čemu Zakonik predviđa dva oblika uslovne osude: a) klasičnu uslovnu osudu i b) uslovnu osudu sa zaštitnim nadzorom koju izvršava posebno od strane suda određeno lice - konsultant. Za razliku od Makedonije gde je vreme proveravanja do jedne godine, slovenački zakonodavac ovo vreme predviđa u trajanju do pet godina.

LITERATURA

(1) Bavcon, Lj., Šelih, A. (1987). *Kazensko pravo, Splošni del*, Ljubljana: Uradni list.
(2) Đorđević, M., Đorđević, Đ. (2014). *Krivično pravo*, Beograd: Projuris.
(3) Grozdanić, V., Škorić, M., Martinović, I. (2013). *Kazneno pravo, Opći dio*, Rijeka: Pravni fakultet.
(4) Horvatić, Ž. (2003). *Kazneno pravo, Opći dio*, Zagreb: Pravni fakultet.
(5) Jovašević, D. (2011). *Leksikon krivičnog prava*, Beograd: Službeni glasnik.
(6) Jovašević, D., Ikanović, V. (2012). *Krivično pravo Republike Srpske, Opšti deo*, Banja Luka: Univerzitet Apeiron.
(7) Jovašević, D. (2016). *Krivično pravo, Opšti deo*, Beograd: Dosije.
(8) Kambovski, V. (1976). Neka razmišljanja o individualizaciji izvršenja kazne lišenja slobode, *Penologija*, Beograd, br. 2, str. 153-162.
(9) Kambovski, V. (1983). Uslovna osuda sozaštiten nadzor – koncepcijski i praktični problemi, *Pravna misla*, Skopje, br. 4, str. 319-328.
(10) Kambovski, V. (2006). *Kazneno pravo, Opšt del*, Skoplje: Pravni fakultet.
(11) Marjanovik, G. (1998). *Makedonsko krivično pravo, Opšt del*, Skopje: Prosvetno del.
(12) Novoselec, P. (2004). *Opći dio kaznenog prava*, Zagreb: Pravni fakultet.
(13) Pavišić, B., Grozdanić, V., Veić, P. (2007). *Komentar Kaznenog zakona*, Zagreb: Narodne novine.
(14) Penko, B., Strolig, K. (1999). *Kazenski zakonik z uvodnimi pojasnili*, Ljubljana: Uradni list.
(15) Petrović, B., Jovašević, D., Ferhatović, A. (2016). *Krivično pravo 2*, Sarajevo: Pravni fakultet.
(16) Selinšek, Lj. (2007). *Kazensko pravo, Slošni del in osnove posebnega dela*, Ljubljana: Založba GV.
(17) Služben vesnik na Republika Makedonija broj 37/96.
(18) Turković, K., et al. (2013). *Komentar Kaznenog zakona*, Zagreb: Narodne novine.
(19) Uradni list Republike Slovenije broj 55/2008.

SUSPENDED SENTENCE IN THE MACEDONIAN AND SLOVENIAN CRIMINAL LAW

In contemporary criminal law, a prison sentence is the basic and most important type of criminal sanctions to be imposed to criminal acts perpetrators in order to prevent and combat crime. But, next to unconditional prison sentence, all criminal legislation also knows the different modalities of its imposition or execution. These are different forms of substitute or alternative in cases where unconditional detention is not necessary. Thus, we can distinguish full or partial suspension of the prison sentence or some other kind of punishment. In the first case, it is about the suspended sentence. This is a complete exemption from the execution of a court decision handed down prison sentences or determined (and or other types and extent of punishment) for a specified time (checking) and under certain conditions. In the case of conditionally convicted person does not meet the set of general and special, mandatory or optional requirements, criminal law provides for mandatory or optional revoke the suspended sentence. However, in addition to the suspended sentence as a form or modalities of execution imposed prison sentences, some modern criminal laws recognize and suspended sentence as a special kind of criminal penalties - as a measure of warning. A prerequisite for the implementation of these measures is the fulfillment of the formal requirements - in terms of type and prison sentence duration, or material conditions - assessment of the court that the application of penalties in case of concrete, is not necessary because the goals (purpose) of punishment can be achieved without effective enforcement of prison sentences in whole or in part. This paper is about the concept, characteristics, conditions and methods of implementation of these forms of prison sentence suspension in the Macedonian and Slovenian criminal law.

KEYWORDS: code / criminal act / criminal sanctions / warning measure / suspended sentence / Macedonia / Slovenia

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2017 / Vol. XXXVI / 1 / 135-147
Pregledni naučni rad

INKRIMINACIJA PRISILNOG NESTANKA U KRIVIČNOM PRAVU REPUBLIKE SRBIJE*

Milica Kolaković Bojović*
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Oružani sukobi na prostoru bivše SFRJ imali su, između ostalog, za posledicu veliki broj nestalih lica. Otkrivanje sudbine nestalih za Republiku Srbiju već duže od dve decenije predstavlja pravno, humanitarno, ali i političko pitanje od izuzetnog značaja. U tom smislu, koraci koje je Srbija preduzela na izgradnji normativnih i institucionalnih pretpostavki za razjašnjenje prisilnih nestanaka ali i sprečavanje novih, prepoznati su i priznati od strane međunarodne zajednice, budući da su rezultirali otkrivaju istine o velikom broju lica. Nažalost, ovaj posao i dalje nije završen, a porodice nestalih nepresetano se bore za ostvarivanje prava koja im u skladu sa međunarodim standardima i domaćim zakonima pripadaju. Čini se da i sama priroda pojma prisilnog nestanka izvan konteksta ratnih sukoba i dalje nije adekvatno prepoznata u našoj stručnoj javnosti ali ni od strane zakonodavca čiji se nedavni pokušaj usklađivanja Krivičnog zakonika sa Međunarodnom konvencijom o zaštiti svih lica od prisilnih nestanaka, može oceniti kao nedovoljno uspešan, budući da preporuke Komiteta za nestala lica Ujedinjenih nacija u velikom delu nisu uzete u obzir, kao ni obaveze preuzete usvajanjem Nacionalne strategije za procesuiranje ratnih zločina, od strane Vlade Republike Srbije, početkom 2016. godine.

KLJUČNE REČI: prisilni nestanak / nestala lica / krivično pravo / međunarodni standardi / Ujedinjene nacije

---

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS
* E-mail: kolakius@gmail.com

1. PRISILNI NESTANAK U SVETLU UN STANDARDA

Međunarodna konvencija o zaštiti svih lica od prisilnih nestanaka[1] (u daljem tekstu: Konvencija) usvojena je i otvorena za potpisivanje, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine UN br. 61/177 od 6. februara 2007. godine. [2] Donošenjem Zakona o potvrđivanju Konvencije[3] Republika Srbija preuzela je obavezu da sa njenim odredbama uskladi svoj pravni sistem. Usvajanje Konvencije predstavljalo je krunu procesa koji je započeo usvajanjem Deklaracije o zaštiti svih lica od prisilnog nestanka koju je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija u svojoj rezoluciji 47/133 od 18. decembra 1992.[4] Razlog za normativnu aktivnost UN u ovoj oblasti leži u nastojanju da se spreče prisilni nestanci, kao i nekažnjavanje istih, a polazeći od:

- prava lica da ne bude podvrgnuto prisilnom nestanku;
- prava žrtve na pravdu i naknadu;
- prava svake žrtve da zna istinu o okolnostima prisilnog nestanka i sudbini nestalog lica;
- prava žrtve na slobodu da zahteva, dobije i saopšti informacije u vezi sa tim.

Konvencija ne predviđa okolnosti koje isključuju njenu primenu, čak i ako se one odnose na postojanje ratnog stanja ili pretnje ratom, unutrašnje političke nestabilnosti ili bilo koje druge javneopasnosti (član 1. Konvencije). Sam pojam prisilnog nestanka definisan je kao "hapšenje, pritvaranje, otmica ili bilo koji drugi oblik lišavanja slobode od strane državnih organa ili lica ili grupe lica koja postupaju po ovlašćenju, uz podršku ili saglasnost države, nakon čega se odbija da se prizna lišavanje slobode ili se skriva sudbina nestalog lica ili mesto na kome se ono nalazi, čime se takvo lice stavlja van zaštite zakona,"a države ugovornice su obavezane na preduzimanje odgovarajućih mera uključujući i inkriminaciju prisilnih nestanaka u sopstvenom krivičnom zakonodavstvu (član 2-4. Konvencije). Pored inkriminacije individualnog prisilnog nestanka, koji je u Konvenciji dat u formi minimalnog standarda, u članu 5. određuje se i da široko rasprostranjena ili sistematska praksa prisilnih nestanaka predstavlja zločin protiv čovečnosti kako se definiše u važećem međunarodnom pravu i proizvodi posledice predviđene prema takvom važećem

---

[1] Usvojena 20. decembra 2006. godine na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija u Njujorku.
[2] International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, dostupno na: http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/disappearance-convention.pdf, pristupljeno 26. marta 2017.
[3] Zakon o potvrđivanju međunarodne konvencije o zaštiti svih lica od prisilnih nestanaka ("Sl. glasnik RS - Međunarodni ugovori", broj 1/11), dostupno na: http://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/o-zastiti-svih-lica-od-prisilnih-nestanaka.pdf, pristupljeno 25. marta 2017.
[4] Declaration on the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, dostupno na: http://www.un.org/documents/ga/res/47/a47r133.htm, pristupljeno 14. marta 2017.

međunarodnom pravu. Konvencija u članu 6. određuje i minimalni krug odgovornih lica, koji pored izvršioca i saučesnika obuhvata i nadređeno lice koje je: znalo ili svesno ignorisalo informacije koje su jasno ukazivale da podređena lica pod njegovom efektivnom nadležnošću ili kontrolom vrše ili se spremaju da izvrše zločin prisilnog nestanka; imalo efektivnu odgovornost ili kontrolu aktivnosti koje su se ticale prisilnog nestanka; i nije preduzelo sve neophodne i razumne mere u okviru svog ovlašćenja da spreči ili zaustavi izvršenje prisilnog nestanka ili nije prosledilo taj predmet na istragu i krivično gonjenje nadležnim organima. U skladu sa Konvencijom, pored izvršenja, kažnjivo je i saučesništvo, kao i pokušaj prisilnog nestanka. Iako se, kao što je već pomenuto, Konvencijom zahteva predviđanje kazni koje odgovaraju ozbiljnosti prisilnog nestanka, državama ugovornicama je dozvoljeno da ustanove" olakšavajuće okolnosti, naročito za lica koja, pošto su bila uključena u izvršenje prisilnog nestanka, efikasno doprinesu da se nestalo lice vrati živo ili omoguće da se razjasne slučajevi prisilnog nestanka ili da se identifikuju učinioci prisilnog nestanka. Pored otežavajućih, dozvoljeno je i propisivanje otežavajućih okolnosti, "naročito u slučaju smrti nestalog lica ili izvršenja prisilnog nestanka u pogledu trudnica, maloletnih lica, lica s invaliditetom ili drugih posebno ugroženih lica" (član 7. Konvencije). Državama ugovornicama ostavljena je sloboda izbora u pogledu predviđanja mogućnosti za zastarevanje prisilnog nestanka, uz obavezu da, ukoliko ova mogućnost postoji, preduzmu neophodne mere u pogledu ažurnog postupanja pravosuđa i suđenja u razumnom roku. Konvencija postavlja i visoke minimalne standarde upogledu nadležnosti organa države ugovornice, a sa ciljem najefikasnijeg obezbeđivanja pretpostavki za procesuiranje osumnjičenog, bilo pred organima te države, bilo putem izručenja, koje se ne može odbiti pozivanjem na to da se radi o političkom ili delu inspirisanim političkim motivima.

Konvencija uređuje i procesne garancije za lica prema kojime se pokrene postupak u vezi s krivičnim delom prisilnog nestanka, kojima se garantuje pravično postupanje u svim fazama postupka, uključujući pravo na suđenje pred nezavisnim i nepristrasnim sudom ili tribunalom ustanovljenim zakonom i pravo na odbranu. Krivično gonjenje za prisilne nestanke može se inicirati po prijavi ili po službenoj dužnosti ukoliko postoji razumna osnova da se veruje da je lice podvrgnuto prisilnom nestanku. Države ugovornice obavezne su da organima koji sprovode istragu prisilnog nestanka omoguće nesmetan rad i sankconiše dela koja ometaju sprovođenje istrage. Posebno je (u članu 12. Konvencije) predviđena obaveza staranja "da lica osumnjičena da su izvršila krivično delo prisilnog nestanka ne budu u situaciji da utiču na sprovođenje istrage putem pritiska ili dela zastrašivanja ili odmazde usmerenih na podnosioca prijave, svedoke, rođake nestalog lica ili njihovog branioca ili na lica koja učestvuju u istrazi."

Konvencija sa velikom preciznošću uređuje pitanja međunarodne saradnje u istrazi i gonjenju lica osumnjičenih za prisilne nestanke. Države ugovornice obavezne su i da, bez štete po druge međunarodne obaveze države ugovornice u pogledu lišavanja slobode, u svom zakonodavstvu ustanove uslove na osnovu kojih se može izdati nalog za lišavanje slobode; definišu organe vlasti koji su ovlašćeni da nalože lišavanje slobode; garantuju da će svako lice lišeno slobode biti pritvoreno jedino u zvanično priznatim mestima za lišavanje slobode pod nadzorom i imati pravo da komunicira i

da prima posete svoje porodice, branioca ili bilo kog drugog lica po svom izboru, isključivo prema uslovima ustanovljenim zakonom ili, ako je ono stranac, da komunicira sa svojim konzularnim organima, u skladu sa važećim međunarodnim pravom. Obavezne su i garancije pristupa mestima na kojima se nalaze lica lišena slobode, ukoliko je to potrebno uz prethodno odobrenje sudskih organa, predviđene su za nadležne i zakonski ovlašćene organe i institucije, kao i vođenje preciznih, i na zahtev ovlašćenog subjekta dostupnih evidencija lica lišenih slobode.[5] Država ugovornica mora "garantovati da će bilo koje lice lišeno slobode ili, u slučaju kada se sumnja na prisilan nestanak, s obzirom da lice lišeno slobode nije u mogućnosti da koristi ovo pravo, bilo koja lica sa legitimnim interesom, kao što su rođaci lica lišenog slobode, njihovi predstavnici ili njihov branilac, u svim okolnostima imati pravo na postupak pred sudom kako bi sud doneo odluku bez odlaganja o zakonitosti lišavanja slobode i naredio oslobađanje tog lica ako njegovo lišavanje slobode nije zakonito, kao i pravo na detaljne informacije [6]" (član 17, stav 2 (đ)).

Konvencija (član 23.) posvećuje značajnu pažnju i obuci osoblja za sprovođenje zakona, građanskih ili vojnih, medicinskog osoblja, državnih službenika i drugih lica koja mogu učestvovati u pritvaranju ili postupanju prema licima lišenim slobode, a u kontekstu informisanja o relevantnim odredbama ove konvencije u cilju: sprečavanja umešanosti tih službenika u prisilne nestanke; isticanja značaja sprečavanja i sprovođenja istraga u vezi s prisilnim nestancima; obezbeđenja priznavanja hitne potrebe za rešavanjem slučajeva prisilnog nestanka.

Države ugovornice Konvencijom su obavezane da se staraju o tome da se zabrane naređenja ili instrukcije koji propisuju, odobravaju ili podstiču prisilne nestanke ali i spreče kažnjavanje koja odbiju da izvršetakvu naredbu.

Značajan segment Konvencije, od naročitog značaja za obaveze koje se u tom smislu postavljaju pred Republiku Srbiju, posvećen je određenju pojma žrtve pravima koja pripadaju licima koja se smatraju žrtvama prisilnog nestanka u smislu Konvencije. Tako član 24. terminom žrtva označava "nestalo lice i bilo kog pojedinca koji je

---

[5] Evidencije sadrže (a) identitet lica koje je lišeno slobode; (b) datum, vreme i mesto na kome je lice lišeno slobode i identitet organa vlasti koji je lice lišilo slobode; (v) organ vlasti koji je naložio lišavanje slobode i osnovu za lišavanje slobode; (g) organ vlasti koji je nadležan za nadgledanje lišavanja slobode; (d) mesto lišavanja slobode, datum i vreme prijema na mesto lišavanja slobode i organ vlasti nadležan za mesto lišavanja slobode; (đ) podaci koji se odnose na zdravstveno stanje lica lišenog slobode; (e) u slučaju smrti za vreme lišavanja slobode, okolnosti i uzrok smrti i odredište posmrtnih ostataka; (ž) datum i vreme oslobađanja ili prebacivanja na drugo mesto pritvora, odredište i organ vlasti nadležan za transfer. U skladu sa članom 21. svaka država ugovornica preduzima neophodne mere kako bi obezbedila da se lica lišena slobode puste na slobodu na način koji omogućava pouzdanu proveru da su ona stvarno puštena na slobodu.

[6] U skladu sa članovima 19. i 20. svaka država ugovornica garantuje bilo kom licu sa legitimnim interesom za ovu informaciju, kao što su rođaci lica lišenog slobode, njihovi predstavnici ili njihov branilac, pristup bar sledećim informacijama: (a) organ vlasti koji je naložio lišavanje slobode; (b) datum, vreme i mesto na kome je lice lišeno slobode i primljeno na mesto lišavanja slobode; (v) organ nadležan za nadgledanje lišavanja slobode; (g) boravište lica koje je lišeno slobode, uključujući, u slučaju transfera na drugo mesto lišavanja slobode, odredište i organ koji je nadležan za transfer; (d) datum, vreme i mesto oslobađanja; (đ) podatke u vezi sa zdravstvenim stanjem lica lišenog slobode; (e) u slučaju smrti za vreme lišavanja slobode, okolnosti i uzrok smrti i odredište posmrtnih ostataka.

pretrpeo štetu kao direktnu posledicu prisilnog nestanka." Konvencija žrtvama garantuje pravo na istinu o svim relevantnim okolnostima, odštetu i brzu, pravičnu i adekvatnu nadoknadu, kao i pravo na udruživanje radi rasvetljavanja sudbine nestalih.[7] Države ugovornice su obavezne da spreče i u skladu sa krivičnim zakonom: nelegalno uklanjanje dece koja su podvrgnuta prisilnom nestanku, dece čiji su otac, majka ili zakonski staratelj podvrgnuti prisilnom nestanku ili dece rođene za vreme zatočeništva majke koja je podvrgnuta prisilnom nestanku; falsifikovanja, skrivanja ili uništavanja dokumenata koja dokazuju stvarni identitet te dece. Svaka država ugovornica preduzima neophodne mere traganja i utvrđivanja identiteta dece i njihovog vraćanja porodicama kojima pripadaju u skladu sa zakonskom procedurom i važećim međunarodnim sporazumima.

Za potrebe praćenja sprovođenja Konvencije formiran je desetočlani Komitet za prisilne nestanke čiji su članovi nezavisni i nepristrasni eksperti koji obavljaju funkciju u ličnom svojstvu, a koji blisko sarađuje sa drugim telima UN, ugovornim telima ustanovljenim međunarodnim instrumentima, posebnim procedurama Ujedinjenih nacija, relevantnim regionalnim međuvladinim organizacijama ili telima, kao i sa svim relevantnim državnim institucijama, agencijama ili kancelarijama koje rade na zaštiti svih lica od prisilnih nestanaka (čl. 26-29. Konvencije). Komitet razmatra izveštaje država ugovornica, daje preporuke i organizuje specijalne misije. Konvencijom su takođe definisani uslovi i procedure obraćanja Komitetu podnošenjem individualnih predstavki protiv država ugovornica koje su prihvatile nadležnost Komiteta u ovom delu.[8] Komitet takođe, može organizovati posete državama ugovornicama, a ukolikoprimi informacije za koje mu se učini da sadrže osnovane indikacije da na teritoriji pod jurisdikcijom neke države ugovornice postoji široko rasprostranjena i sistematska praksa prisilnog nestanka, može, pošto o toj situaciji zatraži sve relevantne informacije od odnosne države ugovornice, skrenuti na to pažnju Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija preko Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija (član 34. Konvencije).

Prilikom ratifikacije Konvencije, Republika Srbija je priznala nadležnost Komiteta da prima i razmatra predstavke od ili u ime pojedinaca pod njenom jurisdikcijom koji tvrde da su žrtve kršenja odredaba ove konvencije od strane Republike Srbije, kao i predstavke u kojima jedna država ugovornica tvrdi da neka druga država ugovornica ne ispunjava svoje obaveze prema ovoj konvenciji.

---

[7] Pravo na odštetu obuhvata materijalnu i moralnu štetu i, ukoliko to odgovara, druge oblike odštete kao što su: (a) povraćaj; (b) rehabilitacija; (c) zadovoljenje, uključujući povraćaj dostojanstva i ugleda; (d) garancije da se to neće ponoviti.

[8] Zahtev za traganjem i nalaženjem nestalog lica iz člana 30. Konvencije.

2. INICIJALNI IZVEŠTAJ O MERAMA KOJE JE REPUBLIKA SRBIJA SPROVELA U OBLASTI OTKRIVANJA I SPREČAVANJA PRISILNIH NESTANAKA I PREPORUKE KOMITETA

2.1. Ocena usklađenosti iz Inicijalnog izveštaja

Ratifikacijom Konvencije, Republika Srbija je preuzela obavezu da Komitetu podnese Inicijalni izveštaj o sprovođenju Konvencije, što je i učinila, nakon što ga je Vlada usvojila na sednici 8. oktobra 2013. godine.[9] U izveštaju je predstavljen normativni i institucionalni okvir relevantan za sprovođenje Konvencije. Počev od Ustavnih, preko garancija sadržanih u Zakoniku o krivičnom postupku i Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija, pa do režima kažnjavanja u Krivičnom zakoniku (u daljem tekstu: KZ). Srbija je zauzela stav da je prisilni nestanak u našem KZ-u već sankcionisan kroz zakonska obeležja krivičnih dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina, pre svega krivičnog dela Protivpravno lišenje slobode iz člana 132. i krivičnog dela Otmica iz člana 134. Naime, članom 132. KZ-a propisano je da će se onaj ko drugog protivpravno zatvori, drži zatvorenog ili mu na drugi način protivpravno oduzme ili ograniči slobodu kretanja, kazniti zatvorom do tri godine. Ako pomenuto delo učini službeno lice zloupotrebom svog položaja ili ovlašćenja, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina, a ako je protivpravno lišenje slobode trajalo duže od trideset dana ili je vršeno na svirep način ili je licu koje je protivpravno lišeno slobode usled toga teško narušeno zdravlje ili su nastupile druge teške posledice, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina. Ukoliko je usled dela nastupila smrt lica koje je protivpravno lišeno slobode, učinilac će se kazniti zatvorom od dve do dvanaest godina. KZ takođe predviđa kažnjavanje za pokušaj. Članom 134. predviđeno je kažnjavanje zatvorom od dve do deset godina onoga ko silom, pretnjom, obmanom ili na drugi način odvede ili zadrži neko lice u nameri da od njega ili drugog lica iznudi novac ili kakvu drugu imovinsku korist ili da njega ili koga drugog prinudi da nešto učini, ne učini ili trpi. Kvalifikovani oblici predviđeni su u slučaju da se radi ostvarenja cilja otmice preti ubistvom ili teškom telesnom povredom otetom licu, kada je predviđena kazna zatvora od tri do dvanaest godina, kao i ako je oteto lice zadržano duže od deset dana ili je prema njemu postupano na svirep način ili mu je teško narušeno zdravlje ili su nastupile druge teške posledice ili ako je otmica izvršena prema maloletnom licu, kada će se učinilac će se kazniti zatvorom od tri do petnaest godina. Najteži oblik otmice podrazumeva da je usled dela nastupila smrt otetog lica ili je delo izvršeno od strane grupe, kada će se učinilac kazniti zatvorom od pet do osamnaest godina ili od strane organizovane kriminalne grupe, kada je predviđena kazna zatvora od najmanje pet godina.

[9] Inicijalni izveštaj je dostupan na: http://www.ljudskaprava.gov.rs/sr/node/162, pristupljeno 15. marta 2017.

U Izveštaju (str. 9) je takođe navedeno da uz ostvarenje određenih dopunskih uslova, nekom od opisanih radnji u smislu člana 2. Konvencije mogli bi se ostvariti i elementi krivičnih dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, i to:

a) Zločina protiv čovečnosti iz člana 371. KZ-a kao zatvaranje ili otmica lica bez davanja o tome informacija da bi im se time uskratila pravna zaštita, ali u okviru šireg ili sistematskog napada koji je upravljen na civilno stanovništvo;

b) Ratnog zločina protiv civilnog stanovništva iz člana 372. KZ-a kao protivpravno lišavanje slobode i zatvaranje civila za vreme rata, oružanog sukoba ili okupacije.

Takođe, Komitetu su prezentovane činjenice o zakonskim uslovima (ne)zastarevanja svakog od pomenutih krivičnih dela. Budući da je inkriminacija prisilnog nestanka u našem KZ-u sadržana u više krivičnih dela, Komitetu je predočeno da se u skladu sa opštim odredbama Krivičnog zakonika učiniocem krivičnog dela smatraju izvršilac, saizvršilac, podstrekač i pomagač (član 112, stav 11. KZ-a), pa da u skladu sa tim službena i odgovorna lica za prisilne nestanke mogu odgovarati i zbog krivičnog dela Neprijavljivanje pripremanja krivičnog dela (član 331.), kao i krivičnog dela Neprijavljivanje krivičnog dela i učinioca (član 332.), u kojima su kao kvalifikovani oblici predviđeno kažnjavanje službenih ili odgovornih lica koje svesno propuste da prijave krivično delo za koje su saznali u vršenju svoje dužnosti, ako se za to delo po zakonu može izreći pet godina zatvora ili teža kazna (član 332, stav 2.), kao i da će se zatvorom od jedne do osam godina kazniti službeno ili odgovorno lice koje svesno propusti da prijavi krivično delo svog podređenog koje je on učinio pri vršenju svoje službene, vojne ili radne obaveze, ako se za to delo po zakonu može izreći zatvor od trideset do četrdeset godina (član 332, stav 3.).

Kada je reč o odgovornosti pretpostavljenih za masovne prisilne nestanke, ona u KZ-u kod krivičnih dela Zločin protiv čovečnosti i Ratni zločin protiv civilnog stanovništva, uključuje odgovornost naredbodavca koji je ovde izjednačen sa izvršiocem (a ne sa podstrekačem) krivičnog dela. Dodatno, Komitet je obavešten da su u KZ-u propisana i posebna krivična dela Organizovanje i podsticanje na izvršenje genocida i ratnih zločina i Nesprečavanje vršenja krivičnih dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom u kojima je inkriminisano udruživanje radi vršenja, pored ostalih i krivičnih dela, Zločina protiv čovečnosti i Ratnih zločina protiv civilnog stanovništva, odnosno organizovanje grupe radi vršenja tih dela, pripadnost takvoj grupi, kao i pozivanje i podsticanje na vršenje tih dela (član 375.), kao i komandna odgovornost (odgovornost vojnog komandanta ili lica koje faktički vrši ovu funkciju ili drugog pretpostavljenog za dela potčinjenih koja nepreduzimanjem potrebnih mera nije sprečio (član 384.)).

Budući da je Republika Srbija i pre ratifikacije Konvencije, zbog činjenica da se nakon sukoba na prostorima bivše Jugoslavije, susrela sa problemom nestanka na hiljade ljudi, specifičnost Inicijalnog izveštaja sastojala se u predstavljanju razvijenog specijalizovanog institucionalnog okvira, na čelu sa Komisijom za

nestala lica[10] koju je Vlada Republike Srbije obrazovala Odlukom iz 2006,[11] kao interesorno telo Vlade, koju čine predsednik i predstavnici deset resora, a koja je preuzela sve aktivnosti i obaveze Komisije Saveta ministara za nestala lica Državne zajednice Srbija i Crna Gora.

2.2. Zaključci i preporuke Komiteta

Reagujući na ocenu usklađenosti sa Konvencijom koju je Republika Srbija iznela u Inicijalnom izveštaju, Komitet je usvojio niz zaključaka[12] u kojima je pohvalio činjenicu da je Srbija ratifikovala gotovo sve osnovne ugovore za zaštitu ljudskih prava Ujedinjenih nacija i njihove fakultativne protokole, kao i Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda. Pozitivno je ocenjeno i to što je Srbija prihvatila nadležnost Komiteta, prema članovima 31. i 32. Konvencije, u odnosu na individualnu i međudržavnu komunikaciju, ali zbog mera koje su usvojene u relevantnim oblastima, uključujući:

- usvajanje Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine, sa izmenama i dopunama iz 2004. godine;
- osnivanje Komisije za nestala lica juna 2006. godine;
- potpisivanje brojnih bilateralnih sporazuma i dokumenata o saradnji u vezi sa licima koja su nestala tokom oružanih sukoba;
- formiranje Zaštitnika građana republike Srbije i njegovo uspostavljanje kao nacionalnog mehanizma za prevenciju torture.

---

[10] Mandat Komsije je da prati, proučava i utvrđuje predloge za rešavanje pitanja nestalih lica; prikuplja podatke i daje obaveštenja o nestalim licima u oružanim sukobima i u vezi sa oružanim sukobima na prostoru bivše SFRJ i Autonomne pokrajine Kosovo i Metohija; učestvuje u izvršavanju obaveza koje proizlaze iz međunarodnih ugovora i sporazuma koji se odnose na rešavanje pitanja nestalih lica; koordinira rad nadležnih organa i organizacija u postupku traženja nestalih lica, ekshumacija i identifikacija; ostvaruje saradnju sa nadležnim organima, porodicama i udruženjima nestalih lica radi rešavanja statusnih pitanja nestalih lica i humanitarna pitanja njihovih porodica. Pored poslova koji su pomenutom odlukom Vade dodeljeni Komisiji za nestala lica, ovim pitanjem se bavi i Zakon o upravljanju migracijama čiji odsek pruža administrativnu podršku Komisiji, tako što obavlja sledeće poslove: vođenje jedinstvene evidencije nestalih lica u oružanim sukobima i u vezi sa oružanim sukobima na prostoru bivše SFRJ u periodu od 1991. do 1995. godine i Autonomne Pokrajine Kosovo i Metohija u periodu od 1998. do 2000. godine, vođenje evidencije o ekshumiranim, identifikovanim i neidentifikovanim posmrtnim ostacima iz pojedinačnih i masovnih grobnica, izdavanje potvrda o činjenicama o kojima vodi službene evidencije, isplatu troškova ekshumacije, identifikacije, pogrebne opreme i prevoza posmrtnih ostataka identifikovanih lica, kao i troškova usluga eksperata sudske medicine ili timova eksperata angažovanih za potrebe rada Komisije za nestala lica, isplatu jednokratne novčane pomoći za troškove sahrane u visini naknade pogrebnih troškova utvrđene zakonom kojim se uređuje penzijsko i invalidsko osiguranje, dodeljivanje sredstva za finansiranje programa udruženja porodica nestalih lica u skladu sa propisima kojima se uređuje finansiranje programa od javnog interesa koja realizuju udruženja (Zakon o upravljanju migracijama "Službeni glasnik RS", broj 107/2012.)

[11] "Službeni glasnik RS", br. 49/06, 73/06, 116/06, 53/10 и 108/12.

[12] Zaključna zapažanja Komiteta za prisilne nestanke u vezi sa Incijalnim izveštajem Republike Srbije o primeni Međunarodne konvencije o zaštiti svih lica od prisilnih nestanaka, dostupno na: http://www.ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19859, pristupljeno 17. marta 2017.

Pored pomenutog, Komitet je pozitivno ocenio i činjenicu da Republika Srbija ima otvoreni poziv za sve nosioce mandata specijalnih procedura Saveta za ljudska prava da posete zemlju.[13]

Interesantno je da je u svojim zaključcima Komitet pozdravio izjavu delegacije Republike Srbije da se izmene i dopune KZ-a pripremaju sa ciljem uvođenja krivičnog dela prisilnog nestanka. Komitet je na konstataciju delegacije dai pre tih izmena, dela opisana u članu 2. Konvencije mogu imati pravne karakteristike krivičnih dela iz KZ-a, naveo da bi samo inkriminisanje prisilnog nestanka kao posebnog krivičnog dela omogućilo Državi članici da se uskladi sa obavezom iz člana 4, koja je usko povezana sa drugim ugovornim obavezama koje se odnose na zakonodavstvo, kao što su one u članovima 6, 7. i 8. (čl. 2, 4, 6, 7. i 8.). Osim uvođenja posebnog krivičnog dela, Komitet je preporučio preduzimanje neophodnih mera kako bi se taj proces ubrzao, ali i obezbedilo da delo bude sankcionisano odgovarajućim kaznama koje su u skladu sa njegovom težinom i da sistem odgovornosti nadređenog koji je u skladu sa članom 6, stav 1, b) Konvencije bude primenljiv na ovo delo. Dodatno, preporučeno je da u slučaju primene zastarelosti na prisilni nestanak, država mora osigurati njenu dugotrajnost i proprocionalnost shodno velikoj težini dela, kao i njeno započinjanje od trenutka kada je delo prestalo, uzimajući u obzir kontinuiranu prirodu prisilnog nestanka.

Pored same inkriminacije prisilnih nestanaka, Komitet je ukazao i na neadekvatno određenje pojma žrtve u našem krivičnom zakonodavstvu, odnosno činjenicu da je pojam oštećenog prema Zakoniku o krivičnom postupku i Zakonu o obligacionim odnosima uži od pojma žrtve iz člana 24. Konvencije, zbog čega postojeći zakonski okvir može ostaviti određene osobe bez zaštite. Važno je napomenuti da je isti problem identifikovan i u pogledu potrebe za usaglašavanjem sa drugim relevantnim međunarodnim, a naročito evropskim standardima, poput Direktive (2012/29)EU[14]. Dodatno, Komitet je ukazao na neadekvatne mehanizme ostvarivanja kompenzacije za žrtve, pri čemu sistem Republike Srbije ne dozvoljava porodicama žrtava prisilnog nestanka ostvarivanje prava na kompenzaciju sve dok nestalo lice nije proglašeno umrlim. Komitet je izneo zabrinutost da pravni sistem Republike Srbije ne pruža pravo za dobijanje odgovarajuće nadoknade koja uključuje sve mere za nadoknadu predviđene članom 24. stav 5. Konvencije. Radi omogućavanja prava na "naknadu štete i blagovremenu, pravičnu i adekvatnu nadoknadu svim licima koja su pretrpela štetu kao direktan rezultat prisilnog nestanka, bez obzira na to kada je delo počinjeno i čak i ako nije pokrenut krivični postupak protiv potencijalnih počinioca, ili ako oni nisu identifikovani", Komitet preporučuje da Republika Srbija usvoji neophodne zakonodavne, ili druge mere kako bi se:

---

[13] Upravo korišćenjem ovog mehanizma je i organizovana poseta Radne grupe za prisilne nestanke Srbiji u junu 2014.

[14] Direktiva 2012/29/EU Evropskog Parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012. o uspostavljanju minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih dela te o zameni Okvirne odluke Saveta 2001/220/PUP

a) "uspostavio sveobuhvatan, rodno osetljiv sistem reparacije koji je u potpunosti u skladu sa članom 24. st. 4. i 5. Konvencije;

b) osiguralo da sva lica, koja su pretrpela neposrednu štetu kao rezultat prisilnog nestanka eventualno počinjenog u prošlosti od strane ovlašćenih predstavnika države, ili lica, ili grupe lica koja su dejstvovala sa njihovim ovlašćenjem, podrškom, ili saglasnošću, ostvare pravo na dobijanje reparacije, uključujući medicinsku i psihološku rehabilitaciju, u skladu sa uslovima iz člana 24. stav 4. i 5. Konvencije." [15] Komitet se u tom smislu posebno osvrnuo na činjenicu da je nacrt Zakona o pravima boraca, ratnih vojnih invalida, civilnih žrtava rata i članova njihovih porodica u fazi izrade i apelovao na Republiku Srbiju da iskoristi priliku da obezbedi svim žrtvama eventualnih prisilnih nestanaka u prošlosti punu odštetu, uključujući restituciju, rehabilitaciju i garancije neponavljanja, bez diskriminacije i bez potrebe proglašenja nestale osobe umrlom;

c) "obezbedila garancija prava na istinu u vezi sa prisilnim nestancima koji su eventualno počinjeni u prošlosti."[16]

3. MERE KOJE JE REPUBLIKA SRBIJA PREDUZELA RADI DALJEG USKLAĐIVANJA SA KONVENCIJOM I IZAZOVI KOJI PREDSTOJE

Usvajanjem Nacionalne strategije za procesuiranje ratnih zločina u februaru 2016, po prvi put je u jednom nacionalnom strateškom dokumentu izražena povećenost Republike Srbije potpunom usklađivanju sa Konvencijom, pa se tako u Odeljku 5. Strategije kaže da će Republika Srbija kontinuirano raditi na ispunjenju preporuka Komiteta za prisilne nestanke i o postignutim rezultatima izveštavati Komitet.[17]

Nakon poslednjih izmena Krivičnog Zakonika izvršenih u novembru 2016. godine, prisilni nestanci se najzad eksplicitno pominju u našem krivičnom zakonodavstvu, ali je način na koji je ova inkriminacija u njega ugrađena, u najmanju ruku je diskutabilan.Naime, umesto da u skladu sa preporukama Komiteta, propiše posebno krivično delo, zakonodavac se odlučio da izmene izvrši samo kozmetičkom intervencijom u okviru člana 371. KZ-a, koji sada glasi: "Ko kršeći pravila međunarodnog prava, u okviru šireg ili sistematskog napada uperenog protiv civilnog stanovništva, naredi: vršenje ubistava; stavljanje stanovništva ili jednog njegovog dela u takve životne uslove koji vode njihovom potpunom ili delimičnom istrebljenju; porobljavanje; prinudno preseljavanje; mučenje; silovanje; prinuđavanje na prostitauciju; prisiljavanje na trudnoću ili sterilisanje radi promene etničkog sastava stanovništva; proganjanje ili proterivanje na političkoj, verskoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj, polnoj ili kakvoj drugoj osnovi; *prisilni nestanak*; zatvaranje ili otmicu lica bez davanja informacija o tome kako bi im se

[15] *Ibid.*
[16] *Ibid.*
[17] Nacionalna strategija za procesuiranje ratnih zločina ("Službeni glasnik RS", broj 19/16), dostupno na: http://www.tuzilastvorz.org.rs/upload/HomeDocument/Document__sr/2016-05/p_nac_stragetija_lat.PDF, pristupljeno 5. marta 2017.

uskratila pravna zaštita; ugnjetavanje rasne grupe ili uspostavljanje dominacije jedne takve grupe nad drugom; ili druge slične nehumane postupke kojima se namerno prouzrokuju teške patnje ili ozbiljno ugrožava zdravlje ili ko izvrši neko od navedenih dela, kazniće se zatvorom najmanje pet godina ili zatvorom od trideset do četrdeset godina." U obrazloženju predloga izmena i dopuna KZ-a koje je dostavljeno Narodnoj skupštini, šturo se konstatuje da je predmeta izmena posledica usaglašavanja ovog zakona sa međunarodnim ugovorima, na taj način što je radnja izvršenja kod zločina protiv čovečnosti (član 371. Krivičnog zakonika) izričito proširena i na tzv. prisilne nestanke, čime je izvršeno usaglašavanje sa Međunarodnom konvencijom o zaštiti svih lica od prisilnih nestanaka. Dakle, predlagač se ni jednom jedinom rečju ne osvrće na obaveze prihvaćene ratifikacijom Konvencije, kao ni na preporuke koje je Komitet uputio Srbiji. U obrazloženju nisu navedeni ni razlozi za samo delimično usaglašavanje, budući da je pomenutim amandmanom Krivičnog zakonika, ono učinjeno samo u pogledu člana 5. Konvencije koji predviđa da "široko rasprostranjena ili sistematska praksa prisilnih nestanaka predstavlja zločin protiv čovečnosti kako se definiše u važećem međunarodnom pravu i proizvodi posledice predviđene prema takvom važećem međunarodnom pravu", dok obaveze iz člana 4. koji obavezuje na propisivanje prisilnog nestanka kao posebnog krivičnog dela, nisu ispunjene. Pored toga, čak i letimičnim pogledom na radnje izvršenja predviđene Konvencijom i članom 371, jasno je da radnja izvršenja prisilnog nestanka konsumira neke od radnji izvršenja koje su već bile (i ostale) sastavni deo člana 371, što pomenutu intervenciju čini još neobičnijom.

Argument da bi se i postojećim inkriminacijama mogla postići svrha obaveza koje u tom pogledu nameće Konvencija, lako nas dovodi na teren osporavanja na desetine intervencija koje su u poslednje dve decenije izvršene u našem KZ-u radi propisivanja specifičnih krivičnih dela, a radi pružanja krivičnopravne zaštite ženama, deci, žrtvama porodičnog ili seksualnog nasilja i sl. iako su sve radnje izvršenja pomenutih novih krivičnih dela već bile obuhvaćene tzv. opštim krivičnim delima protiv života i tela i polne slobode. Dakle, zakonodavac je ponovo pokazao izvesnu kolebljivost i nedoslednost, koje nužno vode ka tome da u određenim segmentima kriminalne politike, neretko usled populizma ili popuštanja pod medijskim pritiscima, imamo izuzetnu prenormiranost, dok se u nekim drugi oblastima čvrsto brani pozicija da propisivanje novih krivičnih dela nije potrebno.

Pored pomenutih izmena KZ-a, problemi postoje i u pogledu usklađivanja sa drugim preporukama Komiteta, pa tako nikakvi pomaci nisu učinjeni na polju sprovođenja obaveze iz člana 22 Konvencije koji se odnosi na sprovođenje obuka na temu Konvencije za sudije, tužioce, pripadnike policije, itd, dok je veoma ograničen napredak postignut je po pitanju usklađivanja našeg kaznenog zakonodavstva u pogledu određenja pojma žrtve. Naime, radna grupa osnovana od strane Ministarstva pravde nedavno je izradila analizu relevantnih EU standarda u pogledu prava žrtava ali ova analiza nije uključila i Konvenciju, pa bi razmatranje načina na koji ona određuje pojam žrtve, trebalo da bude naknadno razmotreno. Ovo je naročito važno i zbog usklađivanja sa nacrtom Zakona o pravima boraca, ratnih vojnih invalida, civilnih žrtava rata i članova njihovih porodica, koji je trebalo da

bude usvojen pre dve godine ali je i dalje u fazi radnog teksta. Najzad, odredbe Konvencije, trebalo bi uzeti u obzir i prilikom izrade Nacionalne strategije za unapređenjapoložaja žrtava i svedoka[18], čije je usvajanje planirano za kraj 2017, kao kod uspostavljanja mreže službi podrške žrtvama i svedocima, počev od 2018. godine.

LITERATURA

(1) Akcioni plan za Poglavlje 23, dostupno na: http://mpravde.gov.rs/files/Akcioni%20plan%20PG%2023.pdf , pristupljeno 2. marta 2017.
(2) Declaration on the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, dostupno na:http://www.un.org/documents/ga/res/47/a47r133.htm, pristupljeno 25. marta 2017.
(3) Direktiva 2012/29/EU Evropskog Parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012. o uspostavljanju minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih dela te o zameni Okvirne odluke Saveta 2001/220/PUP;
(4) Inicijalni izveštaj o sprovođenju Konvencije, dostupno na: http://www.ljudskaprava.gov.rs/sr/node/162, pristupljeno 15. marta 2017.
(5) International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, dostupno na: http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/disappearance-convention.pdf, pristupljeno 18. marta 2017
(6) Nacionalna strategija za procesuiranje ratnih zločina ("Službeni glasnik RS", broj 19/16), dostupno na: http://www.tuzilastvorz.org.rs/upload/HomeDocument/Document__sr/2016-05/p_nac_stragetija_lat.PDF, pristupljeno 5. marta 2017.
(7) Zaključna zapažanja Komiteta za prisilne nestanke u vezi sa Incijalnim izveštajem Republike Srbije o primeni Međunarodne konvencije o zaštiti svih lica od prisilnih nestanaka, dostupno na: http://www.ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19859,pristupljeno 17. marta 2017.
(8) Zakon o potvrđivanju međunarodne konvencije o zaštiti svih lica od prisilnih nestanaka ("Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori", broj 1/11), dostupno na: http://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/o-zastiti-svih-lica-od-prisilnih-nestanaka.pdf, pristupljeno 25. marta 2017.

[18] Akcioni plan za Poglavlje 23, aktivnost 3.7.1.20, dostupno na: http://mpravde.gov.rs/files/Akcioni%20plan%20PG%2023.pdf , pristupljeno 2. marta 2017.

THE INCRIMINATION OF ENFORCED DISAPPEARANCE IN THE CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Armed conflicts in the former Yugoslavia had, among other things, resulted in a large number of missing persons. Detection of missing persons is an issue of the great legal, humanitarian, and political importance in the Republic of Serbia, for more than two decades. In this regard, the steps that Serbia has taken on the development of normative and institutional preconditions for investigation of enforced disappearances but also to prevent new ones, have been recognized and acknowledged by the international community, since it resulted in discovering the truth about the large number of missingpersons. Unfortunately, this process is still not finished and the families of the missing continiously fight for their their rights in accordance with the International Standards and domestic law. However, it seems that the concept of enforced disappearances outside the context of armed conflicts is still not adequately recognized in our professional community but also by the legislator whose recent attempt to harmonize the Criminal Code with the International Convention on the Protection of All Persons from Enforced Disappearances, may be regarded as a failure, since the recommendations of the UN Committee on Enforced Dissapeareances in large part not taken into account. The same dtands for obligations undertaken in the National strategy for the prosecution of war crimes by the Government of the Republic of Serbia, in early 2016.

KEYWORDS: enforced disappearance / missing persons / criminal law / international standards / the United Nations

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2017 / Vol. XXXVI / 1 / 149-161
Pregledni naučni rad

O FAKTORMA RIZIKA SAMOUBISTVA OSUĐENIKA I MOGUĆNOSTIMA PREVENTIVNOG DELOVANJA*

Ljeposava Ilijić*
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Marina Kovačević Lepojević*
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu

Uzroci samoubistva su vrlo složeni. Neki pojedinci posebno su podložni samoubistvu kada se nađu u teškim životnim situacijama, kada deluje više stresora. Istraživači su identifikovali brojne faktore koji u interakciji povećavaju rizika od samoubistva. Oni uključuju faktore na ličnom-individualnom nivou, faktore institucionalnog karaktera i kliničke faktore. Način na koji ovi faktori u međusobnoj interakciji deluju i mogu da dovedu do samoubistva je složen i nije u dovoljnoj meri ispitan. Rezultati brojnih stranih studija ukazuju da je stopa samoubistava među osuđeničkom populacijom, veća od stope samoubistava opšte-nezatvorske populacije. Osuđenici koji su u većem riziku, dele brojne karakteristike sa opštom populacijom (mentalni poremećaji, istorija suicidalnog ponašanja i dr.), a vrlo mali broj studija identifikovao je specifične karakteristike i faktore koji razlikuju osuđeničku od opšte populacije. U ovom radu, autori usmeravaju pažnju upravo ka prikazu ključnih faktora rizika za samoubistvo u osuđeničkoj populaciji, sa posebnim osvrtom na mogućnosti preventivnog delovanja.

KLJUČNE REČI: zatvor / osuđenici / samoubistvo / rizični faktori / prevencija samoubistava

---

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS
* E-mail: lelalela_bgd@yahoo.com
* E-mail: marina.lepojevic@gmail.com

UVOD

Samoubistvo je složena pojava koja, kroz vekove, privlači pažnju brojnih stručnjaka, filozofa, teologa, sociologa, psihologa i psihijatara, koji razmatraju ovu pojavu sa svog stručnog stanovišta i daju joj drugačije značenje (Ciuhodaru, Romedea, Arhipescu, & Buda, 2009). Samoubistvo se definiše kao samouništavajuće ponašanje koje prati jasna svest o posledicama i namera da se uništi sopstveni život (Milosavljević, 2003).

Prema podacima Svetske zdravstvene organizacije, samoubistvo predstavlja značajan problem javnog zdravlja, a procenjuje se da je širom sveta stopa samoubistava povećana za 60% u poslednjih 45 godina. Na globalnom noviu, samoubistvo spada među tri vodeća uzroka smrti među osobama starosti od 15-44 godine. Svetska zdravstvena organizacija procenjuje da se jedan pokušaj samoubistva javlja u proseku svake tri sekunde, a jedno se realizuje svakog minuta. To znači da veći broj ljudi umire zbog samoubistva nego u obračunima vatrenim oružjem. Zbog navedinih podataka, smanjenje stope samoubistva postalo je važan cilj međunarodnog zdravstva (*World Health Organization*, 2007).

Istraživanja pokazuju da se samoubistvo javlja tri (Danto, 1989) do devet puta češće u osuđeničkoj nego u opštoj populaciji (White, Schimmel, & Frickey, 2002). Kao uzrok smrti u zatvorima, samoubistvo zauzima treće mesto, posle prirodne smrti i AIDS-a (White et al., 2002), mada neki autori smatraju da je stopa samoubistava čak i veća nego što to pokazuju statistički podaci, usled pogrešne kategorizacije samoubistava u slučajne smrti (Suto & Arnaut, 2010). U mnogim slučajevima, zatvorsko osoblje ne prijavljuje samoubistvo osuđenika, zbog straha od dalje istrage ili otkrivanja određenih propusta u radu stručnih službi, a dešava se da kod pojedinih osuđenika koji pokušaju samoubistvo u zatvoru, smrt nastupi u bolnici, pri čemu se smrt računa kao smrt van zatvora, a ne kao samoubistvo (Suto & Arnaut, 2010), što nam ukazuje na postojanje visoke tamne brojke ovog fenomena.

U pogledu istraživanja fenomena suicida osuđenika, proteklih decenija su dominirala psihološka istraživanja koja su se fokusirala na utvrđivanje karakteristika suicidnih osuđenika i faktorima rizika za suicid na individualnom novou, dok su zatvorsko okruženje i faktori iz zatvorske sredine bili prilično zapostavljeni (Shaw & Turnbull, 2009). Pregledom savremene literature, možemo utvrditi da se danas sve veća pažnja poklanja istraživanju zatvorskog okruženja kao faktora koji povećavaju rizik suicida osuđenika.

Dosadašnja istraživanja vezana za samoubistva u opštoj populaciji su pokazala da su mentalni poremećaji jedan od glavnih faktora koji doprinose samoubistvu (Barraclough, Bunch, & Nelson 1974; Hawton, & van Heeringen 2000), ali takođe i da su ključni socijalni faktori povezani sa samoubistvom socijalno nepovoljan položaj i isključenost. Ovi faktori su češći kod zatvorenika nego u opštoj populaciji, a to je stoga ne čudi što stopa samoubistava ima tendenciju da

bude relativno veća u zatvoru, iako visok nivo nadzora treba da ublaži ovaj efekat u izvesnoj meri (Cinosi, Martinottia, De Risio, & Di Giannantonio, 2013: 22).

Govoreći o socio-kulturnim obeležjima suicida u opštoj populaciji, Jugović (2011) navodi da ne treba zaboraviti da je naše društvo prošlo skoz sveukupnu destrukciju na ekonomskom, političkom, kulturnom i moralnom planu. Mnoge porodice su iscrpljene borbom za preživaljavanje uz iskustva rata, ratnih stradanja i izbeglištva. Ugroženo je zdravlje stanovništva, što se najbolje vidi u povećanim stopama smrtnosti i stalnim povećanjem broja malignih i duševnih bolesti. Takođe, veliki broj ljudi živi sa osećanjima besperspektivnosti i depriviranosti. Ako se na to nadovežu osujećujuće porodično okruženje i neki unutrašnji psihički faktori, onda "bekstvo u smrt" može za neke ljude da bude jedan od mogućih "izlaza" iz takvog stanja (Jugović, 2011: 544).

Kao ozbiljan društveni i zdravstveni problem, samoubistvo zahteva veliku pažnju, ali njegova prevencija i kontrola, na žalost, nisu nimalo jednostavni. Aktuelna istraživanja pokazuju da prevencija samoubistva u uslovima kao što su zatvorski, ukoliko je primenjiva, obuhvata čitav spektar aktivnosti, počevši od adekvatne procene osuđenika od trenutka dolaska u zatvor, praćenja i nadzora, do blagovremene detekcije i lečenja mentalnih poremećaja i kontrole faktora rizika u okruženju. Odgovarajuća distribucija informacija i podizanje nivoa svesti predstavljaju ključne elemente uspeha programa za prevenciji samoubistva.

Cilj ovog rada usmeren je ka sagledavanju ključnih faktora rizika suicida u osuđeničkoj populaciji i mogućnostima preventivnog delovanja.

OSUĐENICI KAO RIZIČNA POPULACIJA

Uzroci samoubistva su vrlo složeni (Ministry of National Health and Welfare, 1994). Pojedine osobe su posebno podložne samoubistvu kad se nađu u teškim životnim prilikama, onda kada je prisutna kombinacija više stresogenih činilaca. Stručnjaci su definisali široki dijapazon činilaca koji zajedničkim delovanjem dovode osobu do visokog rizika od samoubistva. Oni uključuju: socio-kulturalne faktore, psihijatrijska stanja, biološki i genetički aspekt, kao i društveni stres. Način na koji ovi činioci deluju da bi doveli do samoubistva i samoubistvenog ponašanja je složen i nedovoljno ispitan. Međutim, u brojnim kombinacijama oni su bili korišćeni u utvrđivanju grupa visokog rizika – populacijama koje zahtevaju posebnu pažnju zbog toga što se kod njih samoubistvo javlja u stopama većim od prosečnih. To su: osobe muškog pola (od 15 do 49 godina), istorijom mentalnih bolesti, zavisnici od alkohola i/ili psihoaktivnih supstanci, osobe koje su prethodno pokušale samoubistvo, osobe u pritvoru/zatvoru (*World Health Organization*, 2007).

Kao grupa, zatvorenici predstavljaju populaciju kod koje je stopa samoubistva veća nego u ostalim grupama u društvenoj zajednici, iako su faktori rizika kao što su konzumiranje droge, nezaposlenosti, međuljudski sukobi i mentalne bolesti, podjednako prisutni u opštoj i zatvorskoj populaciji. U konekstu navedenog, kao nužno nameće se pitanje koji su to dodatni faktori koji deluju na zatvorsku populaciju u pogledu povećanja rizika od samoubistva?

Tragajući za odgovorima na postavljeno pitanje, u literaturi se mogu naći odgovori koji leže u indirektnim faktorima koji zatvorsku populaciju čine osetljivijom kategorijom, a to su: gubitak slobode, gubitak porodice i društvene podrške, strah od nepoznatog, strah od fizičkog ili seksualnog nasilja, nesigurnost i strah šta će budućnost doneti, osećanja krivice i sramota posle izvršenog krivičnog dela, strah ili stres prouzrokovan lošim uslovima u zatvoru, sukobi unutar zatvora, viktimizacija i emotivna depresija (Ciuhodaru, Romedea, Arhipescu, & Buda, 2009).

Najčešće se faktori rizika grupišu u tri kategorije: demografski, institucionalni i klinički faktori.

Demografski faktori

Rezultati istraživanja u Sjedinjenim Američkim Državama ukazuju da više od polovine svih osuđenika koji su počinili samoubistvo u zatvoru su imali između 25 i 34 godina (Daniel, & Flemming, 2006; Alcabes, 1993), bili bez posla i podrške porodice. Smatra se da su osuđenici mlađe životne dobi u povećanom riziku da počine samoubistvo (Liebling, 1993). Takođe, povoljan socioekonomski status i visok stepen socijalne i porodične integracije pre zatvaranja povećavaju rizik od samoubistva osuđenika (Daniel, 2006).

Institucionalni faktori

Studije ukazuju da je prvih 24 do 48 sati nakon dolaska u zatvor period visokog rizika za samoubistvo (Tatarelli, Mancinelli, Taggi & Polidori, 1999), mada se generalno smatra, ako prođe ovaj prvi kritični period, da je rizik povećan u prvih 30 dana od prijema u zatvor, posebno za one osuđenike koji su već pokušali da izvrše samoubistvo (Marcus & Alcabes, 1993; Felthous, 1994).

Dolazak u zatvor povećava rizik od samoubistva kod osuđenika koji imaju mentalne poteškoće, a razlozi za povećani rizik proističu iz poteškoća sa kojim se susreću prilagođavajući se na novu-zatvorsku sredinu. U pogledu dužine izrečene kazne i rizika za samoubistvo, istraživanja daju oprečne rezultate – jedna grupa istraživanja ukazuje na postojanje korelacija (Fruehwald, Frottier, Eher, Gutierrez, & Ritter, 2000), dok druga negiraju povezanost (Salive, Smith, & Brewer, 1990).

U pogledu tipa zatvora, u većini slučajeva, samoubistva osuđenika se dešavaju u zatvorima zatvorenog tipa (*maksimalne sigurnosti*) i izolaciji (samica) (Daniel, & Flemming, 2006). U posebnim odeljenjima za tretman zavisnika i seksualno agresivnih prestupnika, stopa samoubistava je niža u poređenju sa zatvorskom populacijom koja nije uključena u specijalizovani tretman (Hycock, 1989), upravo zbog stalnog nadzora i pojačane kontrole stručnih radnika i obezbeđenja. Suprotno brojnim mišljenjima, samoubistva osuđenika se ne javljaju češće tokom vikenda, verskih praznika ili u toku godišnjih odmora (Joukamaa, 1997), zbog učestalijih poseta porodice i srodnika. Doba dana ima uticaja na samoubistva, u smislu da se većina samoubistava javlja između 19 časova uveče i

7 časova ujutru (DuRand, Burtka, Federman, Haycoks, & Smith,1995), verovatno zbog manjeg nadzora tokom noći.

Smatra se da je prekobrojnost zatvorske populacije okolnost koja utiče na povećenje rizika od samoubistva. Usled povećanog broja osuđenika, pristup zdravstvenoj nezi i medicinskim uslugama je otežan, povećava se mogućnost međusobnih napada osuđenika, kontakti osuđenika sa stručnim osobljem svih profila su slabijeg intenziteta, a takođe, smanjene su mogućnosti za sprovođenje slobodnovremenske aktivnosti (Daniel, 2006). Rezultati istraživanja u Sjedinjenim Američkim Državama ukazuju da se stopa samoubistava u zatvorima povećava poslednjih trideset godina i kreće se od 18 do 40 na 100.000 zatvorenika. Stopa samoubistava varira od tipa zatvora i uslova izdržavanja kazne, pa se tako navodi da je najveća u velikim, gradskim zatvorima čiji su kapaciteti prekoračeni, a nešto manja stopa samoubistava beleži se u zatvorima sa manjim kapacitetima, smešteni van užeg gradskog jezgra (Lester, 1998; Green, Kendall, Andre, Looman, & Polvi, 1993).

Razumljivo je da je prelaz iz spoljašnjeg sveta i dolazak u zatvorsku sredinu dovodi do gubitka individualne autonomije. Kao rezultat toga, osuđenici se često sukobljavaju sa zatvorskim osobljem, kao i drugim osuđenicima. Osuđenici svih starosnih kategorija sa mentalnim poremećajima i osuđenici mlađe životne dobi su pod većim rizikom od zlostavljanja i viktimizacije od strane drugih osuđenika. Pretnje i napadi mogu prouzrokovati impulsivan akt za samoubistvo. Studija o seksualnoj prinudi u zatvoru navodi da je oko 20% zatvorenika bilo pod pritiskom ili prisiljeno na seksualni kontakt sa drugom osobom. Jedna trećina muškaraca (36% podvrgnutih seksualnoj prinudi) priznalo je da je pomišljalo na suicid (Struckman-Johnson, Struckman-Johnson, Rucker, Bumby, & Donaldson, 1996).

Psihološko dejstvo hapšenja i pritvora, ili svakodnevni stres koji prati život u zatvoru, mogu biti jači od sposobnosti tolerancije ranjivih pojedinaca. Zatvori kao ustanove, često su izolovane od programa očuvanja i zaštite mentalnog zdravlja u zajednici, tako da je njihov pristup stručnjacima i lečenju u oblasti mentalnog zdravlja nedovoljan ili nikakav (*World Health Organization*, 2007).

Proučavajući razlike između osuđenih i pritvorenih, Tatareli i saradnici ističu istraživanje Harlija koji je, proučavajući samoubistva u australijskim zatvorima, ustanovio da su osobe koje čekaju presudu u većem riziku od onih koje su osuđene (Hurley, 1989, prema: Tatarelli, et al., 1999). Glavni faktori rizika koji utiču na pritvorene su, prema Vajtu i saradnicima (White, et al., 2002), početni šok zatvaranja odnosno ponovnog zatvaranja, odvajanje od porodice i neizvesnost i osećanje beznađa povodom njihove budućnosti koja zavisi od započete pravne procedure.

Klinički faktori

U kliničke faktore rizika samoubistva najčešće se ubrajaju psihijatrijski poremećaji, depresivna stanja, anskioznost i psihosocijalni stresori. Ostale karakteristike zatvorenika sklonih samoubistvu uključuju porodičnu istoriju mentalnih bolesti, zloupotrebu psihoaktivnih supstanci, prethodni pokušaji

samoubistva, psihijatrijsko lečenje i tretman lekovima, iako ovi faktori nisu neuobičajena pojava i među drugim zatvorenicima ili mentalno bolesnim osobama u zajednici (Daniel, 2006).

Rezultati stranih istraživanja ukazuju da 8 do 15% zatvorenika imaju ozbiljne mentalne bolesti (Hycock, 1989). Što se tiče prevalencije psihijatrijskih poremećaja među osuđenicima koji su u riziku od samoubistva, studije pokazuju širok spektar od 33 do 95% (White, 2002). Iako poremećaji raspoloženja (White, Schimmel, & Frickey, 2002; Hurley, 1989), psihotična stanja (Marcus & Alcabes, 1993) i poremećaji ličnosti dominiraju u dijagnozama (Topp, 1979) među mentalno obolelim zatvorenicima, depresivni poremećaji su češće povezani sa samoubistvom nego bilo koja druga psihijatrijska bolest (White, Schimmel, & Frickey, 2002; Hurley,1989).

Depresija i osećanja beznađa takođe su prisutna kod osuđenika koji su u riziku da počine samoubistvo (Redding, 1997). Anksioznost koja se javlja po prijemu u zatvorsku ustanovu ili neposredno pre puštanja na slobodu, može da deluje kao faktor rizika, a simptomi anksioznosti uz depresiju i osećanje beznađa još više povećavaju rizik suicida (Daniel, 2006).

Brojna istraživanja potvrđuju da je samoubistvo povezano sa istorijom samoubilačkog ponašanja (prethodni pokušaji samoubistva, pretnje samoubistvom i samopovređivanje), za koju se smatra da je generalno faktor rizika za samoubistvo i u opštoj i u zatvorskoj populaciji. Brojne studije potvrđuju navedene tvrdnje – visok procenat osuđenika koji su počinili samoubistvo (od 43-62%) imali su zabeležene prethodne pokušaje samoubistva (Cinosi, Martinottia, De Risio, & Di Giannantonio, 2013).

U psihosocijalne stresore koji mogu da dovedu do sucida u osuđenika su: neželjeni raspored u okviru zavoda ili raspored rada, sukob sa drugim osuđenicima, postojanje sudskog procesa ili odbijanje molbe za uslovni otpust, mogu da deluju kao okidači za suicidalno ponašanje osuđenika. Gotovo 50% onih koji izvrše samoubistvo imali su akutne stresore u vreme samoubistva, dok je većina patila od hroničnih stresova (White, Schimmel, & Frickey, 2002). Razdvajanje od bračnog partnera (Topp, 1979), razvod (Rieger, 1971) ili smrt voljene osobe mogu da dovedu do ozbiljnijih pokušaja samoubistva. Zloupotreba psihoaktivnih supstanci povećava rizik za samoubistvo. Dolaskom u zatvor, usled primorane apsitinencije i neposedovanja razvijenih veština za savladavanje problema i krize, može da bude okidač samoubistva (Sinha & Easton, 1999). Treba pomenuti i rezultate istraživanja Markusa i Alkabesa koji su, proučavajući 48 samoubistava koja su se desila u zatvorima u Njujorku u periodu od 1980. do 1988. godine, došli do saznanja da je 52% samoubica imalo dijagnostikovan psihijatrijski poremećaj od čega 46% nije dobilo odgovarajuću negu (Marcus & Alcabes, 1993).

O MOGUĆNOSTIMA PREVENTIVNOG DELOVANJA

Rad na prevenciji samoubistava u sredini kao što je zatvorska, mora da predstavlja prioritet celokupnog zatvorskog osoblja, a posebno medicinskih radnika uz pružanje

potrebnih psihijatrijskih usluga i realizaciju programa usmerenih ka očuvanju mentalnog zdravlja. U velikom broju zatvora u svetu, pokrenuti su programi prevencije samoubistva, dok su u nekim zemljama usvojeni nacionalni standardi i smernice za prevenciju samoubistva u ustanovama za prevaspitavanje (*World Health Organization*, 2007).

Dobro osmišljeni programi prevencije samoubistava obuhvataju sve aspekte identifikacije, procene, evaluacije i lečenja osuđenika, kao i preventivne intervencije i obuke medicinskog i zdravstvenog osoblja, vaspitača i ostalih stručnih zatvorskih radnika (*Correctional Mental Health Care*, 2003). Izveštaji zasnovani na ovim primerima pokazuju da dolazi do značajnog smanjena stope samoubistva i pokušaja samoubistva ukoliko se primenjuju programi prevencije. Dok se specifičnosti ovih programa razlikuju u pogledu lokalnih mogućnosti i potreba zatvorenika, veliki broj aktivnosti i elemenata dobih preventivnih postupaka je zajednički i može biti osnova za dolaženje do najboljih strategija u ovoj oblasti (*World Health Organization,* 2007).

Formiranje suicidnog profila osuđenika

Prvi značajan korak prema smanjenju stope samoubistva osuđenika je razvijanje suicidnih profila koji će biti korišćeni za otkrivanje grupa i situacija visokog rizika. Iako istraživanja pokazuju da se pritvorenici razlikuju od osuđenika u pogledu određenih ključnih činilaca rizika za samoubistvo, na nekim mestima, populacije predstavljene ovim profilima[1] mogu biti izmešane u istoj ustanovi (Bonner, 1992). Profili su korisni za utvrđivanje grupa osuđenika visokog rizika za samoubistvo kojima su potrebni dalji nadzor i intervencije (Farmer, Felthous, & Holzer, 1996).

Utvrđivanje sucidnih profila znači identifikovanje osuđenika kod kojih su prisutni faktori rizika[2] za suicid. U skladu sa rizičnim faktorima, u suicidni profil se uklapa osuđenik: starosti od 30 do 35 godina, koji je tek došao u zatvor ili je u zatvoru duži vremenski period (četiri ili pet godina), u sukobu sa ostalim osuđenicima ili upravom, kod koga je identifikovan sukob sa porodicom ili raskid porodičnih/bračnih odnosa, kao i onaj kod koga je prisutan negativan razvoj situacije u pravnom postupku (npr. postojanje još jednog krivičnog potupka, gubitak prava na žalbu, odbijanje molbe za uslovni otpust i sl.), zavisnik je od psihoaktivnih supstanci, kod koga je utvrđeno prisustvo psihijatrijskih poremećaja ili emocionalnih problema, kao i onaj koji je već imao pokušaj samoubistva (Cinosi, Martinottia, De Risio, & Di Giannantonio, 2013).

---

[1] I kada se program prevencije samoubistva uspešno primeni, visoko rizični profili tokom vremena se mogu promeniti. Slično tome, jedinstvene lokalne okolnosti mogu promeniti tradicionalni profil zatvorenika visokog rizika u bilo kojoj ustanovi za prevaspitavanje. Zbog toga profile treba koristiti samo kao pomoć ili opšte smernice u utvrđivanju visokorizičnih grupa i okolnosti.
[2] O čemu je više bilo reči u prvom delu rada.

Ispitivanje tokom prijema

Procena sklonosti ka samoubistvu, da bi bila uspešna, mora se primeniti odmah po prijemu zatvorenika u ustanovu. U cilju najveće delotvornosti, svaki novopristigli zatvorenik mora se podvrgnuti proceni po prijemu, ali i kasnije, ukoliko dođe do promene okolnosti. U ustanovama za prevaspitavanje sa velikim protokom ljudi i ograničenim sredstvima, procena svih pristiglih zatvorenika može biti neizvodljiva. Praktično rešenje bilo bi da se procena usmeri ka onim zatvorenicima koji se uklapaju u profil visokorizičnih, kao i ka onima koji pokazuju znake suicidne namere (*World Health Organization,* 2007).

Praćenje

Odgovarajuće praćenje suicidnih osuđenika je od ključne važnosti, naročito u toku noćne smene (kada nema mnogo dežurnih) i u ustanovama u kojima su zaposleni privremeno angažovani (policijski pritvor). Nivo praćenja treba uskladiti sa stepenom rizika, a za one osuđenike za koje se utvrdi da su aktivno suicidni neophodno je obezbediti stalni nadzor. Osuđenici koji su kod osoblja pobudili sumnju da postoji rizik od samoubistva, a ne priznaju da imaju takvu nameru, treba nadzirati svakih deset do petnaest minuta.

Socijalna intervencija

Osuđenici dolaze u zatvor sa određenim stepenom sklonosti ka samoubistvu. Ova sklonost, u kombinaciji sa krizom zbog lišavanja slobode, kao i pratećim stresorima zatvorskog života, može kulminirati emocionalnim i socijalnim krahom, koji može dovesti do samoubistva. Društvena i fizička izolacija, kao i nedostatak dostupne podrške iz okruženja, uvećavaju rizik od samoubistva. Zbog toga je kvalitetna socijalna interakcija bitan element u prevenciji samoubistva u ustanovama za prevaspitavanje.

Najveći broj samoubistava u zatvorima javlja se kada je osuđenik izolovan od osoblja i ostalih osuđenika. Zbog toga stavljanje bolesnika u izolaciju ili samicu, kada za tim postoji opravdana potreba, može dovesti do povećanja rizika od samoubistva. Smeštanje osuđenika sklonog samoubistvu u zajedničku ćeliju može značajno smanjiti rizik od samoubistva, posebno ukoliko je smešten među osuđenike koji su mu naklonjeni. U nekim ustanovama socijalna podrška se obezbeđuje uz pomoć posebno obučenih zatvorenika, tzv. "drugara". Porodične posete, pored toga što mogu ukazati na sklonost zatvorenika ka samoubistvu, mogu biti i vid komplementarne socijalne podrške.

Bitno je, takođe, znati da bezobzirno sproveden nadzor, kao i nadzirane socijalne interakcije, nose određene rizike. Na primer, visoko rizični osuđenici smešteni u zajedničke ćelije imaju daleko bolji pristup smrtonosnim oruđima. Nesaradljivi osuđenici mogu da ne obaveste dežurno osoblje ukoliko se desi pokušaj samoubistva. Iz ovih razloga smeštaj zatvorenika sklonog samoubistvu u

zajedničku ćeliju ne sme se nikad smatrati zamenom za pažljivo nadziranu socijalnu podršku od strane posebno obučenog osoblja (Danto, 1997).

Fizičko okruženje i arhitektura

Većina zatvorenika izvrši samoubistvo vešanjem koristeći delove odeće (čarape, donji veš, kaiševe, pertle, košulje) ili čaršave i peškire. Okruženje u kojem se ne može izvršiti samoubistvo bila bi ćelija ili spavaonica u kojoj oslonci za vešanje i pristup smrtonosnim materijama ne postoje ili su svedeni na najmanju meru.

Napretkom tehnologije, kamera za nadzor postala je zamena za vizuelne provere službenika, kao sredstvo praćenja aktivno suicidnih zatvorenika u nekim ustanovama. Međutim, postoje slepi uglovi kamera, a i operateri na kamerama mogu biti preopterećeni, što stvara druge probleme. Zbog toga je neophodno da nadzor kamerama bude dopunjen redovnim obilascima (npr. svakih 10-15 minuta).

Lečenje mentalnih poremećaja

U ustanovama za prevaspitavanje pristup stručnjacima za zaštitu mentalnog zdravlja otežan je činjenicom da su interni kapaciteti ograničeni, kao i slabim (ukoliko ih uopšte i ima) vezama sa službama zaštite mentalnog zdravlja u zajednici, čija pomoć je ponekad potrebna. Malo je verovatno da će ustanove za prevaspitavanje ikada imati dovoljno kapaciteta da odgovore na sve potrebe fizičkog i mentalnog zdravlja svojih zatvorenika. Razvijanje njihove stručnosti u tom pravcu ne bi bilo ni praktično kada se uzme u obzir da je njihova primarna svrha pritvor i kontrola. U vezi sa tim, ukoliko ove ustanove žele da u potpunosti odgovore na potrebe mentalnog i fizičkog zdravlja svojih zatvorenika, moraju ostvarivati saradnju sa programima koji deluju na nivou zajednice. To znači da se pravosudni sistem i sistemi zdravstvene zaštite i zaštite mentalnog zdravlja moraju integrisati u cilju prevencije samoubistva u ustanovama za prevaspitavanje. Zavisno od lokacije ustanove, prevencija može zahtevati definisanje višestrane saradnje između opštih bolnica, službi za hitnu medicinsku pomoć, psihijatrijskih ustanova, programa zaštite mentalnog zdravlja u zajednici, kao i programa za bolesti zavisnosti.

Svetska zdravstvena organizacija navodi da najuspešniji postupci za prevenciju samoubistava osuđenika moraju da sadrže nekoliko ključnih elemenata, a to su:

- Programi obuke (koja se periodično i, u kraćem obliku, ponavlja) za osoblje zatvorske ustanove, kako bi lakše mogli da prepoznaju osuđenike sklone samoubistvu i sprovedu odgovarajući postupak kada se kod osuđenika javi samoubilačka kriza;
- Postupci sistematskog ispitivanja osuđenika po prispeću u ustanovu, kao i tokom njihovog boravka, kako bi se uočili pojedinci podložni visokom riziku;
- Mehanizam održavanja delotvorne komunikacije osoblja u pogledu visokorizičnih osuđenika;

- Pisana uputstva koja određuju minimum zahteva za smeštaj visokorizičnih osuđenika; obezbeđenje socijalne podrške; rutinske vizuelne provere i stalno praćenje najrizičnijih osuđenika.
- Razvoj neophodnih internih kapaciteta ili veza sa službama za zaštitu mentalnog zdravlja u zajednici, sa ciljem obezbeđivanja pristupa stručnjacima zaštite mentalnog zdravlja kada je to potrebno radi dalje procene i lečenja;
- Strategiju za rad kada do samoubistva dođe, u cilju utvrđivanja načina unapređenja otkrivanja samoubilačkih sklonosti, praćenja i drugih postupaka u ustanovi (*World Health Organization,* 2007).

Ovim postupcima svakako treba dodati i neophodnost jačanja faktora koji redukuju rizik od suicida na individualnom nivou kao što su: uključivanje osuđenika i njihovo učestvovanje u smislenim aktivnostima u zavodu (Leese, Thomas, & Snow, 2006); potenciranje razmišljanja usmerenih ka budućnosti, pravljanje planova i sl.; obezbeđivanje dobre socijalne podrške (Eagles, Carson, Begg, & Naji, 2003); potenciranje i održavanje kontakata sa porodicom, bračnim partnerom i decom; razvijanje spremnosti osuđenika za prihvatanje i aktivno učestvovanje u tretmanu; odsustvo suicidalnih ideja i razmišljanja; religijska i moralna verovanja; dobar odnos sa stručnim osobljem i dr. (Knoll, 2010).

UMESTO ZAKLJUČKA

Samoubistvo osuđenika je složen fenomen na koji utiču brojni faktori na društvenom i individualnom nivou. Brojna istraživanja samoubistva osuđenika daju nam vrlo korisne informacije ne samo u pogledu otkrivanja najznačajanih faktora rizika, već i u pogledu uslova u zatvorskim sredinama i uticaju tih uslova na neke od najvulnerabilnijih članova društva (Zhang, 2010). Imajući u vidu stopu samoubistava među osuđeničkom populacijom, čini se da ne treba posebno naglašavati koliki ja značaj preventivnog delovanja. Sve zatvorske institucije treba da imaju adekvatnu politiku usmerenu ka prevenciji samoubistava osuđenika. Suština svakog preventivnog programa jeste adekatno obučen zatvorski kadar koji je prošao stručnu preventivnu obuku, koja omogućava prepoznavanje profila visoko rizičnih osuđenika, ali i situacija koje mogu da prethode pokušaju ili izvršenju suicida. Aktivno posmatranje osuđenika od trenutka dolaska u zatvorsku ustanovu je od presudnog značaja, ako uzmemo u obzir činjenicu da je prvih 48 sati po dolasku u zatvor, ali i prvih mesec dana, period adaptacije na nove uslove života i period koji može da poveća rizik od samoubistva. Dobra i adekvatna međusobna saradnja zatvorskih radnika svih profila, kao i saradnja sa zdravstvenim službama van zavoda i ustanovama koje se bave očuvanjem mentalnog zdravlja je neophodna u cilju očuvanja i napredjenja mentalnog zdravlja svih osuđenika.

LITERATURA

(1) Bonner, R. L. (1992). Isolation, seclusion and psychosocial vulnerability as risk factors for suicide behind bars. In: Maris, R. W., Berman, A. L., Maltsberger, J. T., & Yufit, R. I. (Eds.) *Assessment and Prediction of Suicide*. New York, The Guilford Press, 398-419.

(2) Barraclough, B. M., Bunch, B., & Nelson, B. (1974). A hundred cases of suicide: clinical aspects. *British Journal of Psychiatry* 125, 355- 373.

(3) Ciuhodaru, T., Romedea, S. N., Arhipescu, T., & O. Buda, O. (2009). Factors increasing mortality rates in suicide attempts in jail and prison. *Romanian Journal of Legal Medicine, 17*(1): 69–72. Available on: http://www.rjlm.ro/doc/09factorsincreasingmortalityratesinSuicideattempts.pdf (pristup 22. 02. 2017.)

(4) Cinosi, E., Martinottia, G., De Risio, L., & Di Giannantonio, M. (2013). Suicide in Prisoners: An Italian Contribution. *The Open Criminology Journal*, Vol. 6, pp. 18-29. Available on: https://benthamopen.com/contents/pdf/TOCRIJ/TOCRIJ-6-18.pdf (pristup 15.3.2017)

(5) Correctional Mental Health Care (2003). Standards and Guidelines for Delivering Services. Chicago, IL: National Commission on Correctional Health Care (NCCHC)

(6) Daniel, A. E. (2006). Preventing Suicide in Prison: A Collaborative Responsibility of Administrative, Custodial, and Clinical Staff. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law, 34*(2): 165-175 Available on: http://jaapl.org/content/34/2/165 (pristup 21.2.2017)

(7) Daniel, A. E., & Fleming, J. (2006). Suicides in a state correctional system, 1992-2002: A review. *Journal of Correctional Health Care*, *12*(1): 24-35

(8) Danto, B. L. (1989). The role of the forensic psychiatrist in jail and prison suicide litigation. In: Rosner, R., & Harmon R. B. (Eds.) *Correctional Psychiatry*. New York, Plenum Press, 61-88

(9) Danto, B. L. (1997). Suicide litigation as an agent of change in jail and prison: an initial report. *Behavioral Sciences and the Law, 15*(4): 415-427.

(10) DuRand, C. J., Burtka, G. J., Federman, E. J., Haycoks, J. A. & Smith, J. W. (1995). A quarter century of suicide in a major urban jail: implications for community psychiatry. *The American Journal Psychiatry, 152*(7): 1077–1080

(11) Eagles, J. M., Carson, D. P., Begg, A., & Naji, S. A. (2003). Suicide prevention: A study of patients' views. *British Journal of Psychiatry*, Vol. 182, 261-265

(12) Farmer, K. A., Felthous, A. R., & Holzer, C. E. (1996). Medically serious suicide attempts in a jail with a suicide-prevention program. *Journal of Forensic Sciences*, *41*(2): 240-246.

(13) Felthous, A. R. (1994). Preventing jailhouse suicides. *The Bulletin of the American Academy of Psychiatry and the Law 22*(4): 477–488.

(14) Fruehwald, S., Frottier, P., Eher, R., Gutierrez ,K., & Ritter, K. (2000). Prison suicides in Austria 1975–1997. *Suicide & Life Threatening Behaviour*, *30*(4): 360–369

(15) Green, C., Kendall, K., Andre, G., Looman, T., & Polvi, N. (1993). A Study of 133 Suicides Among Canadian Federal Prisoners, *Medicine, Science and the Law*, *33*(2): 121-127

(16) Hawton, K., & van Heeringen, K. (2000). *The international handbook of suicide and attempted suicide*. John Wiley and Sons: Chichester

(17) Hurley, W. (1989). Suicides by prisoners. *The Medical Journal of Austalia*, *151(*4): 188-190

(18) Hycock, J. (1989). Race and suicide in jails and prisons. *Journal of the National Medical Association*, *81*(4): 405-411

(19) Jokuamaa, M. (1997). Prison suicide in Finland, 1969-1992. *Forensic Science International*, *89*(3): 167-174.
(20) Jugović, A. (2011). Suicidno-demografska i etiološka obeležja suicida u savremenom društvu. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, *10*(3): 529-546.
(21) Knoll, J. L. (2010). Suicide in Correctional Settings: Assessment, Prevention, and Professional Liability. *Journal of Correctional Health Care, 16*(3): 188-204 Available on: http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.862.5113&rep=rep1&type=pdf (pristup 03.03.2017.)
(22) Leese, M., Thomas, S., & Snow, L. (2006). An ecological study of factors associated with rates of self-inflicted death in prisons in England and Wales. *International Journal of Law and Psychiatry*, 29, 355-360.
(23) Lester, D. (1998). Prison suicide rates by state from 1984–1993. *Psychological Reports* 83, 514.
(24) Liebling, A. (1993). Suicides in young prisoners: A summary. *Death Studies*, 17, 381-409.
(25) Milosavljević, M. (2003). *Devijacije i društvo*. Beograd: Izdavačka kuća Draganić
(26) Marcus, P., & Alcabes, P. (1993). Characteristics of suicides by inmates in an urban jail. *Hospital* and *Community Psychiatry*, *44*(3): 256-261
(27) Redding, R. E. (1997). Depression in jailed women defendants and its relationship to their adjudicative competence, *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, *25*(1): 105-119
(28) Rieger, W. (1979). Suicide attempts in a federal prison. *Archives of General Psychiatry*, *24*(6): 532-535
(29) Salive, M. E., Smith, G. S., & Brewer, T. F. (1990). Death in prison: changing mortality patterns among male prisoners in Maryland, 1979–1987. *American Journal* of *Public Health*, *80*(12): 1479-1480.
(30) Sinha, R., & Easton, C. (1999). Substance abuse and criminality. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, *27*(4): 513-526
(31) Struckman-Johnson, C., Struckman-Johnson, D., Rucker, L., Bumby, K., & Donaldson, S. (1996). Sexual coercion reported by men and women in prison. *The Journal of Sex Research*, *33*(1): 67–76
(32) Suto, I. & Arnaut,G. L. Y. (2010). Suicide in Prison: A Qualitative Study. *The Prison Journal*, *90*(3): 288-312.
(33) Shaw, J., & Turnbull, P. (2009). Suicide in custody. *Psychiatry*, *8*(7): 265-268
(34) Takada, M., & Shima, S. (2010). Characteristics and Effects of Suicide Prevention Programs: Comparison between Workplace and Other Settings. *Industrial Health*, *48*(4): 416–426. Available on: https://www.jstage.jst.go.jp/article/indhealth/48/4/48_MS998/_pdf (pristup 13.3.2017)
(35) National Task Force (1994). Report of the National Task Force on Suicide in Canada. Ottawa: Ministry of National Health and Welfare
(36) Topp, D. O. (1979). Suicide in prison. *The British Journal of Psychiatry*, *134*(1):24-27.
(37) White, T. W., Schimmel, D. J., & Frickey, R. (2002). A comprehensive analysis of suicide in federal prisons: a fifteen-year review. *Journal of Correctional Health Care,* vol. 9, pp. 321–345
(38) World Health Organization, Department of Mental Health and Substance Abuse (2007) *Preventing sucide in jail and prisons*. Available on: http://www.who.int/mental_health/prevention /suicide/resource_jails_prisons.pdf (pristup 9.3.2017)

ABOUT THE RISK FACTORS FOR SUICIDE CONVICTS AND THE POSSIBILITIES FOR PREVENTIVE PRACTICE

The causes of suicide are complex. Some individuals are particularly susceptible to suicide when they find themselves in difficult situations, when operating multiple stressors. The researchers identified a number of the factors that interact increase the risk of suicide. They include factors on personal-individual level, factors of institutional character and clinical factors. The way in which these factors interact and act can lead to suicide is complex and not sufficiently tested. The results of a number of foreign studies indicate that the rate of suicides among the prison population, higher than the suicide rate of the general population-non-custodial. Inmates who are at higher risk, share many characteristics with the general population (mental disorders, history of suicidal behavior, etc.), A very small number of studies have identified specific characteristics and factors that differ from the general inmate population. In this paper, the authors direct attention just to display key risk factors for suicide in prison population, with special emphasis on prevention possibilities.

KEYWORDS: prison / convicts / suicide / risk factors / suicide prevention

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2017 / Vol. XXXVI / 1 / 163-166
Prikaz konferencije

PRIKAZ MEĐUNARODNOG NAUČNOG SKUPA "CILJEVI ODRŽIVOG RAZVOJA U III MILENIJUMU"

Vladan Joldžić*
Ana Batrićević*
Vera Stanković*
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Nikola Paunović*

Međunarodni naučni skup "Ciljevi održivog razvoja u III milenijumu" priređen je u Beogradu 20. i 21. aprila 2017. godine. Glavni organizator skupa je naučno-stručno društvo za zaštitu životne sredine Srbije "Ecologica". Udruženje "Ecologica" je nevladina, dobrovoljna društvena i naučno-stručna organizacija iz Beograda, koja od 1993. godine okuplja stručnjake iz različitih oblasti zainteresovane kako za razvoj ekološke nauke, tako i za unapređenje prakse u oblasti očuvanjaživotne sredine. "Ecologica" svoje projekte realizuje u Srbiji, uz konstantnu bilateralnu i multilateralnu saradnju sa drugim domaćim i inostranim organizacijama posvećenim očuvanju životne sredine. U sklopu svojih mnogobrojnih aktivnosti "Ecologica" izdaje i istoimeni naučno-stručni časopis za ekologiju i zaštitu životne sredine, koji je od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije kategorizovan kao vodeći nacionalni časopis (M51).

U organizaciji skupa učestvovali su i: "ALFA BK" Univerzitet iz Beograda, Institut ekonomskih nauka iz Beograda, Beogradska Bankarska Akademija, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, Sekretarijat za zaštitu životne sredine Gradske uprave grada Beograda, Savez inženjera i tehničara Srbije, Inženjerska komora Srbije, Privredna komora Beograda, Nacionalna unija naučnika iz Ruse, Bugarska, Univerzitet "Angel Kanchev" iz Ruse, Bugarska, Nacionalno udruženje poljoprivrednih inženjera Bugarske, udruženje "Inženjerstvo i istraživanje u poljoprivredi" iz Bugarske i Balkanska asocijacija za zaštitu životne sredine. Skup je organizovan pod pokroviteljstvom Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog

* E-mail: vladanj@eunet.rs
* E-mail: a.batricevic@yahoo.com
* E-mail: vera.batanjski@gmail.com
* E-mail: dzoni925@gmail.com

razvoja Republike Srbije i Ministarstva poljoprivrede i zaštite životne sredine Republike Srbije.

Širina i aktuelnost problematike u fokusu ovog međunarodnog naučnog skupa učinile su ga otvorenim za stručnjake koji se sa različitih aspekata bave pitanjima zaštite životne sredine. Programom skupa obuhvaćen je niz pitanja u vezi sa održivim razvojemu raznim naučnim oblastimai proizvodnim sektorima, a u skladu sa "Milenijumskim ciljevima razvoja". U program su uključene sledeće tematske oblasti: 1) Paradigma održivog razvoja, 2) Strategija i principi održivog razvoja, 3) Održivo upravljanje životnom sredinom, 4) Aktivizacija rada u okviru Globalnog partnerstva za održivi razvoj, 5) Indikatori održivog razvoja, 6) Održivi razvoj i ekonomski rast, 7) Održiva proizvodnja i potrošnja, 8) Jačanje uloge finansijskih institucija u zaštiti životne sredine, 9) Održiva energetika i obnovljivi izvori energije, 10) Obezbeđivanje jeftinih, pouzdanih i savremenih izvora energije za sve, 11) Stvaranje održive infrastrukture uz primenu ekoloških tehnologija, 12) Razvoj inovacionih aktivnosti u cilju zaštite životne sredine, 13) Usvajanje mera za borbu s ekološkim problemima, 14) Obezbeđivanje sigurnosti i održivosti životne sredine u gradovima i naseljima, 15) Usvajanje hitnih mera u borbi protiv klimatskih promena i njihovih posledica, 16) Racionalno korišćenje okeana, mora i morskih resursa za održivi razvoj, 17) Zaštita i obnova kopnenih ekosistema i promovisanje njihovog racionalnog korišćenja, 18) Borba protiv dezertifikacije i degradacije zemljišta, 19) Zaustavljanje procesa gubitka biodiverziteta, 20) Održivi razvoj poljoprivrede, 21) Održivo korišćenje i upravljanje vodnim resursima, 22) Održivi razvoj u oblasti saobraćaja i turizma, 23) Održivirazvoj šumarstva, 24)Održivo građevinarstvo i arhitektura, 25) Pravna regulativa u oblasti zaštite životne sredine i 26) Monitoring stanja životne sredine.

Na ovom međunarodnom naučnom skupu Institut za kriminološka i sociološka istraživanja predstavili su: prof. dr Vladan Joldžić, naučni savetnik, dr Ana Batrićević, naučni saradnik, Msc Vera Stanković, istraživač-saradnik i MA Nikola Paunović, doktorant na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Radovi sadrže rezultatekako teorijskih tako i terenskih istraživanjaautora sprovedenih u okviru podprojekta "Državna reakcija u oblastima kriminaliteta u razvoju-visokotehnološkog i ekološkog", koji se realizuje u sklopu aktuelnog projekta Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije", finansiranog od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. U istraživanju i pisanju jednog od radova učestvovao je i Goran Šipetić, profesor geografije u Medicinskoj školi i Ekonomskoj školi u Čačku i izuzetno angažovani član geografsko-ekološkog društva "Geko" iz Čačka. Pomenuti autori su na ovom naučnom skupu prezentovali ukupno pet radova: 1) "Pravno-humanistički pristup razmatranju ciljeva održivog razvoja u III milenijumu",2)"Potreba i putevi adekvatnog ekološko pravnog pristupa zemljištu u cilju ostvarivanja održivog razvoja u III milenijumu",3) "Značaj i putevi adekvatnog ekološko pravnog pristupa vazduhu u cilju ostvarivanja održivog razvoja u III milenijumu",4) "Održivo odlaganje otpada – evropski standardi i uslovi u Srbiji" i 5) "Ekološka edukacija u cilju održivog razvoja: primer NVO "Geko" iz Čačka".

U radu *"Pravno-humanistički pristup razmatranju ciljeva održivog razvoja u III milenijumu"*, autori su ukazali na činjenicu da opstanak kao osnovni i najopštiji cilj održivog razvoja zahteva adekvatno pravno regulisanje čovekovog odnosa kako prema tehnologijama tako i prema opterećenjima prirode, pre svega u pogledu iskorišćavanja prostora, uređenja saobraćajnica,rudnika, fabrika i rada deponija otpada. Posebno je istaknut negativan uticaj čovekovih aktivnosti na klimu kao i na životni prostor i njegove bitne elemente (vodu, vazduh, zemljište i biljni i životnjski svet), čija zaštita zahteva razvoj i primenu nacionalnog i međunarodnog ekološkog prava.Radom *"Potreba i putevi adekvatnog ekološko pravnog pristupa zemljištu u cilju ostvarivanja održivog razvoja u III milenijumu"*, autori su naglasili da je očuvanje zemljišta danasod ključnog značaja za održivu i kvalitetnu proizvodnju hrane na nacionalnom i globalnom nivou. Zbog toga su kao jedan od ključnih uslova ostvarivanja održivog razvoja izdvojili rad zakonodavca na usavršavanju nacionalnih i međunarodnih pravnih okvira za zaštitu zemljišta (ali i sa njime povezanih prirodnih i radom stvorenih dobara i vrednosti) od negativnih antropogenih faktora kojima su konstantno izloženi. U okviru rada *"Značaj i putevi adekvatnog ekološko pravnog pristupa vazduhu u cilju ostvarivanja održivog razvoja u III milenijumu"*, autori su podvukli važnost adekvatnih ekološko-pravnih pristupa vazduhu kao ključnoj ekološkoj vrednosti i medijumu, bez čijih kvaliteta ni održivi razvoj, a ni sam opstanak čovečanstva, nije moguć. Naglašavajući da vazduh kao eko-medijum prenosi raznovrsna zagađenja i tako utiče na brojne druge prirodne vrednosti i procese, oni su ukazali na potrebu sagledavanja odnosa nacionalnih i međunarodnih dokumenataprema problematici zaštite vazduha u cilju ostvarivanja ekološki održivog razvitka kao kontinualnog, humanistički orijentisanog procesa.Radom *"Održivo odlaganje otpada – evropski standardi i uslovi u Srbiji"* ukazano je na neophodnost unapređenja postojećeg normativnog okvira i praktičnih rešenja od značaja za upravljanje otpadom u Srbiji u cilju usklađivanja stanja u ovoj oblasti sa kriterijumima postavljenim u dokumentima Evropske unije. Nakon osvrta na standarde postupanja sa otpadom u Evropskoj uniji, prakse Suda pravde Evropske unije u slučajevima nepropisnog odlaganja otpada, aktuelnog domaćeg pravnog okvira za upravljanje otpadom i predstavljanja terenskog istraživanja sprovedenog na pogonu "Otpad" i deponiji "Vinča" u Beogradu,preispitani su postojeći uslovi i kapaciteti Srbije da svoje ekološko zakonodavstvo i praksu u ovoj oblasti uskladi sa evropskim zahtevima. Kao ključni izazovi izdvojeni su: sanacija ili zatvaranje deponija koje ne ispunjavaju propisane standarde, značajno smanjenje količine otpada koji se odlaže na deponije, unapređenje važećeg sistema upravljanja otpadom, a posebno sistema sakupljanja otpada, primena novog sistema finansiranja posredstvom posebnog novoosnovanog Zelenog fonda i dodatna ulaganja u razvrstavanje i reciklažu otpada. U radu *" Ekološka edukacija u cilju održivog razvoja: primer NVO "Geko" iz Čačka"* istaknut je značaj formalne i neformalne ekološke edukacije za ostvarivanje ključnih ciljeva održivog razvoja, a posebno onih koji direktno zavise od stanja životne sredine. Nakon objašnjavanja značaja obrazovanja za postizanje ciljeva održivog razvoja, podvučena je uloga nevladinog sektora u ekološkom obrazovanju i ukratko predstavljen rad NVO Geko iz Čačka u ovoj oblasti, koji počiva na multidisciplinarnom pristupu, kombinovanju učenja i aktivizma, kao i na saradnji između obrazovnog sistema, nevladinog sektora

i lokalne zajednice. Autori su izneli i preporuke za unapređenje postojećeg sistema ekološkog obrazovanja u Srbiji i poboljšanje saradnje državnih organa i udruženja građana u cilju podizanja ekološke svesti. Apstrakti prezentovanih radova objavljeni su u Knjizi apstrakata, čiji je urednik prof. dr Larisa Jovanović, predsednik upravnog odbora društva "Ecologica", a najzapaženiji od njih će biti objavljeni u naučnom časopisu "Ecologica" tokom 2017. i 2018. godine.

TEHNIČKA UPUTSTVA AUTORKAMA I AUTORIMA ČLANAKA ZBORNIKA INSTITUTA ZA KRIMINOLOŠKA I SOCIOLOŠKA ISTRAŽIVANJA

1. Članak treba da bude obima do 20 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman i veličinu slova 12.

2. Prva stranica teksta treba da sadrži: naslov rada, ime i prezime autora/autorke, apstrakt (do 150 reči) i 4-5 ključnih reči.

2.1 Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora i e-mail. U slučaju koautorskih radova, navesti podatke za svakog koautora/koautorku posebno.

Primer: Jovan JOVANOVIĆ*

2.2 U apstraktu moraju da budu jasno navedeni predmet i cilj rada, kao i osnovne teme koje će biti pokrivene.

3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:

1. Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)

1.1. Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

1.1.1. Podnaslov 2 (Times New Roman, 12, Regular)

Primer: 1. **Službe koje pružaju pomoć žrtvama**

1.1. *Kategorije korisnika*

1.1.1. Žene i deca

4. Koristiti **harvardski sistem citiranja**. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavljivanja i broj strane.

Primer: (Stevanović, 2009: 152).

Kada ima dva ili tri autora trebalo bi ih odvojiti zapetom (npr. Knežić, Savić, 2012).

Kada ima preko tri autora, trebalo bi navesti prezime prvog autora uz dodatak "i dr." (npr. Hawley i dr., 2013).

U slučaju da dva autora imaju isto prezime, navesti i prvo slovo njihovih imena (npr. I. Stevanović, Z. Stevanović, 2015).

Kada se navodi sekundarni izvor, potrebno je napisati "prema" (npr. Ćopić prema Nikolić-Ristanović, 2011).

Ukoliko se navodi više radova različitih autora u istoj zagradi potrebno ih je razvojiti znakom tačka i zapeta (npr. Hannah-Moffat, 2005; Kemshall, 2002). U tom slučaju radove bi trebalo poređati prema prvom slovu prezimena.

4.1. U fusnotama davati samo propratne komentare, članove zakona i Službene glasnike.

4.2. Strana imena pisati izvorno.

5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).

Naslove dati iznad slika i tabela.

Primer: Tabela 1. Struktura viktimizacije prema polu

---

* Dr Jovan Jovanović je docent na Fakultetu...u Beogradu. E-mail: jovan@primer.net

6. Obavezno priložiti popis **literature** na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:

za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

za poglavlja u knjizi: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Blagojević, M. (2013) Transnationalization and its Absence: The Balkan Semiperipheral Perspective on Masculinities. U: Hearn, J., Blagojević, M. & Harrison, K. (ur.) *Transnational Men: Beyond, Between and Within the Nations*. New York: Routledge, str. 261-295.

za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), volumen časopisa (kurzivom) u zagradi broj časopisa i broj prve i poslednje strane članka.

Primer: Ivanović, M. (2015) Droga, umetnost, kriminal. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, *34*(4), str. 193-202.

za dokumenta preuzeta sa interneta: pored web strane upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.

Primer: http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2, stranici pristupljeno 5.10.2012

Pre web strane može stajati i ime autora (ako je poznat) kao i naslov teksta. U tom slučaju ispred web strane dopisati - dostupno na:

za zakone: pored imena zakona napisati u kom je Službenom glasniku objavljen.

Primer: Zakon o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br.58/04.

za saopštenja sa naučnih skupova: prezime i prvo slovo imena autora, godina u zagradi, naslov rada, naziv konferencije (kurzivom), broj strane u knjizi apstrakata u zagradi, mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Petrušić, N, & Stevanović, I. (2011) Pravna zaštita dece u Srbiji i međunarodni standardi. *Prva godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije - Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći žrtvama* (str. 87-102). Beograd: Viktimološko društvo Srbije & Prometej.

za članke iz novina: prezime i prvo slovo imena autora, godina i dan u zagradi, naslov teksta, naziv novina, broj strane.

Primer: Jovanović, A. (2012, 5.decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, Blic, str. 5.

Moguće je navesti i web izdanje novina, kada se umesto strane stavlja - dostupno na:

a zatim web adresa stranice i datum pristupa stranici.

Dodatna napomena: U popisu literature ne sme biti bibliografskih jedinica koje se ne navode u tekstu rada, a moraju biti sve jedinice koje se pominju, uključujući zakone, izveštaje, ali i veb strane (koje idu u sekciju *Internet izvori* u okviru Literature).

7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

CIP – Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

343+316

ZBORNIK Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja / urednice Branislava Knežić, Ivana Stevanović. - God. 1, br. 1 (1972)- . - Beograd : Institut za kriminološkai sociološka istraživanja, 1972- (Beograd : Pekograf). - 24 cm

Tri puta godišnje.
ISSN 0350-2694 = Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja
COBISS.SR-ID 5474306